ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА: ВОЙНАТА КОЯТО МОЖЕШЕ ДА НЕ ИЗБУХНЕ

автор Василий Молодяков

поредица „Грабли Истории“ 2012 г.

превод от руски, Живко Войников, 2026 г.

Дали само Германия е виновна за избухването на Първата световна война, както решиха победителите? Въз основа на документи авторът убедително доказва, че всички основни участници са виновни за войната, всеки по свой начин.

Страны Тройственного согласия Антанты (Англия, Франция, Россия)

Страны Тройственного союза (Германия, Австро-Венгрия, Италия)

1879 г. — союз Германии с Австро-Венгрией

1882 г. — союз Германии с Австро-Венгрией и Италией

1891 г. — союз России с Францией

1904 г. — союз Франции с Англией

1907 г. — соглашение России с Англией

Цифрами на карте обозначены:

1 Нидерланды
2 Бельгия
3 Швейцария
4 Черногория
5 Албания

СЪДЪРЖАНИЕ

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА АВТОРА – 4
ПРОЛОГ – 6
ГЛАВА ПЪРВА. СЪРБИЯ: ДРАМАТА НА НАЦИОНАЛИЗМА – 9
ГЛАВА ВТОРА. АВСТРО-УНГАРИЯ: ДРАМАТА НА МУЛТИНАЗИОНАЛИЗМА – 24
ГЛАВА ТРЕТА. РУСИЯ: ДРАМАТА НА КОНСТАНТИНОПОЛ И ПРОЛИВИТЕ – 38
ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. ФРАНЦИЯ: ДРАМАТА НА РЕВАНШИЗМА – 52
ГЛАВА ПЕТА. ГЕРМАНИЯ: ДРАМАТА НА СЪЮЗА – 65
ГЛАВА ШЕСТА. ТУРЦИЯ И ИТАЛИЯ: ДРАМАТА НА САТЕЛИТИТЕ – 80
ГЛАВА СЕДМА. ВЕЛИКОБРИТАНИЯ: ДРАМАТА НА ГЛОБАЛИЗМА – 91
ЕПИЛОГ – 108
ЛИТЕРТУРА – 110

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА АВТОРА

Василий Елинархович Молодяков (роден на 3 юни 1968 г. в Москва) е руски и японски историк и политолог. Син е на известната историчка и японоложка професор Елгена В. Молодякова (1937-2016) и на журналиста и преводач от немски език Елинарх Васильевич Молодяков (1932-1976), сътрудник на прес-агенцията „Новости“.

През 1985 г. е приет в Института за изследвания на Азия и Африка (ИСИАА) и след военната служба (1986-88) започва обучението си там. От 1991 до 1992 г. е на стаж в Япония. След като завършва със специалност японска история, постъпва на магистратура по политически науки.

От 1995 г. живее и работи в Токио. Докторант в катедра „Международни отношения“ в Токийския университет (1996-2000), хонорован сътрудник в Института за социални науки към Токийския университет (2000-2001). Старши научен сътрудник (2003-2008), хонорован професор (2008-2012), професор (от 2012 г.) в Института за японска култура към Университета Такушоку (Токио). Водещ научен сътрудник в Института по Ориенталистика (Востоковедение) на Руската академия на науките (от 2010 г.). Хонорован научен сътрудник в Университета Хосей (2008-2013).

Кандидат на историческите науки; дисертация: „Образът на Япония в Европа и Русия през втората половина на XIX – началото на XX век“ (1996; ИСИАА към Московския държавен университет). Доктор по философия; дисертация: „Тошио Ширатори и японската външна политика, 1930–1941“ (Токийски университет; 2002). Доктор по политически науки; дисертация: „Консервативната революция в Япония: политика и идеология“ (2004; Философски факултет на Московския държавен университет).

Василий Молодяков се определя като привърженик на „ревизионистката“ школа в историографията, и последовател на Хари Елмър Барнс, Джон Толанд и до известна степен, на Дейвид Ървинг.

Неговата научна работа обхваща няколко области. Първите му трудове са посветени на „образа на Япония“ в Европа и Русия през втората половина на XIX и началото на XX век. Успоредно с това той изучава причините и същността на „Реставрацията Мейджи“ като ключово събитие в съвременната история на Япония, предлагайки оригинална интерпретация за нея като консервативна революция. Тази концепция получава признание в руските академични среди и е включена в учебните програми на редица образователни институции.

Използвайки научния инструментариум на геополитиката, Молодяков формулира и обосновава концепцията за евентуалния „континентален блок“ на Германия, СССР и Япония (с Италия като младши партньор) през 1939–1941 г. идеята разработена от Хаусхофер, в наколко свои трудове. Това изследване е продължено с фундаменталните му биографии на японския дипломат Тошио Ширатори и Йоахим фон Рибентроп (в две книги), както и статии за Фумимаро Коное, Коки Хирота, Йонай Мицумаса, Рихард Зорге като геополитик и други.

Молодяков е и съавтор на обширни трудове по история на Япония през XX век, история на японската външна политика и история на съветско-японските отношения и отношенията на СССР с други източните страни през 20-те и 40-те години на XX век.

Молодяков е последователен критик на Токийските процеси (аналог на Нюрнбергските), за което е критикуван от други историци привърженици на идеологическата догма.

Между 2000 и 2010 г. Молодяков публикува девет книги (включително две на японски), посветени на историята на руско-японските отношения в края на XIX и първата половина на XX век, които той разглежда от гледната точка на сътрудничеството, а не на враждебността. Той подчертава възможността на двете страни да намерят компромис и да разрешават възникващи конфликти с взаимна воля за сътрудничество.

Той смята периода между Портсмутския договор (1905) и Руската революция (1917) за „златния век“ на руско-японските отношения.

Фокусирайки се върху положителния исторически опит в отношенията на Русия с други страни, Молодяков е публикувал и книги за по-широката публика за „златния век“ в отношенията на Русия с Германия, Франция и Италия (всички издадени от изд. „Просвещение“).

Също е автор на две книги за възникването на световните войни „Първата световна война: Войната, която можеше да не избухне“ (преводът на която представям) и „Втората световна война: Войната, която можеше да не избухне“.

Молодяков редактира първите руски издания на произведенията на американския писател Джордж Силвестър Вирек и публикува неговата биография, както и редица статии и видеолекции за него.

Важна област от научната работа на Молодяков е историята на руската литература от Сребърния век, по-специално животът и творчеството на Валери Брюсов.

Два особено важни негови принципа за работата му като историк, които абсолютно подкрепям, са следните:

„*Кой е историк и кой не е, трябва да се съди по работата му, а не по дипломата му. Въпреки че подходящото образование със сигурност е желателно, не е задължително. Има примери за хора без завършено историческо образование, които са се превърнали в изключителни историци. Но има и много повече примери за обратното*“, т.е. хора завършили история, но са изключително посредствени като историци.

„*Първият и най-важен принцип е да не лъжем. Никой не е застрахован от грешки, но човек (в случая историка) никога, никога не бива умишлено да лъже за нищо, никога не бива умишлено да се лъже за каквото и да било. ... И, разбира се, трябва да се избягва влиянието на идеологията. Наред с „политическата коректност“, това е най-големият враг на историка*“.

По-интересни книги

Консервативная революция в Японии, 1999

Сиратори Тосио и внешняя политика Японии, 1930 — 1941, 2002

Россия и Япония: поверх барьеров. Неизвестные и забытые страницы российско-японских отношений (1899-1929), 2005

Россия и Япония: меч на весах. Неизвестные и забытые страницы российско-японских отношений (1929-1948), 2005

Россия и Япония. Рельсы гудят, 2006

История Японии XX век (колективен труд), 2007

Россия и Япония. Золотой век (1905-1916), 2008

Япония в меняющемся мире. Идеология. История. Имидж, 2011

Тайный сговор, или Сталин и Гитлер против Америки, 2008

Россия и Германия. Дух Рапалло (1919-1932), 2009

Россия и Франция: "L'entente cordiale". 1889-1900, 2010

Риббентроп. Упрямый советник фюрера, 2008

Риббентроп: Дипломат от фюрера, 2019

Несостоявшаяся ось: Берлин - Москва – Токио, 2004

Россия и Япония в поисках согласия (1905-1945). Геополитика. Дипломатия. Люди и идеи, 2012

Первая мировая. Война, которой могло не быть, 2012

Вторая мировая. Война, которой не могло не быть, 2012

Шарль Моррас и „Action française“ против Германии: от кайзера до Гитлера, 2020

Шарль Моррас и «Action francaise» против Третьего Рейха, 2021

Шарль Моррас и „Action francaise“ против Германии. Подлинное лионское сопротивление, 2022

ПРОЛОГ

Човечеството отново преживява период на катаклизми и кризи, заплашващи да ескалират в глобалното „Смутно време“. Пред очите ни векторите на властта се изместват по планетата и се появяват нови центрове на политическа и икономическа мощ, амбициозни и понякога агресивни.

Светът, биполярен по време на Студената война, а след това еднополюсен, се трансформира в многополюсен, изпълнен с нестабилност. Анализаторите с тревога отбелязват, че най-проблемните региони на земното кълбо неведнъж се превръщат в източник на напрежение.

Изтъкнатият руски историк Василий Ключевски е автор на афоризма: „Историята не учи на нищо, но болезнено наказва онези, които не я познават.“

Историята не учи на нищо, защото никога не се повтаря точно, но наказва онези, които, непознавайки минали събития, стъпват на едни и същи коловози – независимо дали са водачи или цели нации.

XX век даде на човечеството много трагични уроци, но първите години на XXI век вече показват, че въпросът с „клопките на историята“ остава актуален. Пред лицето на новите предизвикателства, трябва поне да се научим да не стъпваме в едни и същи коловози.

Първата световна война (1914-1918) в продължение на четвърт век, се нарича просто „световната война“ с надеждата, че тя ще бъде и последната.

Веднага след избухването ѝ Валери Брюсов пише:

Тя обхваща столици и села,
с издигнати и развети знамена.
На стара Европа в полята
Бушува сега войната...
Нека сводове стари да рухват,
Нека стълбове с грохот да падат,
В таз страшна година на борба
да се роди свободата и мира!

Валери Яковлевич притежава не само поетичен, но и политически дар. Той обаче греши: войната не само че „не роди свободата и мира“, а даде началото на епоха изпълнена с глобални конфликти. Както правилно отбелязва Анна Ахматова, много по-късно, с Първата световна война „започна истинският, а не календарният XX век“.[1]

Брюсов обаче не е единственият, който греши – никой не е предвидил последствията от случилото се тогава. Много е писано за причините и произхода на Първата

---

[1] *Подобна мисъл имам и аз – с Първата световна война свърши политическият XIX век и започна политическият XX век, който още не е свършил и ще свърши тогава, когато статуквото установено след Втората световна война се срине до основи и САЩ ще престанат да са велика сила! (б. пр.)*

световна война, но нейните уроци, изхождайки от опита на всяка страна, не си остават напълно разбрани. Нито една от страните в конфликта не признава отговорността си, прехвърляйки я върху своите противници, а понякога дори и на своите съюзници.

С края на войната победителите обявяват победените за отговорни, като пишат в член 231 от Версайския „мирен“ договор: „*Съюзническите и асоциирани правителства декларират, а Германия признава, че Германия и нейните съюзници са отговорни за всички загуби и щети, понесени от съюзническите и асоциираните правителства и техните граждани в резултат на войната, която им е била наложена от нападението на Германия и нейните съюзници.*“

Правителството на Републиканска Германия отказва да подпише този напълно поробващ договор, но е принудено да го направи под заплахата от глада заплашващ целия народ, в резултат на блокадата – победителите ясно заявяват, че няма да се спрат пред нищо.

Подобни разпоредби са включени и в договорите с другите Централни сили, както е известен блокът на Германия, Австро-Унгария и България. Той е предшестван от Тройния съюз на монарсите на Берлин, Виена и Рим, но с избухването на Втората световна война Италия отказва да подкрепи съюзниците и след това преминава към враждебния лагер на Тройното съглашение (Англия, Франция и Русия), известно още като „Антанта“ (от френския „*entente*“ - съгласие).

Версията на победителите за събитията е включена в официалните документи и справочници, училищни програми и университетски курсове, но се оказва краткотрайна. След революциите от 1917–1918 г. в Русия, Германия и Австро-Унгария, новите социалистически правителства бързат да публикуват колкото се може повече секретни документи, за да прехвърлят вината върху своите предшественици – сваленитe династии Романови, Хохенцолерните и Хабсбургите.

Ефектът е много по-мощен, отколкото си представят: става ясно, че архитектите на Версайския „мир“, основно Франция и Англия, както и „жертвите на агресията“, включително Сърбия, не само не са невинни, но и носят по-голямата отговорност за избухването на глобалната касапница.

Всички основни играчи са виновни за разпалването на войната – всеки по свой начин. Зад тезата за „Версай“ за изключителната отговорност на Берлин и Виена се крие държавната власт и пропагандната машина на победителите, както и необходимостта победените да се съобразяват с новите реалности.

Зад „неофициалните“ историци, които се наричаха „ревизионисти“ (оттук нататък използвам този термин без кавички), стоят документите, извлеченията от архивите, твърдо установените факти, здравият разум и жаждата за справедливост.

Тонът е зададен разбираемо от германците, и от американците, които се чудеха защо страната им се намеси в „европейската война“ през 1917 г.

Изследванията на Фридрих Щиве и Макс Монжела, Алфред фон Вегерер и Херман Луц, Сидни Фей и Хари Елмър Барнс през 20-те години на XX век предизвикат дебат, безпрецедентен в световната историография. В него участват не само учени, но и генерали, политици и дипломати – преди всичко самите участници, които се втурват да пишат мемоари – журналисти и просветители, сензационалисти, търсачи на слава и луди. Аргументите на ревизионистите са развити и разширени от французите Алфред Фабр-Люс, Алсид Ебрей и Жорж Демарсиал, руснаците Михаил Покровски и Николай Полетика, както и англичанина Франсис Нийлсън, който емигрира в САЩ.

Британците удържат най-дълго, но до първата половина на 30-те години на XX век ревизионистката гледна точка надделява в световен мащаб. Става неловко да се говори за изключителната отговорност на Германия и невинността на нейните противници. Ситуацията започва да се променя в края на 30-те години на XX век, когато на-

цисткият Трети райх поема по пътя на активно преразглеждане на Версайската система, прибягвайки не само до заплахата със сила, но и до нейното използване.

Избухването на нова война в Европа през септември 1939 г. предизвиква поредният дуел между пропагандисти и дипломати за това кой е виновен. Страничен ефект от дебата за причините за Втората световна война, е преосмислянето на причините за Първата световна война.

След 1945 г., Германия и нейните съюзници отново са държани единствено отговорни за Втората световна война, както и за Първата. Аргументирането срещу това мнение, по чисто политически причини, вече стана много по-трудно, отколкото през 20-те години на XX век. Дори най-добрите трудове на съветските историци и техните ученици днес се основават на презумпцията за вина на Германия.

Наближаващата стогодишнина от избухването на Първата световна война ни подтиква да преразгледаме нейните причини и поуки, отхвърляйки наложените идеологически рамки и пропагандни догми, да не говорим за откровените фалшификации.

Трябва да се обърнем към документите и фактите, които са достатъчни за безпристрастно разбиране на случилото се. Документите от далечните времена говорят сами за себе си, така че тази книга ще съдържа много цитати.

Писателят и учен Юрий Тинянов скептично отбелязва, че „документите понякога лъжат, също като хората“, което означава, че писмата и дневниците могат да бъдат също толкова ненадеждни, колкото и по-късните мемоари. Имайки предвид това предупреждение, аз, както повечето историци, предпочитам разкази от първа ръка за епохата и анализа на учените и рядко използвам мемоарите на участниците в събитията. Защото всички те трябва да се оправдават твърде много.

Изданията на тези книги са в изобилие по рафтовете на книжарниците и библиотеките, докато сериозните, безпристрастни и същевременно предназначени за широката аудитория изследвания по тази тема, почти не съществуват.

Николай Полетика, авторът на най-добрите руски трудове за възникването на Първата световна война, чието име ще се появява често на тези страници, обяснява в предговора към една от книгите си: „Често използваните изрази „Германия“, „Франция“, „Англия“ и т.н. „Под изразите „Виена“, „Берлин“, „Париж“, „Лондон“, „Санкт Петербург“ и т.н. трябва да разбираме германския и френски империализъм и т.н. – управляващите кръгове на австроунгарския, германския, френския и т.н. империализъм[2] или австро-унгарското, германското, френското, английското и т.н. правителства.“ Без да крия управляващите кръгове на царска Русия зад „и т.н.“, което е наложено в миналото, следвам примера на Полетика и моля читателите да запомнят това.

Самият пример с Първата световна война, предизвикана от шепа хора, притежаващи практически неограничена власт, показва, че когато говорим за вината или отговорността на Германия или Франция, Русия или Англия, ние не говорим за държавите, още по-малко за народите, които нямат нужда от братоубийствено избиване, а само за техните управляващи кръгове. Те са виновните.

Възможността за война се определя от сложен набор от политически, икономически, социални и дори културни процеси. Конкретни личности, в този случай практически поименно, я правят неизбежна.

---

[2] Думата „империализъм“ Полетика я използва поголовно и не на място, тъй като трябва да се съобразява с класово-партийният подход в СССР. На практика единствената ясно изразена империалистическа страна по време на войната и преди това е Великобритания! Реваншизмът на Франция и руският стремеж към Босфора, не е империализъм, още по-малко отбранителната война която водят Германия и Австро-Унгария. (б. пр.)

ГЛАВА ПЪРВА. СЪРБИЯ: ДРАМАТА НА НАЦИОНАЛИЗМА

„Значи убиха нашия Фердинанд“, казва прислужницата на Швейк. С тази фраза започва безсмъртният роман на Ярослав Хашек „Добрият войник Швейк“.

Швейк, чешки поданик на Австро-Унгария, се опита да се пошегува, че не изпитва ни най-малко съжаление към нито един от познатите си Фердинандовци.

„Не, ерцхерцог Фердинанд, господине, беше убит. Онзи, който живееше в Конопище, едрият, благочестивият...“

„Исусе Марио!“, извика Швейк.

„И къде се случи това с ерцхерцога?“

„Довършиха го в Сараево, господине. С револвер. Той се возил с ерцхерцогинята си в автомобил...“

„Моля, в автомобил казваш! Разбира се, такъв господин може да си го позволи. И вероятно никога не е мислил, че пътуванията с автомобил могат да завършат толкова зле. И то в Сараево! В Босна... И турците, изглежда, са го организирали. Нямахме си работа да им вземаме Босна и Херцеговина.“

Зад лекомисления разговор се крие събитие от изключително значение, както се оказва по-късно. На 28 юни 1914 г.[3] в Сараево, столицата на австроунгарската провинция Босна, гимназистът Гаврило Принцип, сърбин по националност (тук Швейк се е объркал!), но австрийски гражданин, застрелва ерцхерцог Франц Фердинанд (престолонаследника), племенник на император Франц Йосиф I, и съпругата му, херцогинята на Хохенберг (родена графиня София Хотек).

Убиецът и неговите съучастници са незабавно заловени от полицията, която едва ги предотвратява да бъдат убити от тълпата.

Историята на Първата световна война традиционно се пише от тази дата. През последната четвърт на XIX и началото на XX век убийствата на короновани, държавни глави и членове на правителствата от революционните терористи не са необичайни.

През 1881 г. те убиват руския император Александър II, през 1894 г. – френския президент Сади Карно, през 1898 г. – австрийската императрица Елизабет (Сиси, съпруга на Франц Йосиф), през 1900 г. – италианския крал Умберто I, а през 1911 г. – руския министър-председател Пьотър Столипин.

Зад атентата в Сараево обаче се крият международни интриги, което го прави непосредствено и изключително събитие.

През лятото на 1913 г. всички водещи световни вестници отбелязват 25-годишнината от възкачването на кайзер Вилхелм II на трона. Същият печат, който година по-късно ще го нарече „подстрекател на война“, „кървав тиранин“ и „антихрист“, тогава възхвалява германския император като мъдър и просветен владетел, защитник на мира и гарант за спокойствието в Европа. Журналистите пишат, че Старият свят е без войни в продължение на четвърт век благодарение на политиката на кайзера: решителна, или премерена и предпазлива, когато е необходимо.

Всъщност, след Френско-пруската война от 1870–71 г., която завършва с провъзгласяването на Германската империя и суровия Франкфуртски договор за победената Франция, европейските сили не водят междуособни войни.

Балканският полуостров е изключение, но неговите страни заемат отделна позиция в европейската голяма политика, служейки като неин обект, а не като субект.

„Винаги е имало демаркационна линия между източните и западните дела“, казва френският политолог Алфред Фабр-Люс характеризирайки ситуацията.

Балканите се превръщат в арена на борба между мюсюлманската Османска империя, наречена от руският император Николай I „болния човек на Европа“, християнска

---

[3] *Датите на събитията извън Русия са дадени според новия стил, датите на събитията в Русия са дадени според стария и новия стил, разделени с наклонена черта.*

(православна) Русия, която действа като защитник на „поробените славяни“[4], и християнска (католическа) Австрия, която първа се притичва на помощ на сърбите в началото на XVIII век. Славяните обаче са смятани за граждани втора класа под управлението на Хабсбургската империя.[5]

В резултат на поражението на Турция във войната с Русия през 1877–78 г., Сърбия, автономна област[6] в рамките на Османската империя (от 1815 г.), се трансформира в независимо кралство. България получава автономия и статут на княжество. Австро-Унгария окупира провинциите Босна и Херцеговина, населени предимно със славяни (хървати, босненци, сърби).

Териториални придобивки са направени от Русия (Карс, Ардахан, Ерзурум[7] и Батуми), Англия (остров Крит), Черна гора, която е постигнала освобождение от османско владичество в края на XVIII век, и Румъния, която се появява на картата на Европа през 1859 г. като Обединено княжество Молдова и Влахия.

Русия „призова балканските народи към независимо политическо съществуване“, както елегантно го формулира министърът на външните работи Сергей Сазонов, но влиянието ѝ в региона не е безусловно.

Първият княз на България е германският княз Александър Батенберг, племенник на руската императрица Мария Александровна, съпруга на Александър II. Царуването му обаче, белязано от борбата между Санкт Петербург, Виена и Берлин за влияние в София, приключва с установяването на престола на германската династия Сакс-Кобург-Гота през 1887 г., доминирана от антируската партия на революционния националист Стефан Стамболов. С течение на времето руско-българските отношения се нормализират, но София остава съюзник на Берлин.[8] България претендира за хегемония на Балканите като основен наследник на отслабваща Турция, позиция, в която интересите ѝ постоянно се сблъскват с тези на Сърбия, което води до безкрайни конфликти и войни.[9]

Династията Обреновичи, която следва проавстрийска политика, се възкачва на сръбския престол. Николай Полетика уместно описва отношението на Виена към Белград през тези години като „политиката на златната клетка“. Американският историк Сидни Фей илюстрира как се е стигнало до това и какво е последвало: „Нещастието на сръбския народ е, че в началото на движението за национална независимост, по времето на Наполеон, те се озовават не с един, а с двама национални лидери. Вместо единединствен силен човек, който да ръководи движението и формирането на трайна династия, те се озовават с двама съперници – Кара Георги (известен в Русия като Георги Черния – В.М.) и Милош Обренович. От убийството на първия през 1817 г. в интерес на втория, страната страда от враждата между тези съперничещи си фамилии, съпроводена от поредица от дворцови преврати и насилствени династийни смени.“

Тази вражда достига своя апогей през 1903 г. В нощта на 11 юни група заговорници, съставени от сръбски офицери, щурмуват кралския дворец в Белград, измъкват крал Александър Обренович и непопулярната му съпруга от скривалището им и ги

---

[4] *Представя се за такава. (б. пр.)*

[5] *Изобщо не е вярно. Всички са еднакво равни пред императора до 1867 г., когато с аусглайха, унгарците получават привилегирован статут на съуправляваща нация.(б. пр.)*

[6] *Не е област а княжество, има голяма разлика. (б. пр.)*

[7] *Авторът греши, Ерзурум е върнат на Турция по Берлинския конгрес. (б. пр.)*

[8] *Крайно невярно тълкуване. Германия няма никакво влияние в България до влизането ни в Първата световна война. Фердинанд смята себе си за французин и Бурбон, не поддържа никакви приятелски връзки с Вилхелм II и е доста резервиран в отношенията си с Виена. (б. пр.).*

[9] *Изцяло невярно, руският автор изобщо не познава отношенията на Балканите. България претендира единствено за своето национално обединение, при което се сблъсква с яростните шовинизми на съседите си, и особено на Сърбия – най-шовинистичната и агресивна балканска държава! (б. пр.)*

убиват брутално. Белград ликува; църковните камбани бият; в градът се развяват знамена, а Скупщината (парламента) единодушно благодари на убийците за деянието им.

Петър Караджорджевич, внукът на убития близо преди век Кара Георги, който не участва в заговора, се възползва от събитието и се възкачва на трона като Петър I.

Това кърваво престъпление и услугите, оказани на извършителите, обиждат чувствителността на коронованите глави в Европа. Повечето от тях скоро оттеглят представителите си от Белград в знак на неодобрение.

„За този заговор се знаеше еднакво във Виена и Санкт Петербург и те позволиха да се случи“, заявява Полетика в книгата си от 1929 г. „Сараевският атентат“.

„Защо? Австро-Унгария — защото крал Александър Обренович, със своите произволни действия и сервилност към Австрия, се беше компрометирал дотолкова в политическите кръгове на Белград и сред офицерския корпус, че продължаващото му присъствие на трона като австрийски агент е безсмислено. Напротив, те виждат в смяната на династията, претекст за намеса в сръбските дела, и предполагат, че възкачване на нов човек, ще замени крал Александър като австрийски агент.

За Русия, прогонена от България от 1885 г. и следователно негодуваща за личния си провал[10] и завистлива от успеха на австрийците в опитомяването на Сърбия, смяната на династиите предлага определени предимства.

Убитото кралско семейство, Александър и Драга

Първо, напускането на австрофилските Обреновичи и замяната им с Караджорджевичи вдъхновява руските надежди да ги превърнат в свои агенти и да се парализира австрийското влияние в Сърбия.

Второ, чрез съюзяване с радикалите е възможно дори да се използва Сърбия за борба срещу Австро-Унгария на Балканите. Ето защо дворцовият преврат, който е обсъждан съвсем открито не само в Сърбия, но и на всички европейски дипломатически канцеларии в продължение на няколко месеца преди извършването му, е осъществено от заговорниците без никакви особени политически усложнения.

Новият режим, използващ непопулярността на Обреновичите, възприе политиката на възраждане на националния дух и идеята за „Велика Сърбия“, която по време на управлението на Стефан Душан през XIV век се простира от Дунав до Коринтския залив и от Егейско море до Адриатическо море.[11] Както отбелязва Фей, „Между тези отминали дни и десетилетията непосредствено преди Световната война, когато сръбските националисти започват да мечтаят да разширят границите си обратно до пределите на „стара Сърбия“ или дори по-далеч, сръбският народ претърпява години на потисничество и лишения. В Деня на св. Вид – 28 юни 1389 г. армия от сърби, албанци и хървати претърпява ужасно поражение на Косово поле и е пометена от турския ураган. Но точно там, на бойното поле, сръбският герой Милош Обилич проникна в шатрата на победо-

---

[10] *Никой не я е гонил, тя сама се поставя в това положение заради алогичната политика на Александър III. Руснаците винаги имат предубедено отрицателно отношение към България и политиката ѝ, щом не съвпада с техните панславистки утопии, както в миналото, така и днес! (б. пр.)*

[11] *Което е най-циничен и нагъл сръбски шовинизъм! (б. пр.)*

носния султан Мурад и го убива като омразен потисник на славянските[12] народи. Така годишнината от Косово се превърна в значим ден в сръбския календар: Денят на св. Вид или Видовдан е ден на траур за националното поражение от 1389 г. и ден на радост в памет на убийството на жесток чужд потисник. През 1914 г. австрийският ерцхерцог е убит в Деня на св. Вид!“

В ранните години на управлението на Петър Караджорджевич политиката на Белград се обръща от Виена към... Санкт Петербург, което отговаря на интересите на зараждащата се национална буржоазия и радикалната интелигенция. Кризата в отношенията с Австро-Унгария започват с „митническа война“ (Сърбия, каквато си остава и днес, тогава е без излаз на море), кое то засилила позициите на руснаците и германците на сръбските пазари и завършва със сключването на митнически съюз с Черна гора и България. Управляващите кръгове на Санкт Петербург виждат в това шанс да се доближат до заветната си мечта: контрол над Константинопол и проливите Босфор и Дарданели, водещи от Черно море, през Мраморно море до Средиземно море.

Австрийският отговор е официалното анексиране Босна и Херцеговина, с главен град Сараево, през есента на 1908 г., след като получава съгласието на Русия за това действие.

„Какво предизвиква анексирането?“, пита разумно Полетика. „Докато тези провинции са под турска национална власт, Сърбия се надява да ги анексира в случай на успешна война с Турция. Анексирането на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария означава края на тези надежди: само разпадането на Австро-Унгария чрез революция или война може да доведе до национално обединение на южнославянските народи.[13]

Строго погледнато, Австро-Унгария анексира Босна и Херцеговина не от Турция, а от Сърбия.[14] Австрия вече е наясно, че Сърбия е послушен агент на Русия и може във всеки един момент, по нейно подстрекателство, да започне война.“

Виена обаче получава две провинции, оставяйки Санкт Петербург с абстрактно обещание да съдейства за разрешаването на въпроса за Проливитеа. Министърът на външните работи Александър Изволски осъзнава, че е „предал“ Босна и Херцеговина на австрийците в замяна на „празно обещание“, но е твърде късно.[15] Белград възприема събитието като национална катастрофа и започва да се готви за война с Австро-Унгария, надявайки се да привлече великите сили на своя страна. Сръбското ръководство протестира срещу анексията, иска териториални или икономически компенсации и се опитва да призове Русия да предприеме действия.

Принц Георги, престолонаследникът[16], и министър-председателят Никола Пашич, лидер на русофилската радикална партия, пътуват до Русия. Пашич докладва в Белград

---

[12] В случая, единствено сърбите, те хипертрофират значението на Косовсаката битка. (б. пр.)

[13] Няма желание за обединение на „южнославянските“ народи, това е изцяло нагло сръбско пропагандно клише. Хърватите приветстват анексията и желаят Босна и Херцеговина да са включат в Хърватия, като тя се еманципира до статута на кралство, под короната на Хабсбургите, подобно на Чехия. Във Виена обаче се страхуват от такава стъпка, защото тя означава остра конфронтация с унгарските шовинисти, които претендират и за хърватските земи, основавайки се от средновековната персонална уния сключена под заплахата на меча в далечната 1097 г., с унгарския крал Калман Книжовника (1095 – 1116). (б. пр.)

[14] Много тенденциозно и наивно казано! Сърбия няма никакви права над тази област. (б. пр.)

[15] Основното разочарование за Изволски ще дойде от „съюзника му“ сър Едуард Грей, който категорично отказва да се постави въпроса за Проливите и руските привилегии при корабоплаването през тях, на дневен ред. Австро-Унгария няма отношение към въпроса, нито пък може да го постави на международно обсъждане, защото другите сили, освен Русия, нямат претенции към формалната анексия, дори и Турция, която получава парично обезщетение от Виена. (б. пр.)

[16] Заради скандал, причинен след като Георги (примитивен и жесток човек, типичен сърбин) нанася жесток побой на свой слуга който умира, и под натиска на „Черна ръка“, крал Петър е принуден да обяви за свой наследник по-малкия му брат Александър. (б. пр.)

думите на царя: „Вашата кауза е справедлива, но силите ви са недостатъчни. Въпросът за Босна и Херцеговина може да бъде решен само с война.“

Виена обаче категорично отказва да удовлетвори каквито и да е претенции, а Париж и Лондон нямат намерение да се намесват в конфликта на Балканите, който неминуемо ще се превърне в общоевропейски.

На 10 октомври постоянният заместник-министър на външните работи на Великобритания сър Чарлз Хардинг казва на сръбския шарже д'афер Славко Груич: „Австрийският посланик ме помоли да ви повлияя, да спрете подготовката за война. В продължение на това, но единствено по наша собствена инициатива, искрено ви препоръчваме да запазите спокойствие и да избягвате авантюри, чиито последици могат да бъдат непредсказуеми.“ След като отправя това предупреждение, британският дипломат добавя, че не смята исканията на Белград за компенсации за прекомерни, но „се съмнява, че австрийските обещания или гаранции струват нещо“.

Георги Караджорджич в Русия, 1908 г.

Пет дни по-рано самият Изволски предупреждава сръбския посланик в Париж Миленко Веснич: „Не можете дори да си помислите да изгоните Австро-Унгария от Босна и Херцеговина със силата на оръжието. Сега ние руснаците, не можем да започнем война с Австро-Унгария за тези провинции... В действителност вие нямате какво да губите, а ще спечелите нашата подкрепа. Уверен съм, че сръбското население в Босна и Херцеговина ще продължи, както е правило, културната си работа за собственото си възраждане и че след като националният им дух бъде събуден, те никога не могат да загубят националната си идентичност.“

Седмица по-късно, в Лондон, Груич записва думите на Изволски, че „анексията е дала нов тласък на националния дух тук (в Сърбия – В.М.) и сред сърбите извън кралството, поне като ни обединява духовно.“… „Тоест, нека антиавстрийската пропаганда в тези провинции, ръководена от Белград, се разширява и расте!“

Сидни Фей превежда речта на руския министър от дипломатически език на езика в практическата политика: „Изволски продължава тайно да насърчава сърбите, съветвайки ги да се подготвят за по-щастливо бъдеще, когато могат да разчитат на осъществяване на своите стремежи с руска помощ.“

Той никога не е гледал истински на анексирането на Босна и Херцеговина като на окончателно решение, но насърчава сърбите да гледат на тях като сръбските Елзас-Лотарингия. „За да освободят тези провинции, всички сърби както в Сърбия, така и в Австро-Унгария трябва да продължат тайната си... подготовка.“

Сравнението с двете провинции, които Франция е принудена да отстъпи на Германия през 1871 г., говори само за себе си – именно тяхното завръщане е в основата на френската мечта за отмъщение. Първоначално нито Сърбия, нито Русия признават анексирането на двете провинции. Когато кризата достига своята кулминация, главният съюзник на Австро-Унгария, Германия, която преди това избягва да се намесва в действията на Виена, застава на страната на Австро-Унгария (този сценарий, с далеч по-лош резултат, се повтаря през юли 1914 г.).

В началото на януари 1909 г. Берлин предлага Санкт Петербург да признае „съучастието си“ и да „използва всички налични средства за влияние върху кабинета на Белград“. Френският посланик в Русия, вицеадмирал Шарл-Филип Тушар, казва на бъдещия си наследник Жорж Луи: „Германия не е казала на Русия: „Ако не се предадеш

по сръбския въпрос, ще те нападна.“ Тя просто казва: „Ако не се предадеш, Австро-Унгария ще нахлуе в Сърбия утре.“

Демаршът на Германия показва на Изволски, че е опънал твърде тънко въже и той отстъпва.“ Учтив по форма, но уклончив по съдържание е отговорът на Санкт Петербург, защото осъзнавай неподготвеността си за война. Управляващите кръгове в Русия запазят неутралитет, но той е счетен за незадоволителен в Берлин.

Никола Пашич (етнически българин, сърбоман)

Няма надежда за реална помощ от Англия и Франция, така че Николай II и Изволски, без да се консултират с никого, решават, че е най-добре да приемат германските искания. „Тъй като въпросът беше поставен директно“, пише императорът на майка си, „трябваше да оставим настрана гордостта и да се съгласим.“

На 31 март 1909 г. Белград, следвайки съвет от Санкт Петербург, заявява, че анексирането на двете провинции не нарушава правата на Сърбия и се отказва от всякакви претенции или компенсации.

Войната не избухва, но часовниковият механизъм на бъдещият конфликт е задействан и Сърбия ще има жизненоважната роля. Когато се обсъжда политиката на Сърбия, трябва да се имат предвид различни фактори и особености. Докато в други страни пътят към войната минава през кабинетите на монарси, министри и посланици (във Франция печата също има значителна роля), тук действията на правителството и неговите официални представители, офицерите играещи играта си зад гърба на кабинета и военния министър, пропагандаторите на великосръбския национализъм (б.най- пр. точната дума е маниакален шовинизъм) и терористите заговорници в Сърбия и Босна са силно преплетени. Руските дипломати и военни аташета, също участват в интригите, но не винаги информират собствените си началници.

Дипломатите, служещи на Балканите, обикновено не са с особено благоприятна репутация. Например, белгийският посланик в Токио, Албер д'Анетан, пише през април 1895 г. за руския си колега Михаил Хитрово: „Миналото му в България и Румъния подсказва, че той разчита основно на интриги и политическа агитация.“

Каква е пансръбската пропаганда, от която се страхуваха във Виена и която се приветствана в Санкт Петербург? Кой стои зад нея и кой я осъществява? Външният кръг може да се смята за движението „Омладина“ (на сръбски „младост“), което не е единна организация с централно ръководство, а обхваща широк кръг от студенти, учители, свещеници и журналисти, които формират кръжоци и общества. От 1870-те години тяхната цел става обединението на всички сърби в единна държава, независима от Турция и Австро-Унгария. Към края на XIX век в движението се появява разкол между консервативни реформатори и радикалите, вдъхновени от анархистичните идеи на Бакунин, Кропоткин, Прудон и Бланки, които се застъпват за насилствени методи на борба. От тази среда се появяват убийците в Сараево: националистическият агитатор и лидер на дружеството „Млада Босна“ Владимир Гачинович (познат на Лев Троцки) и неговите млади протежета, включително и фактическият убиец Гаврило Принцип.

Нека разгледаме организационната структура на пансръбското движение в началото на XX век. Неговата юридическа „черупка“ е студентското образователно дружество „Словенски юг“ („Славянски юг“), основано през 1902 г. в Белград, което извършва точно онази „културна работа в името на възраждането“, описана от Изволски.

През 1907 г. австрийските власти обвиняват това дружество в участие в терористична дейност, но процесът основан на фалшифицирани документи, се проваля. Докато

„Словенски юг“ се занимава с агитация и обучение на активисти, практическата работа се осъществява от „Народна одбрана“ („Народна защита“).

Управителният съвет на това дружество, законно създадено в Сърбия веднага след анексирането на Босна и Херцеговина, включва министри и генерали, а манифестът му е изготвен от капитан Милан Прибичевич, автор на програмата на „Словенски юг“. „Народна одбрана“ официално заявява, че ще обучава въоръжени доброволци за защита на страната и ще сформира партизански чети, известни като „комитаджите“ (термин, който всява ужас на Балканите[17]), за да се борят срещу Австро-Унгария и Турция. Комитаджиите са обучавани от сръбските армейски офицери, естествено извън служба, но подробен разказ за това ще се отклони от основната тема.

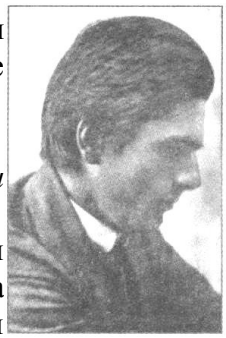

Владимир Гацинович

След като призна анексирането на Босна и Херцеговина, Сърбия обещава да сложи край на военно-партизанската дейност на „Народна одбрана“, която уж се е фокусирала изключително върху пропаганда и „физическа подготовка на младежта“. В действителност характерът на обществото остава непроменен. Нещо повече, то разширява контактите си със сръбските власти, основно с министерствата на външните работи, финансите и военното министерство, както се вижда от документите, публикувани след войната.

Чуждестранните дипломати не са слепи за настроенията в Белград и потенциалните им последици. Например, на 31 януари 1913 г. британският посланик във Виена, сър Феърфакс Картрайт, пише до постоянния заместник-държавен секретар по външните работи, сър Артър Никълсън, бивш посланик в Санкт Петербург: „Сърбия един ден ще въвлече Европа и ще доведе до всеобща война на континента. Не мога да ви опиша каквоо възмущение изпитваме тук от постоянните интриги, които тази малка страна, с руска подкрепа, причинява на Австрия. Ще бъде щастие, ако настоящата криза не доведе до война в Европа. Ако следващата криза възникне заради Сърбия, убеден съм, че Австро-Унгария ще откаже да толерира всякаква руска намеса и ще се реши да си уреди сметките с малкия си съсед на всяка цена.“ Прогнозата се оказва вярна.

В Австро-Унгария клонове на „Народна одбрана“ не могат да съществуват легално, но има общества като босненската „Просвета“, чиито задачи включват: „национално-революционна пропаганда чрез тайни срещи, събрания и лекции, провеждани от тайни агитатори; шпионаж и доклади за разполагането и движението на австроунгарските гарнизони, изграждането на крепости и пътища, казарми и складове за храна. Православните свещеници, членове на „Просвета“, освобождават сръбските войници в местните австроунгарски части от клетвата им да „служат вярно и истинско на австрийския император“ и им забраняват, под заплаха от вечно проклятие, да стрелят по своите сънародници сърби.

„Просвета“ вербува доброволци за комитаджийските чети от училищата и обучава младежите за терористични актове“, заключава историкът Полетика.

Обучението на босненските комитаджии от другата страна на границата се ръководи от капитан (по-късно майор) Воя Танкосич от сръбската армия, една от ключовите

---

[17] *Терминът у сърбите е заимстван от четите на ВМОРО, които българския народ в Македония нарича комити, от комитет, с по-далечна препратка към Българския таен революционен комитет, преди Освобождението и първото име на ВМОРО – БМОРК, или Български македоно-одрински комитети. (б. пр.)*

фигури в атентата в Сараево. Сред неговите ученици е босненският сърбин Милан Циганович, който се премества в Сърбия през 1908 г. и си намира работа на в железниците. Именно този човек получава пистолетите и бомбите от Танкосич, взети от арсеналите на военното министерство, които са използвани от извършителите на атентата в Сараево. Той ги обучава на стрелба и след това организирал нелегалното им пътуване до Сараево. Неговото „изчезване“ (или, по-просто казано, бягство) след атентата е лично организирано от министър-председателя Пашич, защото терористите, арестувани от австрийската полиция, веднага посочват Циганович и Танкосич.

Циганович познава добре истинския организатор на заговора – началника на разузнаването на сръбския Генерален щаб, полковник Драгутин Димитриевич, известен с прозвището Апис. Именно Циго (прякорът на Циганович) дава показания като основен свидетел на обвинението през юни 1917 г. на процеса срещу Апис в Солун (по това време сръбската територия е окупирана от австроунгарски войски[18]).

Полковникът знае твърде много и е готов да прибегне до всякакви отчаяни мерки, поради което се превръща в опасност за собственото си правителство и е осъден на смърт. Неслучайно групата офицери и няколко участници в убийството на Франц Фердинанд се озовават на подсъдимата скамейка редом с него.

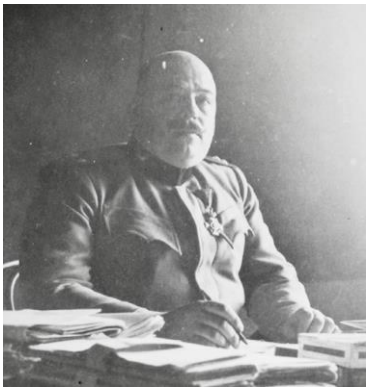

Драгутин Димитриевич Апис

„Народна одбрана“ е твърде многобройна за целенасочена работа като политически терор. С тази дейност се заема тайното общество „Обединение или смърт“, което съществува паралелно, неофициално известно като „Черна ръка“. То е основано през февруари-март 1911 г. от група сръбски офицери и чиновници с цел обединяване на сърбите в „неосвободените“ земи чрез „революционни действия“, включително терор. Всеки член на обществото е задължен да докладва на своите ръководители цялата информация, която е придобил, независимо дали по частен път или чрез служебна дейност. „Следователно за Черна ръка не е имало държавни тайни“, заключава Полетика.

Димитриевич, ключовата фигура в дворцовия преврат от 1903 г., се превръща в душата на организацията. Дори докато оправдава екзекуцията му, официалният историк Станое Станоевич не може да скрие възхищението си от тази изключителна[19] личност: „Талантлив, културен, лично смел и честен, пълен с амбиция, енергия и желание за работа, убедителен събеседник, Димитриевич има изключително влияние върху околните, особено върху своите другари и младши офицери. Аргументите му са изчерпателни и убедителни. Той знае как да обърне нещата така, че най-ужасните действия да изглеждат тривиални, а най-опасните планове – невинни и безобидни. Изключително амбициозен, той обича тайните дейности и също така обича хората да знаят, че се занимава с тайна работа и държи всичко в свои ръце. Съмненията за това кое е възможно и кое е невъзможно, или за евентуалната връзка между властта и отговорността, никога не са го тревожили.“

Той няма ясна представа за политическия живот и неговите ограничения. Вижда само една цел пред очите си и върви право към нея, непоколебим и безразличен към

---

[18] *Авторът не знае, че по това време Сърбия е поделена между Австро-Унгария и България, като ние вземаме всички наши земи с население от български произход или носителите на т.нар. косовско-тимошки или моравски говори. (б. пр.)*

[19] *В сръбските очи, иначе жесток садист, убиец и шовинист. (б.пр.)*

последствията. „Той обичаше опасността от приключения, тайните заговори и мистериозните начинания.“

Сред тези „приключения“ са Белградският преврат, опитите за покушение срещу българския цар Фердинанд[20] и гръцкия крал Константин, както и атентатът в Сараево, който идва след десетилетия „дебнене“.

Димитриевич е невинен само за заговора в който е набеден, срещу собствения си принц-регент Александър, за който е обвинен на Солунските процеси през 1917 г.

Възрастният му баща, бившия крал Петър изпраща на сина си телеграма: „Убий ги, защото ако ти не ги убиеш, те ще убият теб.“

Списъците на членовете на Черна ръка, публикувани след Първата световна война, съдържат имената на 10 генерали, 35 полковници и 26 подполковници, да не говорим за майори и капитани.

Солунският процес, Апис на предна линия

Наред с тях има министри, дипломати и висши служители от почти всяко министерство, които имат отношение към заговора. Тук виждаме имената на ключови фигури не само в предвоенна Сърбия, но и в следвоенното Кралство на сърби, хървати и словенци, както е известна до 1929 г. Югославия.

Само един пример. Рано сутринта на 6 април 1941 г. в Москва е подписан съветско-югославският договор за приятелство и ненападение. Десет дни по-рано в Белград е извършен антигермански военен преврат, след което ръководителят на Министерството на външните работи на Третия райх, Йоахим фон Рибентроп, прави на пръв поглед, странна забележка за влиянието на „Черна ръка“ върху събитията. Каква е връзката?

Може би много пряка. Сред членовете на „Черна ръка“ са югославският посланик в СССР Милан Гаврилович, който подписва договора, и полковникът в оставка Божин Симич, който е изпратен в Москва от новото югославско правителство с извънредни правомощия да сключи договора. Принадлежността на двамата мъже към „Черна ръка“, е известен в Европа още от първата половина на 20-те години на XX век, а в СССР – от публикуването книгата на Полетика. Странно е, че никой не забелязва този факт преди този автор. Дори за премиера Пашич се говори, че е член на „Чернаа ръка“. Това не може да се докаже, но Пашич е наясно със ситуацията чрез своя довереник Милан Циганович, когото бившите му другари по-късно нарекоха „провокатор“.

Сръбската политика в началото на века се характеризира с ожесточена борба за власт, както се казваше по онова време, за приоритет между военните, включително основателите на „Черна ръка“, и политиците от Радикалната партия на Пашич. Нито една от силите не успява да постигне безспорна победа. Борбата достига своя апогей през пролетта на 1914 г. На 2 юни Пашич подава оставка, но опозицията не успява да сформира кабинет и осем дни по-късно той се завръща на министър-председателския стол.

---

[20] *Не ми е известен такъв атентат! Крал Константин е убит от гръцки психопат в Солун по време на Балканската война, когато гръцката армия влиза в града. (б. пр.)*

На 24 юни, четири дни преди атентата в Сараево, крал Петър неочаквано абдикира в полза на най-малкия си син Александър, който е назначен за регент. Още през март 1909 г., когато Сърбия признава анексирането на Босна и Херцеговина, най-големият син на краля, Георги, се отказва от трона в полза на Александър.

Историците отдават това на влиянието на организаторите на преврата от 1903 г. и бъдещи членове на „Черна ръка“, водена от Димитриевич.

Симич лично преподава стрелба на Богдан Жераич, който се опитва да убие губернатора на Босна, генерал Варешанин[21], през 1910 г.

Военните и политиците споделят общи стратегически цели, което им позволява временно да оставят настрана враждебността си, да обединят сили и да действат като две колела на една и съща ос. По-късно съперничеството отново се разпалва, което води до екзекуцията на Димитриевич и неговите сътрудници, въпреки че за тях, както и лично за Апис, се застъпват Петроград, Лондон и Париж.

Пиша за тези факти подробно, защото познаването им е от съществено значение за отговора на централния въпрос: знаело ли е сръбското правителство за предстоящия опит за покушение?

През 20-те години на XX век съветският историк Михаил Покровски отбелязва, че няма преки документални доказателства – бележка от Пашич до Димитриевич, с която се нарежда убийството на ерцхерцога, и не може да има. Както обаче пише Полетика, „твърде много хора са знаели за подготовката на атентата в Сараево, за да може да остане в тайна“. Водещата роля на Димитриевич в организирането на покушението срещу наследника на австрийския трон е окончателно потвърдена през 1953 г., когато комунистическото правителство на Югославия го реабилитира в Солунската „афера“ от 1917 г. и на практика го провъзгласява за национален герой за организирането на убийството в Сараево.

Възниква въпросът: в какво си качество Димитриевич организира покушението, като началник на разузнаването на Генералния щаб или като частно лице, патриот и член на „Черната ръка“? Но предвид последствията, това вече не е толкова важно.

Сръбското правителство, включително Пашич, знае за предстоящия заговор, поне в общи линии и от няколко източника. Няколко бивши министри в кабинета му свидетелстват за това през втората половина на 20-те години на XX век, въпреки че предупреждават, че не могат да разкрият цялата истина. Премиерът нарежда да се предприемат мерки срещу евентуални терористи, преминаващи сръбско-босненската граница, но граничните власти помагат на „Черна ръка“, така че неясните заповеди от Белград изглеждат, поне след убийството, като доста неумел опит за създаване на алиби.

„Правителството направи всичко възможно, за да покаже на нашите приятели и на останалия свят колко далеч сме от сараевските престъпници.“ Така пише бившият министър на образованието Люба Йованович през 1925 г., първият влиятелен белградски политик, който признава, че кабинетът на Пашич разполага с информация за заговора.

Признанието му бързо е опровергано от... британския външен министър Остин Чембърлейн, а сър Едуард Грей, който заема поста по време на войната, многозначително отбелязва: „Може би светът никога няма да разбере всичко, което стои зад убийството на ерцхерцога.“

Ролята на британците, особено на чуждестранния редактор на „Таймс“ Уикъм Студ и професор Робърт Сетън-Уотсън, в подкрепата на Сърбия и създаването на югославска държава, като противовес на руското и австро-германското влияние на Балканите, е много значителна, но това не е пряко свързано с нашата тема. Пашич, който остава на власт, дълго мълча, въпреки призива на Чембърлейн да опровергае „клеветата“. След

---

[21] *Хърватин по произход. (б. пр.)*

това, половинчато и неубедително, той се оправда, но забранява публикуването на архивни документи, за да се определи окончателно кой е прав. Югославия официално ги публикува едва в началото на 80-те години на XX век.

Друг аргумент, използван от апологетите на Сърбия, е, че нейният посланик в Австрия Йован Йованович, „по собствена инициатива“, както по-късно твърдят колегите му, се е опитал да предупреди министъра на Босна и Херцеговина Леон Билински за евентуален опит за покушение. Веднага след покушението Пашич казва на един журналист, че по негова заповед посланикът е информирал австрийския външен министър граф Леополд Берхтолд за заговора; той казва на друг, че официален Белград не знае нищо за това и следователно не е могъл да предупреди никого.

Взети заедно, тези признания, меко казано не вдъхват доверие към министър-председателя. Според самия Йованович, в разговора си с Билински, той само е намекнал, че по време на маневрите в Босна, особено близо до сръбската граница, недоволен сърбин, мобилизиран в австрийската армия, може да застреля Франц Фердинанд. Но не казва нищо по-конкретно, като например, че има заговор.

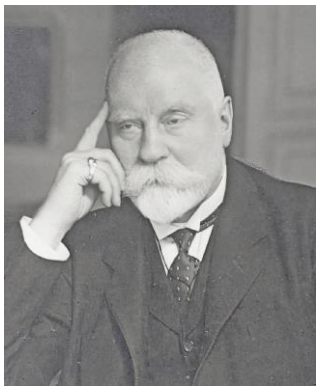

Лео Билински

Билински игнорира неясното изявление на посланика, който не е харесван във Виена, и не информира външното министерство за него. Това последно обстоятелство – в съчетание с небрежността, проявена от босненския губернатор генерал Оскар Потьорек при осигуряването на безопасността на госта в деня на трагедията, дава основание за хипотезата, че покушение срещу ерцхерцога е планирано от антиславянските кръгове в Двойната монархия с провокативната цел да се създаде претекст за нападение срещу Сърбия.[22] „Обстоятелствата около покушението“, пише болшевишкият публицист Михаил Велтман, който тогава живее в Париж, „хвърлят странна сянка върху австрийската полиция. Всичко това подсказва, че тук си имаме работа с провокация. Струва ми се, че трагедията в Сараево е резултат от комплот (заговор) – дали военен или полицейски – не знам.“

Тези твърдения обаче са необосновани и отдавна не се вземат предвид. Планираното посещение на ерцхерцога в Сараево на Видовдан сякаш подтикнало сръбските радикали към решителни действия, но както отбеляза Фей, „това не освобождава сръбското правителство от вина за укриването на информация относно заговора за покушение, заговор, в който са участвали и негови собствени офицери. В личния живот подобно престъпление се нарича укриване“.

Неслучайно главата „Участието на сръбското правителство в покушението“ заема почти сто страници в книгата на Полетика.

За да разберем правилно как е възприет инцидентът по онова време, нека се вслушаме в мнението на видния американски адвокат, професор Джон Бърджис, изразено в началото на 1915 г. За да направи ситуацията в далечните Балкани по-разбираема за сънародниците си, той си спомня как през 1914 г. САЩ участват в свалянето на мексиканския президент Викториано Уерта, който от своя страна идва на власт чрез преврат и убийството на своя предшественик. „А сега си представете, че американският вицепрезидент и съпругата му пътуват до Остин, Тексас, и са убити там в заговор, замислен в Мексико Сити. Скоро става ясно, че високопоставени мексикански правителствени служители са замесени в опита за покушение, че оръжията са получени от мексикан-

[22] *Това е пълна глупост, отхвърлена още тогава. (б. пр.)*

ски военни арсенали, че убийците, въоръжени с оръжие, са преминали границата със знанието на мексиканските власти и че всичко това е част от конспирация, организирана в Мексико от водачите на страната, както в правителството, така и извън него, за да се откъснат Тексас, Аризона, Ню Мексико и Калифорния от САЩ и да се обединят отново с Мексико. Какво щяха да направят САЩ? Като се има предвид това, което вече са направили, мога уверено да кажа, че щяха да заличат Мексико от картата. Ако някоя трета сила се опита да се намеси, САЩ ще я посъветвала да се отдръпне и да си гледа работата. Или и тя ще бъде заличена от картата."

Може би звучи малко грубо, но повтарям, това е истината от гледна точка на политиката на онова време.[23]

От момента на трагедията в Сараево въпросът за участието на Русия в нея, и поспециално на посланика Николай Хартвиг и военния аташе полковник Василий Артамонов, вълнува умовете, тъй като и двамата очевидно са свързани с националистическите и офицерските кръгове в Белград, а не само с правителството.

Ролята на Хартвиг в политическия процес на вземане на решения в Сърбия е безспорна. По време на „борбата за приоритет" той подкрепя Пашич срещу военните. „Ако събитията не са били предвидени, той безсрамно започва да ги създава", пише информиран югославски източник от кръга „Черната ръка", скрит под псевдонима „Марко", в европейско списание след войната.

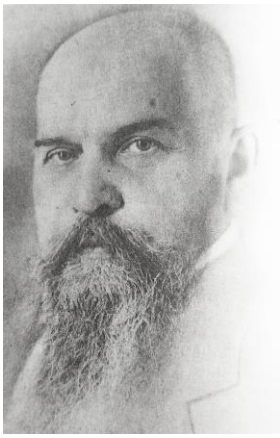

Николай Хартвиг

Докато е в Санкт Петербург в края на януари – началото на февруари 1914 г., Пашич моли Николай II да продаде на Сърбия 120 000 пушки[24], обещавайки да изпрати половинмилионна армия на бойното поле. Това е направено след предварителни консултации с Хартвиг, както знаем от писмо на руския посланик в България, Александър Савински, който докладва на Сазонов през тези дни: „По време на престоя си в Белград проведох няколко дълги разговора с Хартвиг, който, се надяваше да бъде повикан от Вас в Санкт Петербург за пристигането на сръбския престолонаследник и Пашич. Виждайки, че не е получил разрешение от Вас за това, и е много разочарован, аз го попитах за какво точно ще говори в Санкт Петербург. Той отговори – за много неща, но най-важното е да се предоставят на сърбите пушки и патрони, за което възнамерявал да се срещне с министъра на финансите, и с военния министър. От последвалия ни разговор се убедих, че намерението на Хартвиг е да настрои Сърбия срещу Австро-Унгария. Разбира се, не е моя работа да преценявам опасността от подобна политика в настоящия момент и считам за свой дълг да Ви информирам за горепосоченото."

Пашич се оплаква, че е заплашен от Виена, Константинопол и София, които „постоянно търсят начин да разстроят положението", установено след поражението на България във Втората балканска война от 1913 г.

Сазонов подкрепя искането, и препоръчва, да се предостави оръжието като „желателно по политически причини".

Военният министър генерал Владимир Сухомлинов обаче бави искането повече от месец и половина, след което отказва: „Като се има предвид настоящата сложна по-

---

[23] *Не това е реалността и в политиката на нашето време. САЩ не се двоумят, например странните атентата от 11 септември 2001 г. бяха последвани незабавно от окупацията на Афганистан. (б. пр.)*

[24] *В същото време, Пашич води преговори и с Франция за закупуване на оръжие.*

литическа ситуация, военното министерство счита, че е задължено да даде приоритет на снабдяването на нашата армия“.

Въпреки това Пашич се връща „напълно въодушевен“, затова Сазонов моли Хартвиг да изрази „най-искреното си съжаление, че не е в състояние да удовлетвори искането му и да окаже приятелска услуга на Сърбия“ и да намекне, че ще се преразгледа решението, ако сегашният отказ постави Белград „в трудно положение“.

Министър-председателят отговаря с „най-искрена благодарност“ и все пак моли да не се бавим много. Решението за продажбата на пушките е взето два дни след австрийския ултиматум към Сърбия, когато войната поне на Балканите, става неизбежна.

На 14 юни, две седмици преди убийството в Сараево, Сазонов споменава възможността за война срещу Сърбия пред румънския премиер Йон Братиану, правейки странно проницателно предсказание: „Какво ще се случи, ако австрийският ерцхерцог бъде убит?“[25] Мемоарите на министъра мълчат по въпроса (б.пр. естествено, няма сам да се издаде!), но има едно любопитно и двусмислено предупреждение: „Лично опитът на Виенския кабинет да свърже убийството на ерцхерцога с чуждестранен заговор ми се стори особено абсурден, след като политиката на Ерентал и Берхтолд, който последователно го следваше, в продължение на много години, в самите граници на Двойната монархия, натрупа голяма купчина горим материал, готов да пламне при първа възможност.“

Виктор Артамонов

Така че, той със сигурност има информация за състоянието на нещата. Ще добавя, че на 8 юли вторият секретар на руското посолство във Виена, княз Михаил Гагарин, пристига в Сараево и веднага е поставен под тайно наблюдение от местната полиция. Той е изпратен там, неясно със знанието или по указание на министъра? „За всеки случай“, за да наблюдава ситуацията на място и да разбере какво се е случило и как напредва разследването. Връзките на „Черна ръка“ с Артамонов са засвидетелствани на процеса през 1917 г. лично от Димитриевич, Никола Ненадович и Симич, които се укриват в Европа до началото на 30-те години на XX век (осъден е задочно на 15 години затвор на Солунския процес). Най-сензационните следвоенни разкрития са тези на Ненадович, който твърди, че Артамонов, Хартвиг, Пашич и принцът-регент са знаели за атентата в Сараево, извършен по заповед на Апис.[26]

Бивш член на Черната ръка, пожелал да остане анонимен, твърди, че Димитриевич е казал на Артамонов за планирания атентат и е искал гаранции, че Русия няма да остави Сърбия сама срещу Австро-Унгария, подкрепяна от Германия.

С други думи, това е изцяло умишлен опит за провокиране на европейска война. Според този източник, Артамонов се е консултирал с Хартвиг и след това е помолил Апис да изчака отговора от Санкт Петербург. Няколко дни по-късно военният агент е изпратил на началника на контраразузнаването следната телеграма: „Действайте. Ако

---

[25] *Това го съобщава руският дипломат Евгений де Шекинг в мемоарите си „Игра на дипломация“. (б. пр.)*

[26] *Според статия на американския сенатор Филип Франсис в „Milwaukee Herald“ от 8 април 1921 г., редакцията на „Neue political Wolksblatt“ (Нов политически вестник) в Будапеща получава телеграма от Лондон на 15 март 1914 г., в която се казва, че сръбският престолонаследник е в Лондон, където пристигна след престоя си в Петербург и в пияно състояние заявил, че знае за заговора срещу ерцхерцог Франц Фердинанд. Атентатът трябва да се извърши при предстоящото пътуване на престолонаследника в Босна и Херцеговина. Тази информация се цитира от кайзер Вилхелм II в неговата малка книжка „Сравнителни исторически таблици от 1878 г. до избухването на войната през 1914 г. (Vergleichende Geschichtstabellen von 1878 bis zum Kriegsausbruch 1914, K. F. Koehler, Leipzig 1921., стр. 60-66). (б. пр.)*

бъдете нападнати, няма да сте сами“, заедно със значителна сума пари за подготовка на заговора. Симич потвърждава това напълно, включително текста на телеграмата.

Хартвиг умира внезапно в разгара на кризата от сърдечен инфаркт на 10 юли в сградата на австроунгарската легация и отнася тайните си в гроба.

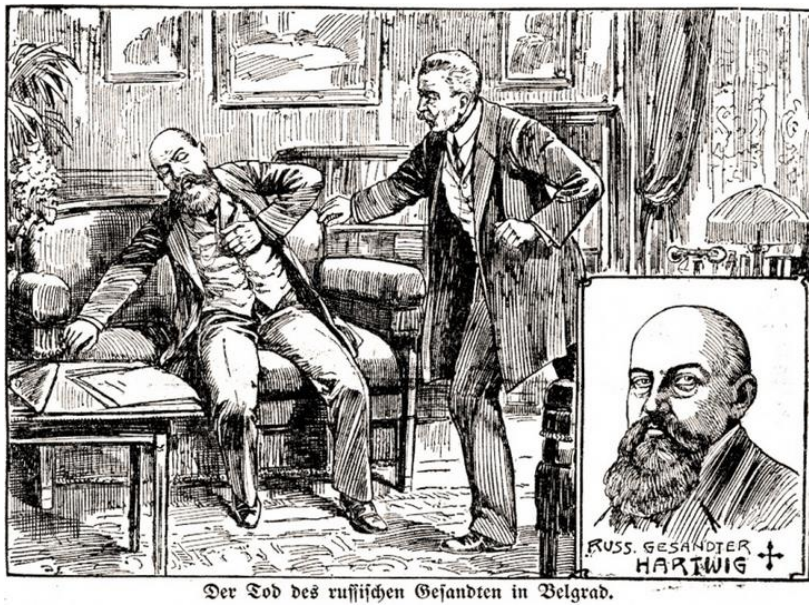

Der Tod des russischen Gesandten in Belgrad.

Смъртта на Хартвиг в австроунгарското посолство

Телеграмите от Белград, публикувани от болшевиките, не съдържат нищо подобно на съобщеното от Ненадович и Симич. Артамонов, който се установява в Югославия след войната, признава, че е давал на Димитриевич пари за разузнавателна работа и е получавал разписки от него, но не се задълбочава в подробностите за дейностите. В показанията си пред съда Апис твърди: „Окончателно се реших за това (убийството) едва когато Артамонов ме увери, че Русия няма да ни остави без покровителството си, ако бъдем нападнати от Австро-Унгария. Но не казах на Артамонов нищо за намеренията си за покушението.“

Няма съмнение, че симпатиите на Хартвиг и Артамонов са на страната на Сърбия. Като информирани личности, те са наясно, поне в общи линии, с предстоящия атентат, и вероятно не са непосредствените организатори. Това се доказва от фразата в депешата на посланика за реакцията на Белград след атентата в Сараево: „Тук, предварително, са уверени, че известни виенски и будапещенски кръгове няма да се поколебаят да използват дори такова трагично събитие, за неприлични инсинуации срещу сръбските политически организации.“ Нямаме обаче основания да обвиняваме Хартвиг и Артамонов в заговора, още по-малко да ги смятаме за подстрекатели на атентата.[27]

С избухването на войната руската пропаганда обявява Сърбия за „невинна жертва на австроунгарската агресия“, зад която стои „тевтонския милитаризъм“.

След революцията въпросът губи политическата си актуалност, превръщайки се в предмет на изследване от историците. Академик Евгений Тарле, водещ представител на проантантската историография в СССР, възражда теорията, че Белград не е замесен в изстрелите в Сараево. Михаил Покровски, ръководител на официалната историография и директор на публикуването на дипломатически документи от архивите на царското министерство на външните работи, хвърля вината върху „империалистите от всички страни“. Дебатът е разрешен, поне временно, от Николай Полетика, ленинградски журналист, по-късно доктор на науките и професор.

В книгата си „Сараевският атентат“ той въвежда за първи път у нас ключови сръбски източници в научното обращение и реконструира конспирацията.

---

[27] *Никога Апис нямаше да се реши на такова нещо, ако не е имал, предварителната увереност в подкрепата не само на Русия но и на Антантата! Неслучайно британците Стъд и Сетън-Уотсън ставата по-големи сърбофили и от руснаците! Сърбия между Австро-Унгария и жадната за справедлив реванш България е напълно безпомощна, без намесата на Русия и Антантата. (б. пр.)*

Сараевският атентат преследва Полетика дори след публикуването на книгата му. Откъс от мемоарите му „Видяно и преживяно“, които не са публикувани в Русия, но са лесно достъпни онлайн, служи като подходящ завършек на тази глава: „Първата реакция от публикуването на книгата ми и първата неофициална рецензия за нея беше телефонно обаждане. Вдигнах телефона. „Това апартаментът на другаря Полетика ли е?“ – попита неруски глас на руски. „А, вие самият! Бих искал да се срещнем и поговорим с вас за убийството в Сараево.“ На въпроса ми с кого имам честта да говоря, гласът отговори: „Аз съм един от участниците в атентата в Сараево. Името ми тук няма да ви говори нищо, и живея тук със съветски паспорт. Аз съм югославски комунист, който емигрира във вашата страна. Видях името си във вашата книга, но кой съм, не мога да ви кажа сега.“

Слушах с недоумение тези думи, думите на човек, който беше един от „героите“ на моята книга. Сякаш правеше заклинание, призоваваше зъл дух от гроба. Поканих „гласа“ да дойде при мен на следващия ден. Шура (съпругата на Полетика), след като научи за обаждането, решително ми заяви: „Искам да присъствам на разговора ви!“

„Гласът“, който дойде при мен, се оказа емоционален, тъмнокос мъж на моята възраст (Полетика е роден през 1896 г.), нисък на ръст, с гъста черна, къдрава коса. Той категорично отказа да разкрие името си, под което се появява в книгата ми, добавяйки: „И моето съветско име няма да ви говори нищо.“ Говореше свободно руски, но с отчетливо сръбски акцент. Непознатият твърдеше, че той и неговите сръбски приятели, които живееха и работеха („под фалшиви имена“, добави той) в Москва, са го изпратили изпратих в Ленинград, за да ми каже, че сръбските революционни емигранти са недоволни от книгата ми: „Писахте за нас твърде грубо и критично.“

Николай Павлович Полетика

Отговорих, че съм написал книгата въз основа на публикувани сръбски материали и чуждестранни източници и му показах източниците за моите описания и твърдения. Той изрази голям интерес към наскоро публикуваното 9-томно издание на австрийските дипломатически документи, което съдържаше множество доклади на австрийската полиция и разследвания на австроунгарското правителство за борбата на южнославянската младеж (Омладина) срещу Австро-Унгария за създаването на „Велика Сърбия“. Непознатият беше развълнуван и нервно оспори твърдението ми, че Гаврило Принцип и приятелите му са членове на „Черна ръка“.

Стори ми се, че непознатият се страхува от нещо и ме погледна с тревога и загриженост. Разговорът ни продължи почти два часа. Накрая непознатият се приготви да си тръгне и ме помоли да му дам 8-я том на австрийски документи и книга от Херцигони, хърватски революционен деец, за няколко дни, обещавайки да ги върна под честна дума. Сякаш с нож ме прободе. По принцип не обичам да давам книгите си и не исках да развалям осемтомника. Но най-накрая се съгласих и неохотно му дадох книгите. Непознатият се изправи и, според правилата на учтивост, го изпроводих до коридора. В коридора, докато обличаше палтото си, той извади малък черен „Браунинг“ от джоба на якето си и го прехвърли в джоба на палтото си. Вратата на апартамента се затръшна зад него и аз се върнах при Шура. „Знаеш ли какво“, възкликна Шура веднага щом влязох в стаята, „той имаше револвер в джоба си!“

„Добре ли видя.“

„Да“, отговорих аз. „В коридора той прехвърли „Браунинга“ от джоба на сакото си в джоба на палтото си.“

Шура изпадна в истерия. Ридаейки, тя поиска да отида в полицията и прокуратурата, да подам жалба в ГПУ и т.н. Опитах се да я успокоя: „Но той не ме е заплашвал. Разбираш ли, той е югославски комунист, живее и работи в нашата страна под фалшиво име и дори е получил съветски паспорт на това име. Правителството и ГПУ знаят това отлично, тъй като те са му издали фалшивия съветски паспорт. В края на краищата той не е някакъв шпионин, изпратен в страната ни, а емигрант в Съветския съюз. На кого да се оплача и за какво?“

Няколко дни по-късно непознатият ми се обади отново и се уговорихме да се срещнем. Той върна книгите, които бях му дал, и беше напълно добронамерен, като каза, че след първия ин разговор и след като е прочел източниците ми, е убеден, че събитията от атентата в Сараево са описани в моята книга абсолютно точно и ще информира сръбските си приятели в Москва за това. Той изрази удоволствието си от срещата ни и ми благодари за книгите, които му бях дал. Придружих го до антрето, както направих първия път, но този път той не премести пистолета от сакото си в палтото. Никога повече не го видях.

Кой беше този мистериозен непознат? Стигнахме до заключението, че той несъмнено е бил замесен в заговора и убийството на Франц Фердинанд, вероятно член на омладинския кръг „Млада Босна“, воден от Гачинович и сред чиито членове бяха Гаврило Принцип, Трифко Грабец и другите извършители на атентата в Сараево.

Като историк мога да потвърдя, че непознатият е знаел, и то много добре, до най-малките детайли и нюанси, които не споменах в книгата си, подготовката на атентата и неговите извършители. Очевидно се е страхувал от някакво разкритие. Може би е смятал, че имам някакъв компрометиращ материал за организаторите на атентата в Сараево, включително и за него самия, и затова по време на първия ни разговор се хвана за книгите, за които е смятал, че съдържат компрометиращ материал. Но разговорът ни и прегледът на документите му показаха, че няма нужда да се страхува от разкрития, засягащи го лично. Това обяснява неговата учтивост на втората среща, когато „Браунингът“ вече не беше изваден.

Доколкото е възможно разбрахме убийците и тези, които стояха зад тях. Сега трябва да разберем кого са уцелили куршумите на Гаврило Принцип.

ГЛАВА ВТОРА. АВСТРО-УНГАРИЯ: ДРАМАТА НА МУЛТИНАЗИОНАЛИЗМА

След като престанВа да бъде „защитник на християнската вяра“ срещу исляма и се превръща в потисник на славяните[28], католическата Австроунгарска монархия изглежда величествена само отвън. Вътрешно тя отдавна е а разкъсвана от предимно междуетнически противоречия,. В началото на 1859 г. известният революционер Александър Херцен заявява, че Австрия „не е нация; Австрия е полицейска мярка, консолидирана администрация, най-големият исторически призрак, съществувал някога. Едва когато тя бъде премахната, хората наистина ще се удивляват как е могла да съществува

[28] *Никога не е била потисник на славяните, това са панславистки пропагандни неверни клишета. Много славяни се издигат до висши постове в администрацията и управлението на Монархията. Лео Билински е поляк, дипломатът и последен външен министър Отокар Чернин е чех и т.н. Единствено унгарците имат привилегировано положение по силата на „аусглайха“. (б. пр.)*

такава абсурдност, сглобена от конгреси и консолидирана от дълбоки дипломатически съображения.“[29]

Въпреки това, дори 55 години, след тези думи, които обхващат почти цялото управление на Франц Йосиф I, „католическата монархия“ продължава да съществува. През 1867 г. тя става двойна държава, наречена Австро-Унгария, след като императора от старата династия на Хабсбургите, поема унгарската корона.

Австрийските германци и унгарците стават равноправни господари на империята, която има двама министър-председатели, два парламента, но запазва единната армия и символичния си флот, както и общите военни, финансови и външнополитически ведомства. Славянското население остава като „граждани от втора класа“, така че недоволството от съществуващата ситуация нараства година след година.

Докато чехите и словаците предпочитали легални форми на политическа изява в рамките на империята, южнославянските народи се стремели да създадат своя собствена държава, за която Сърбия изглеждала най-подходящата основа.[30]

Бойният вик в тази среда е „Пиемонт“ – името на северозападния регион на Италия със столица в Торино, който се превръща в ядрото на националното ѝ обединение през 1859-1860 г.

Управляващият елит на Двойната монархия има две възможности: едната твърда, а другата мека – потискане или, обратно, разширяване на правата на славянските народи. Първият път е предпочитан от унгарската аристокрация, чието влияние върху имперската политика е значително, въпреки, че не е решаващо. Вторият е предпочитан от самия Франц Фердинанд, който се оказва основният защитник на славяните в династията на Хабсбургите. Император Франц Йосиф, който е на трона от 1848 г. и навършва 84 години през 1914 г., не иска никаква промяна. Същата дилема съществува и в отношенията с Белград. Както отбелязва британският историк Джордж Гуч, „държавниците на Австро-Унгария са имали две възможности: да смажат Сърбия или да се сприятеляват с нея. Ерентал и Берхтолд не правят нито едното, нито другото.“

Назначаването на генерал Конрад фон Хьотцендорф за началник на Генералния щаб и Алоис Ерентал за външен министър на Австро-Унгария през 1906 г. сигнализира за преминаването на империята към активна (според мнозина агресивна) политика.

Според Фей те „се озовават в ролята на лекари, които трябва да опитат радикални мерки, за да спасят пациента от смърт. За съжаление на пациента, лекарите фундаментално не са съгласни с диагнозата и методите си на лечение, както често се случва с лекарите, коти не се харесват помежду си.“

Хьотцендорф е отявлен милитарист, вярващ, че военната сила е най-доброто, ако не и единственото средство за разрешаване на всички международни проблеми, позиция, която той открито изразява, независимо от възможните последици.

Ерентал също разчита на сила, но предпочита дипломацията. Това е особено очевидно при анексирането на Босна и Херцеговина. Съдбата на двете провинции е решена на 16 септември 1908 г. в замъка Бухлау, който принадлежи на Берхтолд, тогава посла-

---

[29] *Революционерите по принцип са безотговорни фантазьори и авантюристи, вредни, престъпни личности, „хайрсъзи“ както ги нарича българския народ, така че мнението му не е важно! Социализмът навсякъде създаде един изкуствен култ към тези вредни личности. (б. пр.)*

[30] *Тук авторът отново греши. Словенците и хърватите нямат нищо против империята и също се придържат към легитимните форми на политическа изява. Същото може да се каже и за босненците. Единственото „шило в торбата“ са сърбите, но най-вече защото се подстрекават отвън, от ултрашовинистичната Сърбия. Примерно във Войводина (Банат) която е плътно населена със сръбско мнозинство от XVIII век и минимално унгарско малцинство, изобщо няма такъв антиавстроунгарски сепаратизъм, както в Босна, защото именно към Босна са насочени сръбските шовинистичне апетити! Сърбия подкрепяна от руската експанзионстична политика, са основният подстрекател на нестабилността в империята! (б. пр.)*

ник в Санкт Петербург. Ерентал кани руския си колега Изволски на поверителен разговор. И двамата министри имат планове, чието изпълнение изисква съгласието на другия. Разговорът не се появява от нищото: година по-рано Изволски вече е казал на Ерентал, че след поражението в Далечния изток и загубата на Порт Артур: „Черно море е насоката за разширяване на военната и военноморската мощ на Русия“ и Босфорът и Дарданелите трябва да бъдат отворени за преминаването на нейните военни кораби.

Ще обсъдим въпроса за Константинопол и проливите в следващата глава, но засега само ще очертаем темата. Промяната на статута на Проливите изисква съгласието на другите сили, така че руският министър започва да обикаля европейските столици, за да тества мненията. В лицето на Ерентал той намира заинтересован събеседник. Австроунгарският министър, иска да сложи край на проблема с Босна и Херцеговина, където интересите на военните и цивилните власти постоянно се сблъскват. Освен това, „младотурците“, които идват на власт в Константинопол през юли 1908 г., може да се опитат да си върнат окупираните провинции.

Какво се случва в Бухлау? Разговорите между двамата са на „четири очи“ без свидетели и без протоколи. Както отбелязва историкът Анатолий Игнатиев, те „едва ли са били идилични, а по-скоро съпроводени са с взаимни обвинения в нелоялност към споразумението и довеждат до споразумение едва след продължителен, разгорещен дебат“.[31]

Изволски се съгласява с окупацията на Босна и Херцеговина, при условие че Австро-Унгария се откаже от по-нататъшни настъпления към Солун и от правата си върху черногорското крайбрежие. Ерентал се съгласява с отварянето на Проливите за руските кораби и подкрепа за съответния демарш на Санкт Петербург.

„Изглежда“, продължава Игнатиев, „че в такава атмосфера резултатите от срещата е трябвало да бъдат точно документирани. Междувременно събеседниците предпочитат да се ограничат до неформално джентълменско споразумение, което оставя на всяка страна известна свобода на тълкуване. Не са уточнени нито датата на анексиране, нито времето, в което Русия ще повдигне въпроса за преразглеждане статута на Проливите, нито процедурата за формализиране на предложените промени.“

Алоис Ерентал и Александър Изволски

Споразумението се превръща в политическо решение, след като е одобрено от двамата императори, но Русия изисква съгласието на другите сили, докато за Австрия не е необходимо. Ерентал веднага се възползва от това и на 29 септември изпраща писма от Франц Йосиф до главите на европейските държави, чрез австроунгарските посланици, уведомявайки ги за планираното анексиране на 7 октомври; писмата е трябвало да бъдат доставени два дни по-рано. След получаване на писмото на 5 октомври, българският княз Фердинанд незабавно обявява пълна независимост от Турция и се обявява за цар (министрите в Бухлау се съгласяват с това предварително), така че Виена обявява анексирането още на следващия ден. Изволски, който докладва на царя за успеха на преговорите в Бухлау и тихо продължава консултациите с колегите си в Европа, научава за събитията от вестниците точно преди да пристигнете си в Париж.

---

[31] *Фантазии на историк, откъде е сигурен, след като няма нито свидетели нито записи! (б. пр.)*

Германия и Италия се съгласяват да подкрепят исканията на Русия в замяна на определени услуги. Първата не уточнява желанията си. Втората възнамерява да поиска от Турция северноафриканските провинции Триполи и Киренайка, срещу което Санкт Петербург не възразява. Интересното е, че няколко години по-късно и трима та, самият Изволски, Вилхелм фон Шьон и Томазо Титони, ще напуснат министерските си постове и ще станат посланици на своите страни в Париж, където активно ще продължат дипломатическите си интриги.

Раздразнението към Ерентал, който извършва анексията толкова бързо и без предварително уведомление (писмото му е очаквало руския министър в Париж), се изостря от позицията на Франция, която посланик Александър Нелидов определя като „безразличие“. Париж отказва да подкрепи Русия без съгласието на Англия. Но основното разочарование очаква англофила Изволски в Лондон. Министърът на външните работи сър Едуард Грей обявява на госта си, че британското правителство не е против отварянето на Проливите за кораби от всички страни, но само със съгласието на Турция. Позовавайки се на „общественото мнение“, той добави, че моментът за повдигане на въпроса е „изключително неблагоприятен“, но подслажда горчивия хап с обещание да използва влиянието си в Константинопол „в по-подходящ момент“.

Както отбелязва германският историк Макс Монжела, страните от враждебния към Русия блок, заемат по-благоприятна позиция по такъв важен въпрос, отколкото формалните ѝ съюзници от Антантата.

Действията на Изволски, координирани само с императора, предизвикват възмущение в управляващите кръгове на Санкт Петербург. Ю. В. Лунева, автор на най-новото изследване „Босфорът и Дарданелите: Тайни провокации в навечерието на Първата световна война“, пише: „Столипин и Коковцов изразяват възмущението си, че Съветът на министрите е научил толкова късно „за въпрос с толкова огромно историческо значение, засягащ интересите на вътрешното състояние на империята“.

Министрите спешно свикват заседание, на което Столипин и Коковцов, „със съчувствената подкрепа на другите“, остро критикуват действията на Изволски. Решено е да се информира царят, че правителството отказва да поеме отговорност за последиците от действия, извършени без негово знание.“ Царят на практика поема отговорността върху себе си.

Ерентал празнува победа. Австро-Унгария получава две провинции, без да влиза в открит конфликт с никого. Безусловната подкрепа на Берлин възпира Русия да предприеме действия, което по това време очевидно се възприема като признак на слабост, а не на мъдрост.[32] Реакцията на Санкт Петербург принуждава Сърбия да приеме искането на Австро-Унгария да се откаже от претенциите си и да води политика на добросъседство спрямо Монархията (знаем как завърши това).

Англия отказва да се намесва в балканските дела. Френското правителство, водено от германофоба Жорж Клемансо, последва примера на Лондон, а общественото мнение е изразено от известния политик Габриел Аното във влиятелния вестник „Фигаро“: „Европа иска мир. Какво го интересува френското селячество дали Босна и Херцеговина са окупирани или анексирани?“

Всички тези сили, с евентуалното изключение на Германия, обаче остават недоволни. След като не успява да постигне целта си, Изволски развива омраза към по-успешните австрийци (и, в по-широк смисъл, към германците), което има дълготрайни последици.[33]

---

[32] *Русия никога не е проявявала мъдрост, така че изводът на автора е неверен, причината е точно слабост, след жестокото поражение от японците! (б. пр.)*

[33] *Авторът пропуска, че Изволски е препоръчан лично от британския крал Едуард VII на Николай II, за външен министър, като преди това е бил посланик в Копенхаген, където редовно се среща в бри-*

Напрежението не спада дори след смъртта на Ерентал през 1912 г. и замяната му от Берхтолд. Замяната се оказа изключително неуспешна. Ерентал е дипломат до мозъка на костите си и посвещава целия си живот на професията си: склонен към поемане на рискове, той знае как да пресметне ситуацията с няколко хода напред; несклонен към авантюризма, той успява да се справи с Хьотцендорф като го предизвиква свалянето му от поста началник на Генералния щаб. Но генералът възобнови поста си при наследника му, аристократа и дендито Берхтолд, който очевидно намира служебните си задължения за тежки. „Животът, според неговите вкусове“, пише един историк, „беше безкрайна поредица от представления, концерти, салонни разговори, посещения на хиподруми и антикварни магазини.“ Рядко виждан публично без цилиндър, той е изискан денди и ценител на древногръцката класика. Посвещавайки повече време на избора на вратовръзки, отколкото на четенето на дипломатическите депеши, той може да бъде подходящ министър във времена на мир и спокойствие, но по време на кризата, престоят на Берхтолд начело на външното министерство се оказа трагедия.

Ситуацията се изостри от обстоятелството, че практическото управление на министерството попада в ръцете на неговия политически секретар, граф Александър Хойос, който не обича славяните.[34]

Франц Фердинанд е поддръжник на анексирането на Босна и Херцеговина. Извършителите на атентата в Сараево признават в съда, че са смятали ерцхерцога за глава на „военна партия“ и най-лошия враг на славяните и затова смятат, че елиминирането му ще избави Сърбия от заплахата от война.

Самият той казва: „Първо, ред у дома, след това външна политика според силите ни“ и започна да изучава езиците на своите славянски поданици. В ретроспекция наследникът на трона е обвинен, че иска да води война не само със Сърбия, но и с Италия, за да възстанови светската власт на папата.

ерцхерцог Франц Фердинанд

От 1870 г. папата се уединява във Ватикана, отказвайки да признае италианския крал, който го лишава от власт в Папската държава, съсредоточена в Рим (този конфликт е разрешен едва от Мусолини през 1929 г.). Франц Фердинанд е ревностен католик и наистина не харесвал италианците, които са дългогодишни врагове на Хабсбургската монархия, но плановете му изобщо не стигат дотам.

Според британския историк В. В. Готлиб, атентатът в Сараево е изгоден за Сърбия, защото ерцхерцогът се застъпва за превръщането на Двойната монархия в Австро-Унгарско-Славия. Бракът му по любов с чешка придворна дама оспорва династичните традиции и лишава децата от този „неравноправен“ брак от правата им върху австрийс-

---

танския крал, при честите му посещения в Дания при тъста си, датския крал. Едуард VII и Александър III са баджанаци, съпругите им са сестри, датски принцеси. Т.е. Изволски е бил свързан с британския управленчески елит! (б. пр.)

[34] Роден е през 1876 г. във Фиуме (Риека), Хърватия. Родът му има по-далечен произход от Испания, установил се в Австрия около 1525 г. През вековете семейството става част от унгарската аристокрация. Баща му е собственик на корабостроителница. Една от сестрите му, Маргарита (1871–1945), е омъжена за Херберт фон Бисмарк, най-големият син на канцлера Ото фон Бисмарк. През април 1912 г. Ал. Хойос е назначен за началник на кабинета на имперския външен министър граф Берхтолд. Той бързо става влиятелен съветник на Берхтолд и лидер на група млади дипломати на Балхаусплац, наричани „Младите бунтовници“, които подкрепят по-агресивната външна политика като единствено средство за спиране на упадъка на Двойната монархия и избягване на нейното разпадане. (б. пр.)

ката и унгарската корона, въпреки че теоретично биха могли да наследят короната на славянските земи в една реформирана империя.

Полетика поправя Готлиб, посочвайки, че идеята за триединна монархия е прави Франц Фердинанд[35] опасен съперник на династията Караджорджевичи, която се е стреми да обедини южните славяни на Австро-Унгария със Сърбия под своя скиптър. „Триализмът[36] (идеята за триединна монархия – В. М.) означава смъртта на южнославянската националистическа идея“, признава един член на „Черна ръка“. „Апис знаеше това и затова замисли атентата в Сараево.“

Унгарските магнати се опасяват, че ерцхерцогът ще приравни славяните с германците и маджарите и не искат той да се възкачи на трона. Ерцхерцогът, от своя страна нарича методите им на управление „дивашки“ и „средновековни“, политиката им – увреждащи престижа на империята, и подозира унгарския министър-председател Ищван Тиса в опит да подчини не само Будапеща, но и Виена.[37]

---

[35] Ето какво пише Отакар Чернин за външнополитическите възгледи на ерцхерцога: „Във външната политика ерцхерцогът винаги се придържаше към идеята за Съюза на трите империи. Неговият стремеж е отново да види тримата монарси от Санкт Петербург, Берлин и Виена, тогава толкова могъщи в съюз, като най-добрата защита срещу революцията, здрав съюз, който с общи усилия те могат да изградят. Той вярва, че съперничеството между Виена и Санкт Петербург на Балканите представлява сериозна опасност за приятелските отношения между Русия и нас и поради тази причина, противно на слуховете, които се разпространяваха за него, той беше по-скоро защитник, отколкото противник на сърбите. Той подкрепяше сърбите, защото вярваше, че дребнавата унгарска аграрна политика е основната причина за тяхното вечно недоволство. Второ, той предпочиташе да се намери компромис със сърбите, защото смяташе сръбския въпрос за пречка в отношенията между Виена и Санкт Петербург. Трето, той не беше приятел на цар Фердинанд, както по лични причини, така и поради естеството на въпроса, и политиката на последния била насочена срещу сърбите. Ако онези, които изпратиха убийците на ерцхерцога, знаеха колко далеч стои той от възгледите, довели до убийството му, щяха да се откажат от покушението. Франц Фердинанд имаше силно желание да запази независимостта на Двойната монархрия и да ограничи всички нейни съюзи. Той се противопоставяше на всяко по-тясно сближаване с Германия; не искаше да се сближава с нея за сметка на Русия и идеята, изразена по-късно в концепцията за „Централните сили“, винаги е била чужда на неговите желания и стремежи“. (б. пр.)

[36] По този въпрос О. Чернин кава следното: „Основният мотив на неговата програма беше превръщането на монархията във федерална държава. Той нямаше времето да определи на колко региона ще раздели Хабсбургската монархия, но принципът за нейното преструктуриране, както той я е разбираше, е върху национална основа. Изхождайки от идеята, че отслабването на унгарското влияние е предпоставка за нейния разцвет, ерцхерцогът се е стремеше да предостави възможно най-много предимства на народите, населяващи Унгария, и на първо място на румънците. Но моята мисия в Румъния (Черин е посланик в Букурещ) и моите доклади повлияха на ерцхерцога да отстъпи Трансилвания на Румъния само ако тази новосъздадена Велика Румъния бъде включена в Хабсбургската империя. В Австрия, той си представяше германска, чешка, южнославянска и полска държави, които са автономни в някои отношения и зависими от центъра във Виена в други. Но, доколкото знам, програмата му не беше нито напълно установена, нито ясно дефинирана, а различните ревизии, до които той лично стигна, бяха доста значителни. Ерцхерцогът изпитваше силна антипатия към германците и особено към германците от Северна Бохемия (Судетите), които бяха привърженици на пангерманската идея, и никога не прости например дейността на депутата Шонерер…“. (б. пр.)

[37] О. Чернин: „Франц Фердинанд притежаваше изключително остър политически инстинкт, който му подсказваше, че унгарската политика представлява сериозна опасност за целостта на Хабсбургска монархия. Желанието му да ограничи властта на маджарите и да помогне на другите националности, да постигнат равни права никога не го е напускало. Той разглеждаше всички политически дилеми и решения от тази гледна точка. Той беше постоянен апологетик на румънците, словаците и всички други националности, живеещи в Унгария, и предлагаше винаги антиунгарско решение на всеки въпрос, без да се ангажира с неговото обективно разглеждане…. Желанието на Франц Фердинанд за най-строга централизация на армията беше много ясно изразено. Той беше най-силният противник на унгарските стремежи за независима унгарска армия и въпросите за официалните военни емблеми, езика на командването и други подобни не можаха да бъдат решени приживе, защото той решително се противопоставяше на всяка привилегия за унгарците.“ (б. пр.)

Накрая, през 1912 г. Франц Фердинанд е „осъден на смърт“ от масоните: „Ерцхерцогът няма да царува. Той ще умре на стъпалата на трона“.

При споменаването на „масонска връзка“ читателят има пълното право да се усмихне скептично: сякаш ще ни разказвате за „юдео-масонската конспирация“... Всъщност, малко са темите в съвременната история, които са били толкова компрометирани от безотговорни и пресилени „разкрития“, колкото всичко, свързано с масонството.

Ложите на „Великия Ориент“ обаче имат важна роля във френския политически живот: те насърчават откровени дискусии между непримирими политически опоненти и поощряват полезни връзки. Почти всички видни френски политици са били „братя“. Руското масонство, свързано с тях в началото на XX век, както доказва историкът Виталий Старцев, се превръща в обединяващ пункт за буржоазно-либералната опозиция срещу монархията. Белградската ложа „Побратим“, която включва активисти на „Черна ръка“, включително Танкосич и Циганович, поддържа контакт с „Великия Ориент“. Това е известно от показанията на Габринович и Принцип пред австрийските власти. Арестуваните твърдят, че Танкосич е разрешил „изпълнението на присъдата“ едва след като конспираторът Радослав Казимирович пътува до Париж и Будапеща за среща по въпроса. Оскар Тарталия, който се е представил като член на „Черна ръка“, обаче отрича всякаква „масонска връзка“ през 1928 г.

Признавайки, че фактите са недостатъчни за окончателно заключение, Полетика отбелязва, че първият международен конгрес на масоните след войната се състои в Белград през 1926 г. „Както може да се съди от речите на видни членове на „Народна одбрана“, много от които са присъствали на конгреса“, отбелязва историкът, „той е избран за място на провеждане на конгреса, защото „от Белград започна световната война, която изпълни много от стремежите на масонството“. Вярвате или не... Накратко, никой не е харесвал ерцхерцога, освен съпругата (любовта им е взаимна) и децата му, няколко близки сътрудници и кайзер Вилхелм – единственият му приятел сред равните.

Оценките за неговата личност, дори на пръв поглед противоречиви, всъщност са последователни. В зависимост от предпочитанията и антипатиите, един и същ човек може да бъде наречен „консервативен“ или „реакционен“, „благочестив“ или „фанатик“, „решителен“ или „груб“, „затворен“ или „мрачен“, „воин“ или „меролюбив“, да бъде упрекван за неприязънта си към музиката или да му се напомнят за известните розови градини в имението Конопище.

Така и се оказва. Посветил живота си на военната служба (той обръща особено внимание на флота) и семейството си, ерцхерцогът има малка роля в държавните дела, тъй като никой не иска да го посвети в тях, нито неговият чичо императора, чиито придворни открито се отнасят пренебрежително към съпругата му, нито външните министри Ерентал и Берхтолд, нито началникът на Генералния щаб, Хьотцендорф.

След поредица от неуспешни опити за покушение в началото на 1910-те, този суеверен човек, чиято туберкулоза периодично се обостря, страда от недоверие към околните и изпадаше в дълбока депресия. Очевидци твърдят, че в последните си дни ерцхерцогът е предчувствал смъртта си, но тук навлизаме в сферата на „фините въпроси“, които не могат да бъдат проверени чрез исторически изследвания.[38]

---

[38] *Отокар Чернин споделя следното: „Веднъж, той (ерцхерцогът) ми каза, че някаква гадателка, му предсказала, че ще бъде причината за война. Пророчество го ласкаеше донякъде, защото си представяше, че светът ще се съобразява с него като с могъща сила, но смяташе това за безсмислено (б. пр. Франц Фердинанд мрази войната по принцип, и не иска да вкарва империята в необмислени авантюри). В края на краищата, това пророчество по-късно се сбъдна, съвсем не по начина, по който беше разбрано. Никой монарх в света не беше толкова невинен откъм кръвопролитията, колкото той, станал нещастната жертва в Сараево“. (б. пр.)*

Ясно е, че австроунгските лидери не симпатизират на Сърбия, но дали са искали война с нея преди атентата в Сараево?

Самият Франц Фердинанд се изразява най-недвусмисленото: „*Войната с Русия ще е краят за нас. Ако предприемем нещо срещу Сърбия, Русия ще я подкрепи и ще влезем във война с нея. Струва ли си австрийският император и руският цар да се свалят взаимно и да проправят пътя за революцията*?“

Франц Йосиф не иска да хвърля сянка върху последните години от царуването си. Генералите са нетърпеливи да воюват, както е видно от дневниците и мемоарите на началника на Генералния щаб. Външните министри не се страхуват от войната, но и не бързат да се поддават на убежденията на военните.

Британският посланик Картрайт през май 1913 г. предупреждава: „Виена, не може да позволи никакво раздробяване на своите провинции, без да рискува срутването на цялата конструкция“. Както отбелязва неговият сънародник Гуч, „след анексирането на Босна, единствената цел на австрийските държавници е да запазят това, което имат“. Те са най-загрижени за враждебността на Сърбия и подкрепата на Русия за пансръбските стремежи.“

Убийството на ерцхерцога коренно променя ситуацията. Николай Шебеко, руският посланик във Виена, пише на Сазонов. „С изчезването на личността на покойния престолонаследник, която беше не напълно позната и донякъде нестабилна, но все пак някакъв фактор, се руши цялата сграда на монархията, и около нея се събират елементите, които осъзнават, че е необходима пълна промяна във вътрешната политика и само това може да спаси Австро-Унгария от гибел в близкото бъдеще.“

Посланикът заключава, че Франц Фердинанд „е бил привърженик на активна политика, която изисква изясняване на съществуващите неясноти и разрешаване на спорните въпроси, ако не по мирен път, то с помощта на силна армия и флот“.

Днес това може да се възприема като характеристика на завършен милитарист, но в онези години може да се приложи към всеки европейски владетел, разполагащ с всякакви въоръжени сили.

Казват, че след като научава за трагедията, външният министър Берхтолд възкликнал: „Най-накрая ще се справим със Сърбия!“ Той не е единственият, който изразява подобни чувства по онова време, но може ли да се прави окончателно заключение за агресивните намерения на Австро-Унгария от това? Картината е далеч по-сложна.

Леополд Берхтолд

Убийството на престолонаследника е твърде нагло предизвикателство, за да бъде игнорирано и да не се реагира. Да „преглътнеш“ подобна обида означава да признаеш собствената си безпомощност и да насърчиш още повече сепаратистите.

„Обръщането срещу Сърбия“, заключава Фей, „беше, от гледна точка на Австрия, единствената стъпка, която можеше да осигури нейното продължаващо съществуване като държава.“ След анексията[39] Принцип и неговите съучастници стават поданици на

[39] *Анексията е напълно формален акт. Двете провинции са напълно под властта на Виена още от есента на 1878 г. Кризата е раздухана изцяло от сръбските шовинисти и руските панслависти. (б. пр.)*

Австро-Унгария, така че инцидентът формално е вътрешен въпрос на Двойната монархия. Веднага след ареста си обаче те се обявяват за защитници на панславянската кауза, а „сръбските интриги“ в Босна и Херцеговина са публична тайна.

Виена решава да действа, осъзнавайки, че „нещо трябва да се направи“. Именно с тези думи мемоаристите по-късно определят настроението, царящо в управляващите кръгове на страната. На 7 юли съвместният министерски съвет обсъжда възможността за война със Сърбия. Берхтолд докладва на Франц Йозеф, че всички участници, с изключение на унгарския министър-председател Тиса, „споделят защитаваното от нас (Берхтолд - В.М.) мнение, че настоящият претекст трябва да се използва за военни действия срещу Сърбия, защото положението ни само ще се влоши от продължителното чакане... Граф Тиса защитава гледната точка, че военни мерки срещу Сърбия могат да се осъществят само ако Сърбия не е предварително наказана по дипломатически път. Той се опасява, че в настоящия момент, в случай на война, ще трябва да се справим и с приятелите и съюзниците на Сърбия на Балканите.“

Тези разногласия, съчетани с необходимостта от завършване на разследването, стават причина, едва на 23 юли, почти четири седмици (един месец!) след убийството, Австро-Унгария представи на Белград ултиматум, който европейските политици очакват с нетърпение. Някои от неговите разпоредби стават известни още в средата на месеца: Виена възнамерява да иска официално осъждане от сръбското правителство на пансръбската пропаганда, разследване в самата Сърбия с участието на австрийски служител и наказване на отговорните лица.

Нека разгледаме подробно окончателния вариант на документа, считан за една от основните причини за войната, за да не пропуснем нищо. Припомняйки, че с декларацията от 31 март 1909 г. Белград се ангажира да поддържа добросъседски отношения с Виена, нотата признава „съществуването в Сърбия на революционно движение, целящо отделяне на определени части от територията на Австроунгарската монархия“ и че „сръбското правителство не е предприело никакви мерки за потушаване на това движение“. „То толерира престъпната дейност от различните общества и организации, насочена срещу Монархията, невъздържания тон на печата, прославянето на отговорните за убийството, участието на офицери и чиновници в революционните движения и наличието на шовинистична пропаганда в образователните институции; накрая, допуска всички прояви, които могат да предизвикат омраза към Монархията и презрение към нейните институции у сръбското население.“

Трябва да признаем, че това не са празни думи: Нотата е придружена от констатациите на разследването, което установява много от фактите, цитирани в предишната глава. Много – но не всички!

Какво иска Виена? Преди всичко, официално изявление от сръбското правителство (включен текст!), осъждащо антиавстрийската пропаганда, нейните „печални последици“ и участието на офицери и чиновници, които са предупредени да не правят това под заплаха от „най-тежки наказания“. С други думи, на Белград е дадена възможност да се разграничи от „Народна одбрана“. Последват още десет искания, които ще обобщя с някои съкратени подробности:

„1) Да се предотвратят всякакви публикации, подбуждащи омраза и презрение към Монархията и нейната териториална цялост.

2) Незабавно да се закрие дружеството, известно като „Народна одбрана“, да се конфискуват всичките му пропагандни материали и да се предприемат същите мерки срещу другите дружества и организации в Сърбия, занимаващи се с пропаганда срещу Австроунгарската монархия. Сръбското правителство ще предприеме необходимите мерки, за да попречи на разпуснатите от него дружества да продължат дейността си под друго име или форма.

3) Незабавно изключване от сръбското обществено образование, както по отношение на учителския персонал, така и по отношение на методите на преподаване, всичко, което служи или може да служи за разпространение на пропаганда срещу Австро-Унгария.

4) Отстраняване от военна и административна служба на всички офицери и чиновници, виновни за пропагандата срещу Австроунгарската монархия (Виена е готова да предостави имена и подробности. - В.М.).

5) Допускане на сътрудничество на австроунгарски представители в Сърбия за потушаване на революционното движение, насочено срещу териториалната неприкосновеност на Монархията.

6) Провеждане на съдебно разследване срещу участниците в заговора от 28 юни, намиращи се на сръбска територия, от представители на австроунгарското правителство, за участие в разследванията.

7) Незабавно арестуване на Воя Танкосич и Милан Циганович, които са компрометирани от резултатите на разследването в Сараево.

8) Спиране дейността на местните сръбски власти да подпомагат незаконната търговия с оръжие през границата и наказване на граничарите, виновни за подпомагане на атентата.

9) Да се даде обяснение за неприемливите изявления на висши сръбски служители, както в Сърбия, така и в чужбина, които въпреки официалните позиции си позволиха да изразяват враждебност към Австро-Унгарската монархия в интервюта след атентата от 28 юни.

10) Незабавно да се уведоми за прилагането на гореспоменатите мерки.

Отговор е даден след два дни. Същевременно на австроунгарските посланици в Германия, Италия, Русия, Франция, Великобритания и Турция, страните подписали Берлинския договор от 1878 г. и признали анексирането на Босна и Херцеговина, е възложено да предадат на външните министерства на тези сили обяснение на позицията на Виена, формулирано с категорични думи като „конспиративния дух на сръбските политици, който остави кървави следи в историята на кралството“. Позоваванията на факта, че „Сърбия се е превърнала в огнище на престъпна агитация“ и че „сръбското правителство е сметнало за ненужно да предприема каквито и да било мерки“ срещу нея, са съпоставени с твърдения за „безкористната и прощаваща позиция“ на Австро-Унгария, нейната „приятелска“ и „търпелива“ политика.

След като обявява, че... беше „принуден да предприеме нови и много настоятелни стъпки“, Виенският кабинет изразява увереност, че „действа в пълно съответствие с чувствата на всички цивилизовани нации, които едва ли ще позволят монархоубийството да се превърне в безнаказана практика, използвана в политически борби, и европейският мир да бъде непрекъснато нарушаван от действия, идващи от Белград“. Как трябва да се оцени този ултиматум?

Зигмунд фон Мах, германски учен, живял и работил в САЩ, смята, че „ултиматум, формулиран в по-умерени термини, може да спечели симпатиите на света към Австрия, вместо да служи като доказателство на сръбските твърдения за деспотизма на Двойната монархия“. Баварският професор генерал Монжела признава, че документът е „несъвместим с достойнството на независима държава“.

Германското външно министерство, след като получило предварителна информация за съдържанието на ултиматума чрез своя посланик във Виена Хайнрих фон Чиршки, е на подобно мнение. Британският печат има различно мнение. „Дейли Нюз“ заявил, че „възмущението на Австрия е естествено и оправдано“ и исканията ѝ „не съдържат нищо наистина неприемливо“, така че „Сърбия най-добре да ги приеме“. „Дейли Кроникъл“ оценя нотата като „решителна, но не и по-решителна, отколкото изисква

разумната самозащита“. „Австрия не може да толерира подобни неща, без да застрашава не само достойнството си, но и самото си съществуване“, подчертава вестникът.

Вестник „Пал Мал Газет“ добавя: „Неоспоримо е, че Белград е център на заговор срещу мира в съседна държава.“[40]

Има всички основания да се смята, че Берхтолд и Хойос са изготвили ултиматума умишлено, очаквайки Белград да откаже, и забавят предаването му на външните министерства в други столици, за да предотвратят намесата на трети страни в конфликта между Австро-Унгария и Сърбия.

Досието, съдържащо доказателства за участието на Белград в атентата в Сараево, е изпратено едва след обявяването на война и то непреведено, така че никой (който не знае немски език) не го е прочел.

Взето е решение предаването на ултиматума да се отложи, докато френският президент Реймон Поанкаре и премиерът Рене Вивиани не напуснат Санкт Петербург, за да се усложнят консултациите на сърбите с Русия, тъй като царят и неговите министри незабавно ще се обърнат към Франция за помощ. Знаем как се е случило това от думите на Славко Груич, бивш генерален секретар на сръбското министерство на външните работи (самият премиер Пашич е и външен министър).

На 23 юли Груич с изненада вижда карета на входа на външното министерство: служителите вървяха пеша, чуждестранни дипломати пристигат или за срещи, или през приемното време – от 11,00 до 12,00 часа. На стълбите той срещна секретаря на австрийската мисия, който го информира, че посланикът Владимир Гизл иска да се види с Пашич този следобед в 16,00 ч.

Владимир Гизл

Секретарят отговаря, че министър-председателят не е в столицата (това се знае от вестниците). На въпроса с кого може да се срещне пратеникът, Груич се представя финансовия министър Лазар Пачу, който официално замества министър-председателя, и след това пита за целта на посещението. „Да предадем важно съобщение“, отговоря рязко секретарят. Груич веднага отива при Пачу. Те нямат съмнения за съдържанието на разговора, а желанието за незабавна среща, предполага връчването на ултиматум с конкретен краен срок за отговор.

Те започнат да търсят останалите министри в Белград (страната е в разгара на предизборна кампания) и откриват само двама: министъра на образованието Люба Йованович (който по-късно разкрива, че Пашич знае за конспирацията) и министъра на вътрешните работи Стоян Протич.

Премиерът, който е в провинцията, не е на разположение по телефона, затова изпращат жандарм с депеша и заповед да му се осигури влак на най-близката гара.

В 15,55 ч. секретарят на австроунгарската мисия се появи във външното министерство, където министрите вече се са събрали, бледи и развълнувани, и обявява, че шефът му се извинява, но не може да пристигне преди 18,00 ч. (сега знаем, че е чакано отплаването на Поанкаре от Кронщад, който също е закъснял с един час).

В 18,00 ч. вечерта Гизл предава ултиматума и според доклада му до Виена, „добавил, че очаква отговор до 18,00 ч. в събота вечерта (25 юли – В.М.), като дотогава, ако няма отговор или е незадоволителен, ще напусна Белград с екипа на мисията.

---

[40] *Това е част от коварната британска политика, да не се заема антиавстрийска позиция, за да бъде Виена спокойна, че Лондон няма да се намеси в очертаващия се конфликт. Така Австро-Унгария да бъде използвана за примамка, и нападайки Сърбия да предизвика Русия, при което и Германия ще трябва да се намеси! Истинският подстрекател на войната е точно Британия. (б. пр.)*

Пачу отбелязал, без да чете Нотата (той не знае френски, езикът на дипломацията по това време – В.М.), че изборите са в ход, някои министри отсъстват и се опасява от физическата невъзможност да свика пълния Министерски съвет своевременно, за да приеме очевидно важното съобщение. Възразих, че предвид размера на страната, в ерата на железниците, телеграфите и телефоните, завръщането на министрите е въпрос на часове."

Берхтолд инструктирал Гизл да обмисли всички условия или резерви в отговора си при отхвърляне на ултиматума и да се подготви за заминаване. Груич превежда нотата на колегите си в напрегната тишина. Накрая Йованович се изправя, разхожда се из стаята и казва: „Не остава нищо друго, освен да умрем с чест."

Веднага са изпратени телеграми до сръбските посланици в чужбина съобщаващи, че правителството не може да приеме исканията изцяло. След това са уведомени представители на страните от Антантата в Белград. Правителството се обръща към Русия за съдействие. Според шарже д'афер Василий Щрандтман, принц-регент Александър лично отива в руската легация посред нощ, за да „изрази отчаянието си от австрийския ултиматум, който той смята за абсолютно невъзможен за приемане от държава с най-малко чувство за самоуважение. Негово Височество ми каза, че възлага всичките си надежди на Негово Величество Императора и на Русия, чиято могъща дума само може да спаси Сърбия. Той няма да взема никакви решения, докато Пашич не се върне утре в 17,00 ч. Той смята точка 4-та и тези, които настояват да се допуснат австрийски агенти в Сърбия, за особено обидни."

До сутринта всички министри, водени от Пашич, се събраат в столицата. Министър-председателят информира Щрандтман с когото се е консултира за всичко, както преди това с покойния Хартвиг, че нотата „не може нито да бъде приета, нито отхвърлена; трябва да се спечели време на всяка цена".

Срещата продължава цял ден, но решението се оказва изключително трудно. Военните искат ултиматумът да бъде отхвърлен и да се обявена война, заплашвайки с преврат, ако бъде приет. Силите на Антантата съветват да се запази спокойствие и достойнство (лесно е да се каже, като се има предвид че тогавашната граница е Дунава, отделяща Белград от Австро-Унгария!), но нищо повече. Все още няма конкретен отговор от Санкт Петербург, затова Пашич нарежда евакуацията на правителствените институции от столицата и мобилизирането и дислоцирането на войските към границата.

Без да губи време, кабинетът изготвил два възможни отговора, положителен и отрицателен, като същевременно разпространява слуха, че конфликтът може да бъде разрешен по мирен начин. Чувайки това от приятел журналист, австроунгарският посланик, който заето опакова куфарите си, извикал учудено: „Но това е невъзможно! Изключено е! Просто не мога да повярвам, ще е нечувано!" и така напълно се издал.

Според наличните доказателства, в ранния следобед на 25 юли в Белград пристигат две телеграми от Санкт Петербург: кратка, съветваща сърбите да започнат мобилизация, и по-дълга, очертаваща позицията на руското правителство. Тогава княз Александър подписва заповедта за обща мобилизация около 15,00 ч.

Телеграмите са изпратени от посланика в Петербург Мирослав Спалайкович след срещата му със Сазонов. Ръководителят на руското външно министерство осъжда ултиматума, обещава подкрепа на Сърбия, но съветва да се изчакат австроунгарците да нахлуят в Сърбия и да не се съпротивляват поради недостатъчните си сили, за да се представят пред света като невинна жертва (последното е намекнато, а не е заявено открито). Отговорът, изготвен от целия кабинет в следобеда на 25 юли, се превръща, според Александър Музулин, началникът на кабинета на австрийското външно министерство, в „най-блестящия пример за дипломатическо изкуство, който съм познавал", и той със сигурност е бил експерт по подобни въпроси.

Неговият шеф, Берхтолд, описва документа в доклад до Франц Йосиф като „много умело съставен, напълно незначителен по съдържание, но подходящ по форма“. „Австрийските дипломати не очакваха такова умело, такова майсторско обяснение на позицията на Сърбия“, пише Полетика. „И високопоставените служители във външното министерство, се чудеха, докато четяха сръбския отговор, откъде сърбите са придобили такова дипломатическо умение.“[41]

Френският историк Пиер Ренувен посочва външното министерство на страната си като „източника на вдъхновение“: неговият директор на канцеларията, умелият дипломат Филип Вертело, съветва сръбския посланика Веснич как да го напише и на практика, той изготвя отговора, който посланика да изпрати в Белград.

Какво се съдържаше в този дълъг текст? С уважителни фрази сръбското правителство обявява своята „мирна и умерена политика“, отказва отговорност за „прояви от частен характер“, нарича твърденията за участие на своите граждани в престъплението в Сараево „болезнена изненада“ и изразява „готовност да изправи пред съд всеки сръбски поданик, независимо от позицията или ранга, са когото се представят доказателства за съучастие в престъплението в Сараево“. Белград се съгласява с публикуването на декларацията, желана от Виена, и приема почти всички точки от ултиматума. Само искането за участие на австроунгарски служители в разследването на сръбска територия е отхвърлено, „тъй като това би било нарушение на конституцията и закона за наказателно-процесуалните действия“. А искането „да се позволи сътрудничество в Сърбия от страна на представител на австроунгарското правителство за потушаване на революционното движение, насочено срещу териториалната цялост на монархията“, австрийският посланик в Санкт Петербург, Ф. фон Сапари, обяснява на Сазонов, че предложението се отнася само до създаването на чуждестранно представителство на службата за сигурност. Поискани са допълнителни разяснения, с условието, че Белград „ще позволи сътрудничество, съответстващо на нормите на международното право, наказателно-процесуалните действия, както и на добросъседските отношения между двете държави“. Честно казано, това не може да се счита за пълен отказ. В последния параграф сръбското правителство, „признавайки, че е в общ интерес да не се бърза с решаването на този въпрос“, изразява готовността си да го отнесе до Международния трибунал в Хага (което, при тогавашните обстоятелства, е пълна демагогия) или до силите, признали анексирането на Босна и Херцеговина и измененията в Берлинския договор (които правят двустранния въпрос общоевропейски).

От дипломатическа и пропагандна гледна точка, отговорът е победа за Белград. Обявяването му за незадоволителен означава Австро-Унгария да признае агресивността на намеренията си или, най-малкото, неконструктивната си позиция.

Но Виена решава да не отстъпва. В пустата сграда на външното министерство Груич диктува френския текст на отговора на машинописец. В последния момент един от министрите иска допълнителни корекции, но дипломатът смекчава пламенността му с уверението, че в противен случай няма да спазят крайния срок. За да влоши съвсем нещата, единствената пишеща машина на министерството се поврежда и краят на нотата е написан на ръка. Десет минути преди крайния срок Груич предава нотата на Пашич, който взема плика, качва се в подготвената карета и тръгва за австрийската легация, която е наблизо. Срещата на премиера с посланик Гизл, който буквално седи върху куфарите си, продължава не повече от две минути. След като разменят студен поздрави, Пашич предава нотата и смеейки се си тръгва. Гизл бързо прочита текста, въздъхна с облекчение (резервите се считат за равносилни на отказ), подписва подготвените ноти, с които се прекраяват дипломатическите отношения, обявява заминаването на ми-

---

[41] *Къде толкова умения у тези прости и примитивни свинари, виртуози единствено в нецензурните ругатни! (б. пр.)*

сията, и нарежда багажът да бъде натоварен. Десет минути по-късно дипломатите тръгват за гарата с четири карети. В 18,30 ч. се качват на влака и 10 мин. по-късно, вече са на австрийска територия. Оттам, както е предварително уговорено, посланикът се обажда на Тиса в Будапеща (телефонната комуникация с него от граничната зона е по-добра, отколкото с Виена). Същия ден на 25 юли, в Сърбия е обявена обща мобилизация. Членове на кралското семейство, правителството и дипломатическият корпус заминаха за Крагуевац, където се намират основните армейски арсенали, а след това за Ниш. На 27 юли Австрия обявява частична мобилизация срещу Сърбия и Черна гора, а ден по-късно, когато започна мобилизацията, война на Сърбия.

Конрад фон Хьотцендорф в кабената си

„Сараево си свърши работата, претекстът за война беше създаден и военната машина се задейства“, заключава Полетика. По времето, когато ултиматумът е изготвен, австрийското ръководство иска война с дългосрочни последици, така че последвалите декларации за „незаинтересованост“ от придобиване на каквато и да е част от сръбската територия не са нищо повече от дипломатически трик.[42]

Министър-председателят Щюрк се застъпва за смяна на династията в Белград, сключване на военна конвенция с ново правителство, контролирано от Виена, и преструктуриране на границите в полза на Австрия. Берхтолд предлага пълното премахване на сръбската държава, разделяйки територията ѝ между България, Гърция, Албания и Румъния, като ги обвърже с Централните сили като сателити. Началникът на Генералния щаб Хьотцендорф, по-късно е единственият, който признава, че желае война, изразява позицията си най-откровено: „Две възможности стояха в рязък контраст: или запазването на Австро-Унгария като конгломерат от различни националности, обединени в едно цяло спрямо външния свят и работещи заедно за изграждане на своя просперитет под ръководството на общ монарх, или формирането на отделни и независими държави, които ще разделян австроунгарските територии, населени с представители на съответните им нации, като унищожат монархията. Конфликтът между тези две взаимно изключващи се възможности отдавна се очакваше и сега се изостряше от действията на Сърбия. Решението вече не можеше да се отлага. Поради тази причина, а не за отмъщение на убийството, Австро-Унгария беше принудена да извади меча си срещу Сърбия. Тук, на първо място, стоеше изключително важният въпрос за престижа на една велика сила и освен това на велика сила, чието постоянно търпение и отстъпчивост (което беше нейна грешка) създаваха впечатление за безсилие и правеха вътрешните и външните ѝ врагове все по-агресивни. Нова отстъпка, особено сега, след терористичния акт, извършен от Сърбия, ще подсили всички стремежи, които вече подкопаваха сградата на империята“.

Сараевското убийство разрушава къщата от карти, издигната от дипломацията, в която Австро-Унгария се смяташе за сигурна. Монархията е хваната за гушата и е при-

---

[42] *Първо унгарците са против всякакви териториални анексии на още земи със сръбско население, и второ, тази декларация, цели да лиши Русия от повод да се намеси в защита на Сърбия. Различните мнения за подялба на Сърбия са хипотетични и невъзможни, не може Гърция да получава още земи в българска Македония и това да се приеме от България, или Румъния която на практика е минала на страната на Антантата, да се включи в играта! (б. пр.).*

нудена да избира между възможността да бъде удушена или да направи последен опит да предотврати края си.

Хьотцендорф също прави откровено признание относно баланса на силите и пропуснатите възможности: „През 1908-1909 г. това щеше да е война с карти на масата; през 1912-1913 г. – игра на късмета. Сега това е игра ва-банк.“

Но нито той, нито Берхтолд се отказват. Австрийците искат да ограничат войната до локален конфликт, предотвратявайки намесата на другите сили, което при тогавашната блоковата конфронтация е, в най-добрия случай, несериозно. На какво разчитат?

На повторение на предишните Балкански войни? Но нито една велика сила, включително Австро-Унгария, не участват в тях. Че подкрепата на Германия ще възпре Русия да застане на страната на Сърбия, както направи по време на Босненската криза от 1908-1909 г.? Това е по-вероятно, но не по-малко наивно. Руският посланик в Константинопол, Михаил Гирс, пише на Сазонов на 27 юли: „Събитията от Балканската война, поражението на Турция от славянските държави и укрепването на последните за нейна сметка доведоха до триумфа на славянската идея в ущърб на интересите на Австро-Унгария и следователно до укрепване на престижа на Тройното Съглашение (Антантата) в ущърб на Тройния съюз (Централните сили), и до нарушаване на съществуващия преди това политически баланс. Неспособни да се примирят с неотдавна възникналата и толкова неблагоприятна за тях ситуация, Австрия, а може би и Германия, се опитват да намерят изход от нея и неизбежно са принудени да се възползват от първата възможност, да си възвърнат предишното положение и престиж в Близкия изток и да възстановят баланса в полза на Тройния съюз. Убийството на ерцхерцог Франц Фердинанд предоставя такава възможност... Няма съмнение, че оставена на произвола на съдбата, Сърбия ще бъде смазана от могъщия си съсед. Такова блестящо постижение на Австро-Унгария в самоналожената ѝ цел, нейният триумф и този на Тройния съюз, който я подкрепя (б. пр. Италия не подкрепя Австро-Унгария, Германия е безразлична към Балканите), неизбежно ще предизвика пълно нарушаване политическия баланс на Балканския полуостров в тяхна полза. Считам за свой дълг да обърна внимание, че успешното завършване на действията на Австро-Унгария ще доведе и до пълно унищожаване на нашия престиж и позицията в Близкия изток, постигната с толкова много жертви и усилия. Това ще има най-пагубен ефект върху всички наши икономически интереси и ще обезсили всички резултати, постигнати през последните години. Ще възникне толкова непоносима за нас ситуация, че не е далеч времето, когато за да намерим изход, самите ние ще бъдем принудени да поемем инициативата във войната.“[43] В Санкт Петербург разбират това. Други столици също трябва да го разберат.

ГЛАВА ТРЕТА. РУСИЯ: ДРАМАТА НА КОНСТАНТИНОПОЛ И ПРОЛИВИТЕ

Да се говори за Русия във връзка със събитията от Първата световна война е едновременно лесно и трудно. Лесно е заради изобилието от документи, написани на руски език, което елиминира възможността за грешки и „изгубени в превода“, въпреки че дипломатите имат свой собствен език, претрупан и понякога двусмислен. Трудно е, защото това е нашата страна, нашето минало, към което не можем да бъдем безразлични. Събитията от националната ни история пораждат безпрецедентен брой абсурдни фантазии, безпочвени твърдения и откровени фалшификации, с които трябва да се бо-

---

[43] *Наивно обяснение на руския дипломат и панславист, не Германия и Австро-Унгария, а Франция, Русия и Британия искат войната и я провокират! И за каква славянска идея говори Гирс, когато Букурещкият мир се проваля напълно, а Сърбия е най-големият враг на България. (б. пр.)*

рим с документи, установени факти и научни методи на изследване. И трябва да сме готови за факта, че резултатите няма да съответстват на общоприетите схващания.

В началото на XX век Русия провежда същата империалистическа политика като другите велики сили. След болшевишката революция в чужбина се правят опити тя да бъде представена на практика като основен агресор.[44]

Политизираната съветска историография, която смята сваления режим за отговорен за „всичко“, първоначално не възразява. След това идеологическият вектор се измества: „царската“ политика беше осъдена, но не толкова остро, колкото действията на другите държави. Това лесно се вижда при сравнение на изданията от 1935 и 1964 г. на „Произходът на световната война“ на Николай Полетика.[45]

Тази тенденция се запазва и днес, когато някои автори, предимно непрофесионални историци, се опитват да представят Русия единствено като жертва на обстоятелствата или дори на зловеща „глобална конспирация“, очевидно вярвайки, че това е по-„патриотично“. Нашата страна, както всички останали участници в драмата, не се нуждае от подобни „оправдания“, тъй като отговорността се споделя от тесен кръг хора, отново, както и в други държави.

След поражението си във войната с Япония през 1905 г. руската дипломация отново се преориентира към Европа. Това съвпадна с промяна в министерството на външните работи: опитният, но зависим граф Владимир Ламсдорф, който подобно на своите предшественици служи само като ръководител на „дипломатическата канцелария“ на царя, е заменен от интелигентния, енергичен и донякъде авантюристичен Александър Изволски, който преди това е ръководил мисиите във Ватикана, Белград, Мюнхен (Бавария е имала своя собствена дипломатическа служба), Токио и Копенхаген. След като си осигурява подкрепата на император Николай II и председателя на министерския съвет Пьотър Столипин, Изволски постигна тактическа независимост, ухажвайки печата и Държавната Дума, но смята за ненужно да координира действията си с други министри, което създава постоянни конфликти. Във външната политика основните цели на Изволски е да сключи съюз с Англия и Франция срещу Германия и да осигури контрол над Босфора и Дарданелите.

Лондонската конвенция от 1841 г., подписана от Великобритания, Русия, Франция, Австрия и Прусия, затваря Проливите за всякакви военни кораби през мирно време. Турският султан си запази правото да разрешава преминаването на леки военни кораби, обслужващи посолствата на приятелски държави; Конвенцията не уточнява режима на Проливите по време на война. Изпълнението ѝ е стриктно наблюдавано от Англия, която се стреми да предотврати излизането на Русия в Средиземно море, което попречва на черноморската ескадра да участва в Руско-японската война.

След поражението си в Кримската война от 1854–1855 г. Русия е принудена да изостави военноморския си флот в Черно море, но поражението на Франция от Прусия през 1871 г. и промяната в баланса на силите в Европа позволява на Санкт Петербург да отмени забраната.[46]

В началото на XX век Русия се превръща в най-силната черноморска сила и се чувства тясна в Черно море.[47] Плановете за десант на Босфора са обсъждани многократно на най-високо ниво, но никога не са осъществени поради неизбежния конфликт с

---

[44] *Тя е точно такава, първата започнала мобилизацията си и на практика започва войната, но се явява маша в ръцете на Британия, както и Франция. (б. пр.)*

[45] *Второто издание е манипулирано, първото е по-пълно и автентично.*

[46] *Не стечението на обстоятелствата, а лично действията на Бисмарк, отменят клаузите на Парижкия договор! (б. пр.)*

[47] *Поради липсата на други и западането на турския флот, но изобщо не се доближава до флотите на съюзниците си Франция и Англия. (б. пр.)*

Лондон. Остава само мечтата за деня, в който „славянското знаме ще се развява над Константинопол“, както пише Валери Брюсов през 1900 г.

Паметта за киевския княз Олег, който заковал щита си на портите на Константинопол през 907 г. в знак на победа, се превърнала в политически императив.[48]

Значението на черноморските проливи не се ограничава само до военна стратегия или държавен престиж. Както отбелязва Юлия Лунева, „статистиката за руския износ през Проливите ясно демонстрира тяхното икономическо значение“. Така от 1906 до 1910 г. износът на зърно от пристанищата на Черно море възлиза на 4 691 хиляди тона, от пристанищата на Азовско море – 2 825 хиляди тона, а от Балтийско море – само 1 081 хиляди тона. Взети заедно, Черно и Азовско море участват с 74,5% от общото движение на зърно. Британският изследовател В. В. Готлиб отбелязва: „Сухопътният транспорт, който е 25 пъти по-скъп от морския, е нерентабилен за този вид товари. Следователно, през десетилетието преди 1912 г. износът на руски стоки през Проливите представлява 37% от целия руски износ. Значението на този маршрут се увеличава във връзка с настъпващото индустриално развитие на Украйна, с големите ѝ запаси от желязо и въглища, във връзка с експлоатацията на ресурсите на Закавказие и Персия.“

Проливите са не по-малко важни и за Берлин. „За германския империализъм, който придобива господстващо положение в Мала Азия благодарение на Багдадската железница“, отбелязва Полетика, „превземането на Босфора и Дарданелите от царизма ще е удар, прекъсващ връзката между метрополията и хинтерланда.

Големият маршрут Хамбург-Багдад е прекъснат в най-деликатната и чувствителна точка. За Русия, която се е стреми към Проливите, установяването на германско господство там, далеч по-непосредствено и директно от това на Англия или Франция – защото железопътната линия е по-осезаемо средство за империалистическа експанзия от най-редовната корабна линия е не по-малко съкрушителен удар: „ключовете от дома“ щяха да се окажат в ръцете на „германците“, а при всеки натиск, упражняван върху Турция, царска Русия може да понесе още по-чувствителен натиск в руска Полша.“

Полетика показва как се завързва възелът на бъдещия конфликт: „Австро-германската позиция по Източния въпрос се свежда до това, че Германия се нуждае от Константинопол като централна точка на жп-линията на империалистическа експанзия Берлин-Багдад, която преминава през балканските страни; Австрия предявява претенции към западната част на Балканския полуостров, за да получи достъп до Солун. Като цяло австро-германската позиция едновременно изключва Русия както от Константинопол, така и от Балканите. Това води до постепенно узряване на убеждението в Санкт Петербург, че пътят към Константинопол минава „през Берлин към Виена“, тоест през поражението на Австро-Унгария и Германия. Ако добавим, че по отношение на Турция Русия предявява претенции не само към Константинопол и Проливите, но и към цяла турска Армения, а в Австро-Унгария – към Галиция, тогава стават ясни империалистическите желания на руския царизъм, и неговият конфликт с Германия, която сама се готви да завладее Турция и други обекти към които се стреми и Русия в Близкия изток. Ако Санкт Петербург и Берлин се бяха опитали да постигнат споразумение[49], историята щеше да е друга...

Изволски постига съюз с Франция и Англия и се оформя антигерманското „сърдечно съглашение“, което включва и Япония, окончателно формализирано през 1907 г. Той обаче претърпява пълно фиаско с Проливите, надценявайки както сделката си с Ерентал, така и приятелската позиция на Лондон, заради което е иронично наречен „Наполеон, който започна с Ватерло“.

---

[48] *Това е легенда неотговаряща на историческите събития. (б. пр.)*

[49] *Германия се опитва няколкократно след епохата на Бисмарк (за когото основна цел е точно съюза с Русия), да постигне това споразумение но среща студената руска враждебност. (б. пр.)*

Анексирането на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария и липсата на реална подкрепа от Русия, засилват радикалните настроения в Сърбия, подхранвани от обещанията на Изволски за бъдеща помощ.

Отмъстителният и суетен министър възприема поражението в Босненската криза не като провал, а като лична обида, изискваща отмъщение. През 1909 г. той решава да подаде оставка и иска поста посланик в голяма европейска държава. Столицата, която тогава се смята за най-важна и престижна, за бившия министър. На следващата година се освобождава място в Париж, където отива Изволски.

Сидней Фей пише за това: „Тук той, отсега нататък може да посвети цялата си неуморна енергия, цялото си умение в интригите, за установяване на по-тесни връзки между Русия, Франция и Англия.“ Сега той е убеден, че само с тяхната подкрепа и чрез увеличаване на въоръженията може да се избегне подобно дипломатическо поражение в бъдеще или, ако е необходимо, да се рискува война.“

Наследникът на Изволски е заместник-министъра Сергей Сазонов, зет на Столипин, човек, смятан за интелигентен, но склонен към външни влияния и лишен от самостоятелен дипломатически опит извън мисията си във Ватикана.

Язвителният граф Сергей Вите отбелязва: „Ако Сазонов не беше зет на Столипин, той щеше да завърши кариерата си като посланик в Мюнхен.“

Сергей Сазонов

Подобно на своя предшественик, Сергей Дмитриевич е поддръжник на Антантата и опозиция на Тройния съюз. Веднъж той заявява на британския посланик в Санкт Петербург: „Съюзът с Англия е алфата и омегата на моята политика. Единственото ми съжаление е, че не го подписах. И завиждам на Изволски, който го подписа.“

Дипломатът Юрий Соловьов твърди, че „Сазонов е можел да използва министерската си власт само за да прикрива плановете на по-интелигентния и енергичен си предшественик, който по това време е поел всички юзди на руската външна политика от Париж.“ Това несъмнено е преувеличение: до 1914 г. Изволски контролира само една, макар и много важна, област на руската дипломация – Франция, и в това си качество той наистина има значителна роля в тласкането на Европа към война. Последвалата политика на Санкт Петербург се развива в посока на засилване на блоковата конфронтация в Европа.

Няма да се спираме подробно на събитията от 1910–1913 г., които се характеризират с нарастващо напрежение на Балканите, включително последния опит на Русия да завземе контрола над Проливите, частичните мобилизации на войски, а след това и Балканнските войни срещу Турция и помежду им.

В началото на декември (нов стил) 1913 г. Сазонов представя таен доклад на царя. След като започва с твърдението, че „стремежът към всякакъв вид териториално разширение абсолютно не е в наш пряк интерес“ и че „задачите на вътрешното развитие на Русия ни поставят на първо място задължението да поддържаме мира“, министърът заявява политическата обреченост на Османската империя и следователно необходимостта от поемане на контрол над Босфора и Дарданелите. „Проливите в ръцете на силна държава означават пълно подчинение на икономическото развитие на цяла Южна Русия на тази държава“, заключи министърът. „Който контролира Проливите, не само ще държи ключовете към Черно и Средиземно море, но и ще държи ключовете за напредък в Мала Азия и за хегемония на Балканите.“

След като отхвърля всички предложения за демилитаризация и „Чариковския демарш“ като незадоволителни, през октомври 1911 г. Николай Чариков, посланикът в Константинопол, действайки официално по своя инициатива, се опитва да осигури признаване на преференциалното право на Русия на свобода на действие в района на Проливите, обещавайки в замяна разширено двустранно сътрудничество. Турция отхвърля предложенията. Европейските сили, включително Великобритания и Франция, се противопоставят на промяната на статута на Проливите. В последвалата криза, Сазонов се дистанцира от действията на посланика, заявявайки, че Русия не е повдигала официално въпроса за Проливите. При неутрализирането на Проливите, което не предлага на Русия никакво предимство пред другите сили, Сазонов настоява за разработване на програма от политически и военни мерки за успешно осъществяване на експанзията.

Либералната опозиция, водена от кадета (конституционния демократ) Павел Милюков, се обединява с най-агресивните кръгове на управляващия елит. „Черно море трябва да бъде защитено от преминаването на чуждестранни кораби“, категорично заяви Милюков, след като войната вече е започнала, „докато руските военни кораби трябва да имат свободен достъп“ до Средиземно море. „Опозицията на Негово Величество на Думата и в по-голямата си част петербургския и московския печат, който споделя нейните възгледи, са про-Антантски насторени: някои подкрепят Френската република, други - британския парламент и решително се противопоставят на Германия.

Следният откъс от доклада на Сазонов е от особен интерес: „Повтаряйки изразеното желание статуквото да се запази възможно най-дълго, трябва да се повтори, че въпросът за Проливите едва ли може да се повдигне, освен в ситуация на общоевропейски усложнения.“ Преведено на езика на практическата политика, това означава, че Русия може да поеме контрола над Проливите, само в резултат на европейска война, но въпреки това тя не се е отказала от намерението си. Държавниците от онази епоха, не само в Русия, като цяло не се страхуват от войната, разбирайки, че не е тяхна работа да се бият, и лекомислено вярват, че тя ще бъде кратка.

Именно от тази гледна точка, министърът анализира съществуващия баланс на силите: „При последното (т.е. „общоевропейските усложнения“ – В.М.), съдейки по настоящите условия, ще бъдем в съюз с Франция и не толкова сигурно, в съюз с Англия, или само с благосклонния неутралитет на последната.

На Балканите, в случай на общоевропейски усложнения, можем да разчитаме на Сърбия, и донякъде на Румъния.“ Черна гора е добавена към списъка на съюзниците – двете дъщери на крал Никола I са омъжени за руските велики князе (братята Николай и Пьотър Николаевичи, синове на брата на Александър II, Николай Николаевич старши), а тази малка страна заема важна стратегическа позиция на адриатическото крайбрежие. Сазонов посочва Австро-Унгария и България като основните противници.

Владимир Коковцов

След като одобрява доклада веднага след прочитането му, царят нарежда свикването на Специална конференция по този въпрос, която обаче се провежда едва на 8 (21) февруари 1914 г., вече под ръководството на новия ръководител на Съвета, министъра на финансите. На 31 януари (13 февруари) Николай II, неочаквано за мнозина, уволнява предпазливия и интелигентен Владимир Коковцов, когото „обвинява за постоянното подчиняване на общата политика и външната политика на финансовите интереси“ (министър-

председателят е и министър на финансите), и поставя на негово място възрастния консерватор Иван Горемикин, който заема този пост през 1906-1908 г.

Докладине на френския посланик Жорж Палеолог до неговия министър Гастон Думерг, прихванати и дешифрирани от руското външно министерство, документират слуховете в столицата, че „източната криза ще изисква активни или поне решителни хора“, че новият министър-председател „споделя мнението на великия княз Николай (Николаевич-младши – В.М.) и Хартвиг“ и „е един от най-твърдите поддръжници на съюза с Франция“, и че „позицията на министъра на външните работи уж е разклатена“.

В предговора към публикуването на тези документи, Михаил Покровски пише следното „Може да се дворцови клюки, но споменаването на Николай „Големия“ (прякорът на великия княз, заради огромния му ръст – В.М.) и Хартвиг, фактическия лидер на сръбската политика по това време, звучи изключително правдоподобно. Сазонов се „реформира“ и се задържа; Коковцов е непоправим и губи поста си.“

Министърът на външните работи не се налага да се „поправя“ – той се застъпва за военно решение на проблема не по-малко пламенно от Николай II и Хартвиг, и царят одобрява позицията му. Докладът на Сазонов, прочетен предварително от всички участници в Специалната конференция, която е доминирана от военните, не предизвиква възражения, включително твърдението, че „борбата за Константинопол не е възможна без общоевропейска война“. Разговорът е делови и води до конкретни предложения за подготовка за евентуалното завземане на Проливите. По-важното е, че тази перспектива да не се обсъждат за първи път, за пръв път, но сега обсъждането ѝ води не само до признаване на военното решение, но и до разработване на мерки за неговата подготовка. Новината за убийството на Франц Фердинанд е посрещната със смесени емоции в Русия. „Сега, когато първоначалното чувство на ужас се изпари“, съобщава британският посланик от Санкт Петербург, „общото впечатление очевидно е на облекчение, че такава опасна фигура е отстранена от наследяването на трона“.

Докладите на руските посланици в Тройния съюз имат различен тон. Без да се консултират помежду си, Николай Шебеко във Виена, Сергей Свербеев в Берлин и Анатолий Крупенски в Рим наричан убийството „гнусно престъпление“, въпреки че последният отбеляза „чувството за избавление от несигурната опасност“ у италианците.

Дори Хартвиг, в депеша от Белград, използва същото определение. Император Николай II и неговите министри изразяват подходящи съболезнования, но съдейки по документите, те са по-заети с други въпроси. Сазонов незабавно посъветва сърбите да проявяват „изключителна предпазливост“, предупреждава австрийците, че отправянето на сурови искания към Белград „ще създаде много лошо впечатление в Русия“ и до 30 юни осигурява съгласието на царя за продажбата на 120 000 пушки, както иска Пашич, „за да подкрепят, за всеки случай, и по своеобразен начин, да насърчат сръбското правителство“, отбелязва Полетика „Омразата към ерцхерцога лесно преодолява монархическите чувства сред управляващите класи на царска Русия, които могат да бъдат предизвикани, от всеки атентат срещу член на европейска династия. Царските сановници, добре запознати с австро-сръбските отношения през последните години, не се съмняват, че убийството е вдъхновено от сръбски националистически кръгове.“

Но докато не бъде представен австрийският ултиматум, позицията на Санкт Петербург остава изчаквателна, въпреки периодичните декларации за „решителност“.

Това се променя коренно след посещението в Русия на френския президент Поанкаре и министър-председателя Вивиани, който е и министър на външните работи. Берхтолд забавя предаването на нотата в Белград до отпътуването на гостите от Санкт Петербург вечерта на 10 (23) юли, за да предотврати възможността за бързи руско-френски консултации, но се самозалъгва. Опитният и добре информиран президент не може да не разбере накъде отиват събитията и затова се възползва от „посещението на

учтивост“, чиито дати са договорени още през януари, за да обсъди ситуацията с главния си съюзник. „В Париж от самото начало ясно разбират общоевропейския характер на зараждащия се спор и балканския му произход“, признава Сазонов с неочаквана откровеност в своите многословни, но почти безполезни мемоари.

Политическите опоненти на президента също разбират това. Още докато е министър-придседател, Поанкаре отзовава посланика си Жорж Луи, от Санкт Петербург, по молба на Сазонов, а лидерът на социалистите Жан Жорес се обявява против посещението му в руската столица. Луи предупреждава влиятелния бивш министър-председател Жозеф Кайо, че пътуването ще има „сериозни последици“.

Жорес заяви в Камарата на депутатите, че гласувайки против допълнителни средства за пътуване, социалистите протестират срещу системата от тайни договори. „Тези договори са още по-опасни“, записва Велтман думите му, „защото техните тайни условия, непознати на масите, могат да имат изненадваща роля някой ден и да доведат до фатални последици във връзка с балканските усложнения.“

Поанкаре и Николай II

Какво обсъждат френският президент и руският автократ в Кронщат на 7 (20) юли? Те отнасят тази тайна в гроба, докато свитата им стои почтително настрана. Посланик Палеолог записва само впечатленията си, защото не може да чуе думите им: „Ясно е, че говорят за работа, задават си въпроси, спорят. Поанкаре очевидно ръководи разговора. Скоро той е единственият, който говори. Императорът просто се съгласява, но лицето му показва искреното му одобрение, че се чувства в атмосфера на доверие и съчувствие.“ Царят и президентът са сериозни мъже и почти не губят време да обсъждат здравето си или красотата на Балтийско море.

Година по-късно Николай казва на един от френските министри, че „никога няма да забрави уверените речи, които Поанкаре е произнесъл тогава“. В същия ден Вивиани обсъжда Балканския конфликт със Сазонов и заявява, че Франция няма да позволи Сърбия да бъде унижена. След войната Поанкаре признава, че докато е в Санкт Петербург, е получил телеграма от посланика си в Берлин, Жул Камбон, в която се заявява, че Германия е готова да подкрепи австрийския ултиматум, който се превръща в общоевропейски въпрос. Той е разбира за това и от разговорите си с чуждестранните дипломати, включително австроунгарския и сръбския посланици. След това президентът произнася фразата, записана от Палеолог: „Сазонов трябва да бъде твърд, а ние ще го подкрепим“, може да се съгласи с Фей и Полетика, че тя „характеризира значението на пътуването на Поанкаре до Русия по-добре от всичко друго“ и „изразява целия смисъл и цел“. Русия разчита на подкрепата на Франция срещу Австро-Унгария, а която силите на Антантата я „съветват за умереност“.

Поанкаре обаче е известен не с антиавстрийската си, а с антигерманската си ориентация: източникът на неговите опасения не е Виена, а Берлин. Затова той безгрижно заявява, че Франция няма възражения Русия да завладее Константинопол, а посланикът в Санкт Петербург, Теофил Делкасе, предварително директно е обещал подкрепата си по този въпрос в замяна на съдействие за връщането на Елзас-Лотарингия. Идеята отдавна витае във въздуха. Предшественикът на Делкасе като посланик, Жорж Луи, пише в дневника си през август 1910 г.: „В съюза (френско-руския – В.М.), Константинопол и Проливите са противовеса на Елзас-Лотарингия.“ „Това не е записано в никое споразумение, но е основната цел, нещо за което те мислят, но не говорят.“ Той добавя: „Открих същата идея в кореспонденцията между Аното и Монтебело“ – френският външен министър през 1894-1895 и 1896-1898 г. и неговия посланик в руската столица.

Разговорите в Кронщат, Петерхоф, Санкт Петербург и Красное село, където се провежда парад в чест на гостите, засяга не само конфликта на Балканите, но и възможните „усложнения“ в континентален мащаб. Великата княгиня Анастасия, дъщеря на краля на Черна гора и съпруга на Николай Николаевич, с възторг каза на Палеолог: „Скоро ще избухне война. Нищо няма да остане от Австрия. Ще си върнете Елзас и Лотарингия. Нашите армии ще се срещнат в Берлин. Германия ще бъде унищожена.“

Малцина приемат на сериозно черногорските сестри Анастасия и Милица в руския двор, но съпрузите им са сила, с която трябва да се съобразяват: Николай командва гвардията и столичния военен окръг, а по-късно става главнокомандващ; брат му Пьотър е генерален инспектор на инженерните войски.

В този момент Франция се нуждае от гаранции за подкрепа от Русия и ги получава. Знаем това от телеграмата на Палеолог за разговора със Сазонов и Бюканън във френското посолство на 11 (24) юли, ден след заминаването на президента и веднага след получаване на текста на ултиматума от Белград.

Сазонов и Палеолог информират събеседниците си за резултатите от посещението: Русия и Франция потвърждават „пълната общност на възгледите по различните въпроси, които загрижеността за общия мир и европейското равновесие поставя пред силите“ и ангажимента си към „задълженията, които съюзът налага на двете страни“. Бюканън не е готов да направи никакви изявления, но подробно описва чутото в телеграма до Грей, отбелязвайки искането да „декларираме пълната си солидарност с тях“.

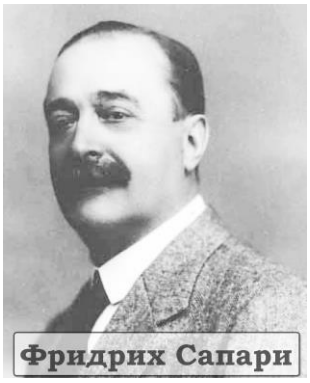

Разговорът се провежда в 13,00 ч. За да се оцени напълно значението му, трябва да се има предвид, че в 11,00 ч.а Сазонов приема австроунгарския посланик граф Сапари, който официално му съобщи текста на ултиматума. Министърът познава съдържанието му, тъй като вече е получил телеграмата на Щрандтман от Белград, при прочитането на която възкликва: „Това е европейска война!“ Затова той говорил с посланика с особена суровост. „Относно пасажа, в който се казва, че всички цивилизовани нации споделят нашите чувства“, докладва Сапари, „той каза, че това е заблуда“. Сазонов прекъсва апела към монархическа солидарност с фразата: „Монархическата идея няма нищо общо с това“. „Вие искате война и сте изгорили мостовете си“, заключва министърът, добавяйки саркастично: „Ясно е колко сте миролюбиви, щом подпалвате Европа“. Без да даде съществен отговор, външният министър побързва към спешно заседание на Министерския съвет, където прочита ултиматума и предлага да се принуди Виена да забави изпълнението му, като същевременно съветва Белград да „повери съдбата си на решението на Великите сили“. Предложенията са приети, но последват най-интересните решения: „Да се упълномощят военният и военноморският министри да поискат най-високо одобрение,

в зависимост от развитието на делата, обявяване на мобилизацията на четирите военни окръга – Киевски, Одески, Московски и Казански, Балтийски и Черноморски флот. Да се упълномощи военният министър незабавно да ускори попълването на армейските складове. Да се упълномощи министърът на финансите да предприеме мерки за незабавно изтегляне на средствата на руското финансово министерство в Германия и Австро-Унгария."

Съдържанието на решението не оставяе никакво съмнение: в случай на неотстъпчивост на Австро-Унгария, Русия е готова на война, като същевременно се въвлече участието на Германия в нея. Връщайки се в столицата според „ежедневния запис" на Министерството на външните работи, „Сазонов съветва сръбския посланик за изключителна умереност", говори с германския посланик „с много твърд език и остро осъжда-действията на Виенския кабинет, настоявайки, че връчената му нота е неприемлива за Сърбия". Френският посланик, пристига в министерството, „нежелаейки да се срещне с германския си колега", прекарва времето в разговор с началника на канцеларията Николай Шилинг (авторът на „дневния запис"), на когото казва: „Никога не сме били в по-добро положение, тъй като между нас има пълно съгласие". Накрая Сазонов, развълнуван и зачервен след спора си с Пурталес, приема Палеолог и го информира за случващото се.

На сутринта на 12 (25) юли царят „благоволи да напише" „Съгласен съм" в протокола от предишното заседание и свиква Министерския съвет в Красное село. След речта на Сазонов, която според Сухомлинов „е оказала дълбоко въздействие върху чувствата на нашите войници", е решено да се „въведе подготвителен период за война в цялата империя", считано от следващия ден. След заседанието се провежда преглед на войските, на който присъстват висше общество и дипломати, и Николай II повишава петербургските кадети в офицерски звания предсрочно. Слухове за мобилизация се разпространяват из града и започват патриотични демонстрации.

Министърът на външните работи изготвя писмо за монарха до британският крал Джордж V, в което изразява надеждата, че двете страни „ще се окажат заедно на страната на правдата и справедливостта". Той телеграфира на посланик Александър Бенкендорф в Лондон: „При сегашното положение на нещата позицията, която Англия ще заеме, е от първостепенно значение" и дава последни инструкции на Изволски, който се връща в Париж. Палеолог, който го изпраща на Варшавската гара, си спомня: „На пероните цареше голяма оживеност. Влаковете са претъпкани с офицери и войници. Мирише на мобилизация. Бързо обменяме впечатления и стигаме до същото заключение: този път ще има война."

Дипломатическите обрати през следващите дни – кой на кого е предал нота и кога, или е изпратил телеграма са описани подробно, дотолкова, че подробностите могат да бъдат намерени и онлайн. Нас ни интересува нещо друго: логиката на събитията и действията на тези, които стоят пряко зад тях. Затова ще разгледаме действителната подготовка за война, мобилизацията на руската армия, след която според много историци, прави мирният ход на събитията невъзможен.

Твърдението, че „мобилизацията означава война", е аксиома както за висшите военни командири, така и за държавниците от епохата. „Мобилизацията е обявяване на война", казва генерал Боадьофр, началник на френския Генерален щаб, на Александър III, докато преговаря за военна конвенция в Санкт Петербург през 1892 г. „Да мобилизираш означава да принудиш съседа си да направи същото." „Да се позволи мобилизиране на милионна армия на границата, без едновременно с това да се направи същото, означава да се лишиш от всякаква свобода на действие в бъдеще и да се поставиш в положението на човек, който с револвер в джоба си позволява на съседа си да насочи пистолет към челото му, без да извади своя."

Царят одобрява сравнението, отбелязвайки: „Точно така разбирам въпроса.“ Той вече е прочел нотата от началника на Генералния щаб, генерал Николай Обручев: „Невъзможността за забавяне на действителното избухване на войната показва, че в момента на обявяване на мобилизация не може да се толерира никакво дипломатическо колебание.“ „Всички дипломатически решения трябва да бъдат установени предварително.“ Това се отнася до обща мобилизация, когато войските напускат гарнизоните си и напредват към границата, изправени пред потенциален враг. Именно този вид мобилизация, насочена предимно срещу Германия и едновременна в двете страни, е предвидена от руско-френската конвенция. Веднъж започнат, този процес не може да бъде спрян, без да потопи армията и цялата страна в хаос. Нещо повече, конвенцията предвижда започване на военни операции едновременно с мобилизацията, дори без обявяване на война. Хагската конвенция прави този формален акт необходим, а страната, която го избягва, се счита за агресор. Общественото мнение обаче смята за агресор силата, която първа обяви война. Целта е двойна: да не се забавя мобилизацията (поне не на практика), за да не се застрашава сигурността на страната, и да не се бърза с обявяването на война, за да не се изглежда като агресор. С други думи, да бъдеш нападнат, без да бъдеш хванат неподготвен.

На сутринта на 11 (24) юли – след като прочита телеграмата от Белград, съдържаща ултиматума, но преди срещата с австроунгарския посланик и заседанието на Министерския съвет, Сазонов поканва началника на Генералния щаб, генерал Николай Янушкевич, в кабинета си. Подробностите от разговора им са неизвестни, но след завръщането си на служба, Янушкевич се обажда на началника на мобилизационния отдел, генерал-майор Сергей Доброролски, и му нарежда да „му донесе до един час всички документи относно подготовката на нашите войски за война, които предвиждат обявяването на частична мобилизация само срещу Австро-Унгария, ако е необходимо“. „Тази мобилизация не трябва да дава на Германия никаква причина да я възприема като проява на враждебност към себе си.“ Доброролски възразява, че „частична мобилизация е изключена“, но Янушкевич повтаря заповедта. Същата вечер царят извиква Николай Николаевич, Сухомлинов и Янушкевич в Красное село. Военните настояват за обща мобилизация, посочвайки, че частичната мобилизация ще потопи страната в хаос, ако не се превърне в обща мобилизация в до 24 часа. Освен това Русия няма мобилизационен план за война само срещу Австрия, тъй като участието на Германия на нейна страна се смята за автоматично. Политическото решение за започване на войната обаче все още не е взето: Николай II разбира опасността от конфликт с Германия, а Сазонов, който все още не е получил гаранции от Англия, убеждава монарха да не бърза.

На 12 (25) юли царят се съгласява да „обяви мобилизация в случай на преминаване на сръбската граница от австроунгарските войски, но не по-рано от 24 часа след началото на предмобилизационния период“, който започва в полунощ на 13 (26) юли. Няма обаче съмнение кой ще бъде основният противник. Френският военен агент в Санкт Петербург, Пиер Лагиш, докладва в Париж: „Военният министър ни потвърди волята си да остави на Германия евентуалната инициатива за нападение срещу Русия.“ „Войната вече е предрешена“, твърди Доброролски, „и целият поток от телеграми между правителствата на Русия и Германия представлява само мизансцената на историческата драма. Отлагането на момента на окончателното решение несъмнено е много полезно за подготвителните мерки.“ Изпълнението на „подготвителните мерки“ започва незабавно, подтикнато от тревожните съобщения от Австро-Унгария. Без да ги изброя-

вам, ще отбележа основното: подготовката е в ход не само на австроунгарската граница, но и на германската, както и на Балтийско море (в Кронщат е обявено военно положение), и то с ясна цел за обща мобилизация. Естествено, това веднага привлича вниманието на германските дипломати и военни аташета, а това не изисква никой от „шпионите“, да докладва, както по-късно пропагандата разпространява толкова много слухове. Невъзможно е да не се забележат подготовките за мобилизация, затова посланик граф Пурталес, още вечерта на 13 (26) юли, обръща вниманието на Сазонов „върху сериозната опасност от подобна мярка, която лесно ще провокира контрамерки“. Министърът, който след срещата в Красное село става неочаквано миролюбив и отворен за диалог, уверява посланика, че не е дадена заповед за мобилизация, но признава, че „са предприети определени военни мерки, за да не бъдем хванати неподготвени“.

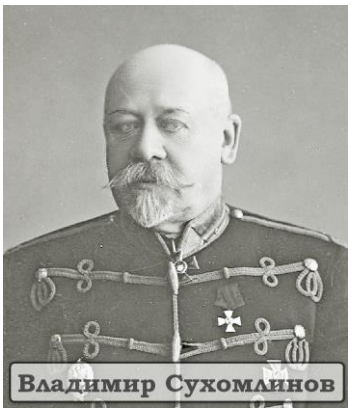

Сухомлинов прави подобно изявление пред германския военен аташе, който отбелязал, че „мобилизацията дори само срещу Австро-Унгария се смята за много заплашителна“. На 15 (28) юли като гръм от ясно небе, Австрия обявява война на Сърбия. Посланикът Спалайкович изразява надежда, че „този акт, който нарушава мира в Европа, ще бъде осъден от цивилизования свят и строго наказан от Русия, защитникът на Сърбия“. Николай телеграфира на Вилхелм: „Обявена е подла война срещу слаба страна. Възмущението в Русия, което напълно споделям, е неизмеримо.“ Кайзерът му напомня за монархическата солидарност: „Несъмнено ще се съгласите с мен, че нашите общи интереси, вашите и моите, както и интересите на всички монарси, изискват всички, които са морално отговорни за това подло убийство, да бъдат наказани, както заслужават. В този случай политиката не играе никаква роля.“

Германският император отново греши. Австро-Унгария действа като агресор, въпреки че армията ѝ е само частично мобилизирана срещу Сърбия, докато подготовката на руската граница в Галиция е предимно отбранителна. След като получава окуражаващи доклади от съюзниците в Париж и Лондон, Сазонов информира ръководителите на руските дипломатически мисии, че „директните ми обяснения с австроунгарските посланице, не са препоръчителни“, след което пита Янушкевич дали е възможно тайно да се проведе обща мобилизация. Изненаданият генерал отговоря, че това е абсолютно невъзможно, но министърът все пак отказва да я обяви и тръгва да докладва на царя. Генералният щаб подготвя два проекта на императорския указ – един за обща и един за частична мобилизация, категорично препоръчвайки първия. С тях Янушкевич тръгва за Петерхоф, за да се види с императора сутринта на 16 (29) юли, но е толкова уверен в резултата на пътуването, че предварително изпраща телеграми до командирите на военните окръзи: „17 (30) юли ще бъде обявен за първи ден на нашата обща мобилизация. Обявяването ще последва с предписаната телеграма.“ Николай II подписва и двата указа. Връщайки се от посещението си, Янушкевич се среща с германския военен аташе, пред когото се заклева в офицерската си дума, че „всичко остава в същото положение, както е докладвано от министъра (Сухомлинов. - В.М.) преди два дни“ и че всичко останало е „фалшива тревога“. Въпреки това военният аташе завършва депешата си до Берлин с думите: „Като се имат предвид многобройните и положителни съобщения за текущите повиквания (на резервистите. - В.М.), а считам разговора (с Янушкевич) за подвеждане относно обхвата на предприетите досега мерки“.

След това Янушкевич връчва на Доброролски указа за обща мобилизация и го изпраща до началниците на военните и военноморските ведомства, както и до министерството на вътрешните работи, за да получат законово изискваните от тях подписи върху

мобилизационната телеграма. Министърът на вътрешните работи Николай Маклаков казва: „Войната не може да бъде популярна сред масите, за които революционните идеи са по-достъпни от победата над германците. Но човек не може да избяга от съдбата си“, прекръства се и подписва. Министърът на военноморските сили Иван Григорович тревожно отбелязва: „Нашият флот не е в състояние да се мери с германския“ и подписва едва след телефонен разговор с военния министър. Министърът не показва никакво колебание.

Начальникъ Генеральнаго Штаба генералъ-лейтенантъ Н. Н. Янушкевичъ.

Необходимо отклонение относно Сухомлинов. На 27 февруари (12 март 1914 г.) влиятелният московски вестник „Биржевые ведомости“ публикува анонимната статия „Русия иска мир, но е готова за война“. Позовавайки се на „безупречен източник“, той заявява: „Можем с гордост да кажем, че времената на външни заплахи са отминали за Русия. Русия не се страхува от заплахи. Русия е готова!“ Последва информативно и изразително изброяване на военните приготовления. Германските журналисти и дипломати веднага забелязват статията и препращат превод до Берлин, тъй като споменатите „заплахи отвън“ са насочени към Германия и Австро-Унгария, а добре осведоменият характер на автора подсказва за участието на военния министър. Събраната от тях информация потвърждава това подозрение. Текстът е написан по заповед на Сухомлинов в отговор на статии в германски вестници за това, че Русия се готви за война, но ще бъде готова едва през 1917 г., и е одобрен от царя.

Вестник „Русское слово“, за който е предназначена статията, отказва да я публикува поради „провокативния“ ѝ характер, а в „Биржевые новости“ се появила „разводнена“ версия. Пурталес незабавно отива при Сазонов за разяснения. Министърът отрича официалния характер на публикацията и участието на Сухомлинов, но е принуден да приеме отговора на посланика, че целта на статията е „да се хареса на френските шовинисти“ и е написана „в тон, подходящ за парижките булеварди“.

На 31 май (13 юни) обаче в „Биржевые новости“ се появява още по-провокативна статия по същата тема, озаглавена „Русия е готова. Франция също трябва да е готова“. Никой не вярва, че Сухомлинов няма нищо общо с това. На следващата сутрин статията е препечатана от парижки вестници, където преводът е своевременно (или предварително?) доставен по телеграф.

Да се върнем към събитията от 16 (29) юли. След като е получил необходимите подписи и е следва заповедта „да не се ходи никъде другаде“, Доброролски, разказва, че е пристигнал в Централния телеграф в 21 ч. вечерта. Всичко е готово за изпращане на историческия документ до военните окръзи, но малко след 10,00 ч. Янушкевич им се обажда и нарежда незабавно спиране на процеса, тъй като е обявявана частична мобилизация вместо обща. Според мемоаристите, Николай II е взел решението самостоятелно, без да се консултира с никого, след като е получил телеграма от Берлин в 21,29 ч. „Братовчеда Вили“ вярва, че „е напълно възможно Русия да остане просто зрител на австро-сръбския конфликт, без да въвлича Европа в най-страшната война, която някога е виждала“. Добавяйки, че „пряко споразумение между вашето правителство и Виена е възможно и желателно“, той предупреждава „братовчед Ники“, че военните приготовления на Русия, „които ще бъдат възприети от Австро-Унгария като заплаха“, ще го лишили от възможността да действа като посредник. Не само генералите, но и министрите посрещат решението на самодържеца враждебно.

На сутринта на 17 (30) юли Сухомлинов и Янушкевич убеждават Сазонов да се съгласи на обща мобилизация и да убеди царя в това, но министърът на външните работи вече е бил достатъчно „убеден“. Генералите се обаждат на Николай II и според записа, направен от думите на Сазонов, „за пореден път се опитали да убедят царя да се върне към вчерашното решение и да разреши започването на обща мобилизация. Негово Величество решително отхвърлил това искане и накрая накратко обявил, че прекратява разговора“, но се съгласява да приеме външния министър в 15 ч. следобед. Сега нека дадем думата на „дневния запис“ като най-важен източник: „Генерал Янушкевич помоли министъра (Сазонов. - В.М.), ако успее да убеди царя, незабавно да го информира, по телефона от Петерхоф, за да може той, да вземе необходимите мерки незабавно, и възможно най-бързо да се превърне вече започналата частична мобилизация в обща, като замени издадените заповеди с нови. „След това“, казва Янушкевич, „ще си тръгна, ще счупя телефона си и като взема всички мерки, за да не бъда намерен при никакви обстоятелства да издавам противни заповеди, за ново отменяне на общата мобилизация...“ В продължение на почти час министърът (Сазонов. - В.М.) спори (с царя. - В.М.), че войната е неизбежна, защото е ясно, че Германия е решила да доведе нещата до война; в противен случай тя нямаше да отхвърли всички направени помирителни предложения и лесно може да вразуми съюзника си.[което не е вярно] В такава ситуация трябва да се направи всичко необходимо, за да посрещнем войната напълно подготвени и при най-благоприятни обстоятелства. По-добре е внимателно да се подготвим за нея, без да се страхуваме да я провокираме чрез нашите приготовления, отколкото да бъдем хванати неподготвени от страх да не създадем претекст за война. Силното желание на господаря да избегне война на всяка цена, чиито ужаси го изпълваха със страх и ужас, принуди Негово Величество, осъзнавайки тежката отговорност, която поема в този съдбовен час, да търси всички възможни средства за предотвратяване на надвисналата опасност. Той дълго се съпротивлява на приемането на тази военно необходима мярка, и както ясно разбира, тя може да ускори резултата по нежелан начин... Накрая господарят се съгласи, че при настоящите обстоятелства най-опасното от които е да не се подготвим навреме за очевидно неизбежната война и затова даде разрешението си да започне незабавно обща мобилизация“.

С. Д. Сазонов иска разрешение от императора незабавно да се обади по телефона на началника на Генералния щаб за това и след като го получава, отива бързо към партера на двореца до телефона. След като предава заповедта на императора на генерал Янушкевич, който го очаква с нетърпение, министърът напомняйки му за сутрешния им разговор добавя: „Сега можете да счупите телефона си.“ Началникът на Генералния щаб отговоря: „Апаратът ми е повреден.“

След това закарва Доброролски с колата си до Мариинския дворец, където заседава Съвета на министрите[50], за да събере подписи за телеграмата, обявяваща 18 (31) юли за първи ден на общата мобилизация. Генералът се озова отново в Централното телеграфно управление. „Всички телеграфисти“, спомня си той, „седяха пред апаратите си и чакаха копията от телеграмата, за да могат да изпратят изумителната новина за мобилизирането на руския народ до всички краища на Руската империя. Няколко минути след 18,00 ч., в абсолютната тишина, която цареше в залата, всички телефони започнаха да звънят. Час по-късно започнаха да пристигат потвържденията, че телеграмата е пристигнала“.

В този момент самата Русия не е под пряка заплаха. Дори Австро-Унгария не само не е провела обща мобилизация, но е разположила основните си сили с подготовката за

---

[50] Руският „съвет на министрите“, не е еднозначен със западните правителства, или кабинети. В Русия министрите не се избират от парламент или излъчват от партия спечелила изборите, а се назначават директно от царя и са единствено отговорни, персонално пред него, а не като екип. (б. пр.)

нападение срещу Сърбия. Бившият началник на Генералния щаб, генерал Фьодор Палицин, по-късно отбелязва по този въпрос: „Всемогъщият Господ ни спасяваше… Те (австроунгарците – В.М.) дълго време не вярваха, че Русия ще им обяви война. Те насочиха цялото си внимание към Сърбия, напълно сигурни, че ние няма да реагираме. Нашата мобилизация ги удари като гръм. Но беше твърде късно за тях. Те се насочиха към Сърбия и германците също пропиляха първите няколко дни. Накратко, спечелихме 12 дни."

„Делото беше свършено. Отстъплението е невъзможно. Прологът към голяма драма беше започнал", завърши разказа си Доброролски.

Полетика пише: „Голямата война е цинично наложена от царизма на милионите руски работници в името на Константинопол, Проливите и други колониални завоевания."[51] Историкът емигрант Александър Тарсаидзе, позовавайки се на същите факти, нарича тази оценка „несправедлива, неубедителна и цинична". Преценете сами кой е прав.

В този момент външни фактори не заплашват съществуването на Русия като държава, но тя вече не можеше да изостави „Царград" и Проливите.

През декември 1914 г. Александър Немиц, щабен офицер от Черноморския оперативен отдел на Военноморския генерален щаб и бъдещ „червен адмирал", пише следното:„Трябва да се върнем от войната с нещо, което говори ясно на всяко руско сърце и същевременно е наистина важно за отечеството, в противен случай тази чудовищна война ще породи не единство, а раздор в Русия."

Руският посланик в Сърбия, княз Григорий Трубецкой, напомня на Сазонов: „Цяла Русия ще поиска отчет защо се пролива кръвта на нашите сънародници."

Общественото мнение е успешно убедено, че точно това е необходимо на Русия, но така и не получи желаното. „Сами не можем да завземем Проливите при никакви обстоятелства", признава върховният главнокомандващ, великият княз Николай Николаевич, в края на 1914 г. Англия и Франция възнамеряват сами да ги завземат и да ги поставят под „международен", тоест на практика свой собствен контрол, поставяйки Русия наравно с другите сили, нещо, което управляващите ѝ кръгове нетърпеливо се опитват да избегнат.

„Ръждясалият турски болт, който затваряше Дарданелите и Босфора, трябваше да бъде заменен с ключалка от най-нов тип, ключовете за която щяха да бъдат в ръцете на Англия, а не на Русия" остроумно описва ситуацията Готлиб. Но това е друг въпрос.

Да се върнем към обявяването на общата мобилизация. Германските дипломати в Санкт Петербург научават за нея около 9 ч. на следващата сутрин от плакатите, разлепени из града, и веднага съобщават в Берлин. Кайзерът не желаейки да изглежда като „човек, който с револвер в джоба си, позволяващ на съседа си да насочи пистолет към челото му, без да извади своя", нарежда да се обяви състояние на „военна опасност" и инструктира посланика да представи на Русия ултиматум: ако общата мобилизация не бъде спряна в рамките на 12 часа, Германия ще обяви своя собствена.

Австро-Унгария обявява общата си мобилизация едва в този ден. В полунощ между 18 (31) юли и 19 юли (1 август) Пурталес съобщава искането на Берлин на Сазонов. „На въпроса дали това се равнява на война, посланикът отговаря че не е, но вече сме изключително близо до нея. Никой не може да ни вини за нежеланието ни да дадем на Русия по-голяма преднина за мобилизацията", добавя той. Ултиматумът изтича по обяд на 19 юли (1 август). До 1,00 ч. сутринта Пурталес получава две версии на нотата, обявяваща война от Берлин, и заповед да я предаде в 18,00 ч. Кайзерът не се съмнява в

---

[51] *В случая пропагандно болшевишко клише, но принципно това е чужда война за Русия, тя е използвана от Франция и най-вече от Британия, целяща унищожаването на Германия. Австро-Унгария е само примамката! (б. пр.)*

отговора, затова едновременно с това заповядва обща мобилизация, уведомявайки за това „братовчеда Ники“. Телеграмата обаче закъснява и достига до руското външно министерство едва същата вечер. Същия следобед Бундесратът – събранието на представителите на държавите, съставляващи Германския райх започва заседанието си в Берлин. Канцлерът информира събралите се за ултиматумите, представени на Русия и Франция, и за намерението на императора, в случай на незадоволителен отговор, да им обяви война едновременно с обща мобилизация. Обосновката е проста: военните приготовления не могат да се отлагат, когато противниците вече ги провеждат от двете страни на границите на райха. В заключение Бетман-Холвег заявява, че на Германия е наложена война, в която ще се бори за своята чест, свобода и съществуване. Бундесратът гласувал единодушно, решението изисква санкцията на кайзера.

Фридрих фон Пурталес

Около 19,00 ч. Сазонов приема развълнувания германски посланик, който го пита три пъти за възможността за отмяна на мобилизацията. След три отрицателни отговора, Пурталес му подава нота. Тогава посланикът, „загубил всякакво самообладание, отива до прозореца, хваща се за главата и със сълзи на очи, му казва: „Никога не бих могъл да си представя, че ще трябва да напусна Петербург при такива обстоятелства.“ Той прегръща министъра и си тръгва.“

Вече няма да е така по време на Втората световна война. Германия обявява война първо на Русия, след това на Франция, спазвайки формалностите, но представяйки се като агресор. Това е една от многото грешки на кайзера. Бившият канцлер Бернхард фон Бюлов отбелязва: „Въпреки че е донякъде разбираемо, след като се озовахме във война с Русия, трябваше да ударим Франция възможно най-бързо, но е напълно неразумно и неразбираемо защо трябваше да обявим война на Русия.“ Това създава срещу нас в очите на целия свят, едно несправедливо, но случай трудно опровержимо обвинение, че ние сме подстрекателите на войната.“[52]

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. ФРАНЦИЯ: ДРАМАТА НА РЕВАНШИЗМА

Френската дума *revanche*, която означава „възмездие“ или „разплата“, не се нуждае от превод. Тя се е превърнала в световен термин, от спортния реванш, когато на победен шампион се дава шанс да си отмъсти, до войнствените настроения на реваншистите, в някоя ощетена в миналото страна.

В нашия случай говорим за последното, но ще се опитаме да избегнем емоционално заредените оценки. Войната с Прусия, или по-точно със Северногерманската конфедерация, която Франция започва през 1870 г., завършва с поражение. След поредица от поражения армията капитулира. Император Наполеон III, този „незначителен племенник на великия си чичо на Наполеон Бонапарт“[53], както го нарича Виктор Юго,

---

[52] *Да, можеха да обявят война на Франция и да чакат, руското нападение, с или без обявяване на война. То неминуемо щеше да последва, както и става. Германия въпреки че е обявила война, не нарушава руската граница и първите сражения са в Източна Прусия, след руското нападение, завършило катастрофално за самонадеяните руснаци при Таненберг и Мазурските езера. Иначе Германия няма друг изход, ако не нападне Франция, а стои и чака да бъде нападната от две страни, това означава капитулация след няколко седмици, когато руснаците влязат в Берлин. Руският валяк трябва да бъде спрян, преди да е набрал скорост, както и става! Иначе коментарите на честолюбивия Бюлов трябва да се приемат критично, защото той е обиден на кайзера, че го заменя с Бетман Холвег, и естествено плюе по него след войната! (б. пр.)*

[53] *Днес генетиката доказа, чрез изследване и сравняване на Y хромозомната ДНК на чичото и племенника, че между тях няма родствена връзка. Т.е. Наполеон III, не е син на Луи Наполеон (брата на*

се предава и абдикира. В страната царува хаос: крехката монархия, както се оказва, е заменена от привидно крехка република. Новото правителство е принудено да подпише суров мир, известен като Франкфуртския договор, във Франкфурт на Майн на 10 май 1871 г. От другата страна е новата държава – Германската империя (Германският райх), чието създаване е провъзгласено на 18 януари 1871 г. във Версай.

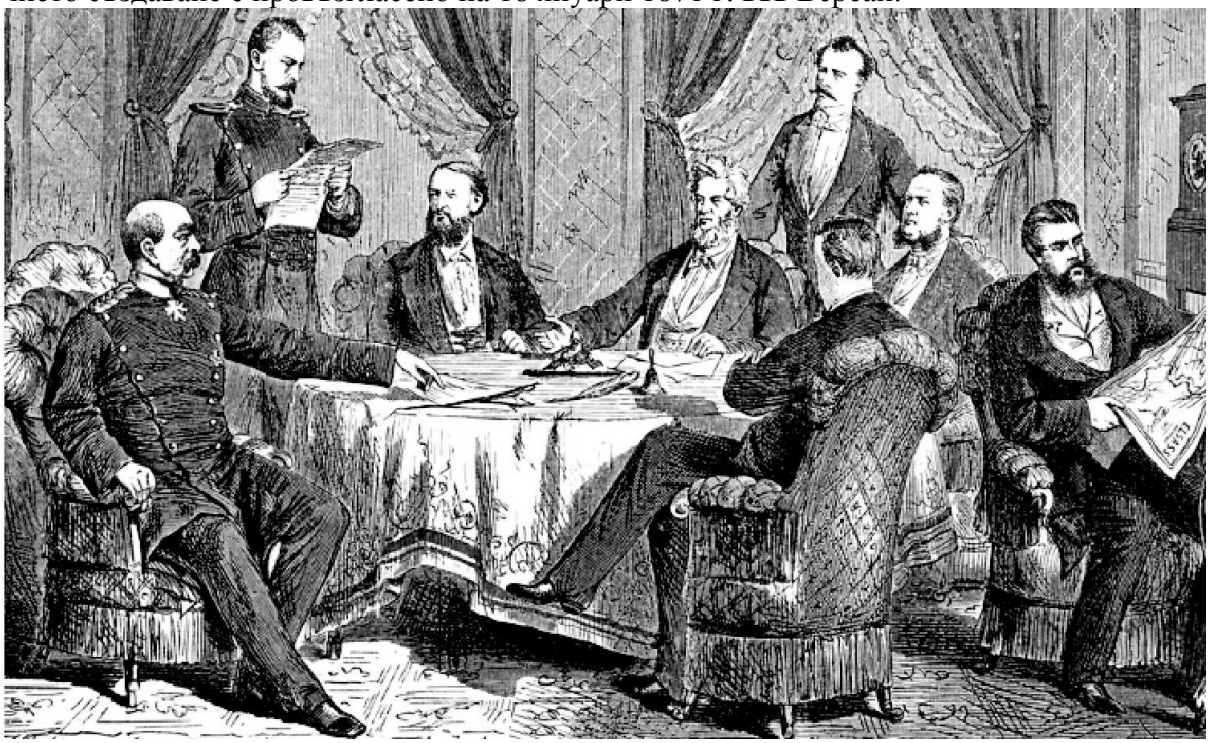

Франкфуртският мирен договор

Победените са принудени да отстъпят провинциите Елзас и Лотарингия, като местните жители, които искат да запазват гражданството си, им е предоставен периода до 1 октомври 1872 г. да се преселят във Франция. Също са наложени репарации в размер на 5 милиарда франка (първите 10% трябва да се изплатят един месец след ратифицирането на договора, а останалите на вноски, но не по-късно от 1874 г., с лихва).

Германските войски остават във Франция, докато не бъдат платени първите 1,5 милиарда и докато не бъде възстановен редът в Париж, където е провъзгласена Комуната. Правителството със седалище във Версай и начело с известния историк Адолф Тиер поема отговорността за потушаване на бунта.

Така думите „Комуна“ и „Версай“ стават синоними на революция и контрареволюция, „червени“ и „бели“.

Франкфуртският „мир“ обяснява много за европейската история до Първата световна война и „Версайския мир“, който слага нейният край.

Франция не се примирява с него, така че думата „реванш“ се превръща в национален лозунг. Обезщетението е можело да бъде простено: режимът на Наполеон III, обичащ да разпалва войни, започва войната и я губи. Но загубата на две провинции, французите не забравят.

корсиканският император) и съпругата му, Ортанс (Хортензия) Боарне, дъщеря на Жозефина Боарне, първата съпруга на Наполеон Бонапарт, изпратени са в Холандия като крал и кралица на страната, след като е завладяна от французите. Известно е че бракът между тях изобщо не е щастлив, и Хортензия е имало много любовни връзки, така че Наполеон III и син на някой от многобройните ѝ любовници.

Елзас, със столица в Страсбург, е част от Свещената Римска империя на германския народ, е управлявана от Хабсбургите, в продължение на осем века и попада под властта на френската корона с Вестфалския мирен мир през 1648 г. и следователно населението и в своето болшинство, като махнем френските колонисти заселени след това, си остава немско по език и култура. Херцогство Лотарингия, със център Мец, е част от същата империя до 1766 г., но тук френското влияние и присъствие е много по-силно. Тази земя е била в центъра на Франкската империя на Карл Велики.

Но Бисмарк се интересувал не от история, а от стратегия: без да включи Елзас и Лотарингия в зараждащата се империя, той смята за невъзможно здраво да обедини южните германски земи и да създаде бариера срещу Франция.[54]

Франкфуртският мир изключвал възможността за добросъседство между Берлин и Париж. Никой френски политик не смее да го приеме за окончателен и да се откаже от претенциите си към Елзас и Лотарингия. В същото време никой германски император не може да отстъпи тези провинции на Франция. Най-многото, на което французите можеха да се съгласят, е да не настояват за връщането им „тук и сега“, като едновременно с това изискват отстъпки в други области. Най-многото, на което германците могат да се съгласят, е да предоставят на френското население на провинциите широка автономия. Невъзможно е да се съгласуват тези две позиции.

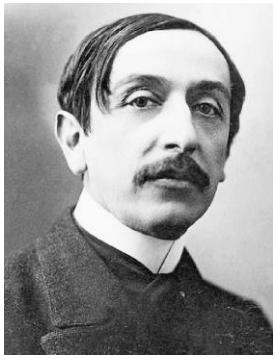

Морис Барес

Новите господари се стремят да „германизират“ земите, чието население и език остават смесени. Не всички местни жители обаче се чувстват „поробени“, защото получават много по-добри икономически условия и по-висок стандарт на живот. Провинциите се развиват успоредно с останала Германия, която преживява мощен подем във всички сфери. Професор Бърджис, споменат по-горе, който познава ситуацията от първа ръка, пише: „Германия построи университет в Страсбург, въведе задължително образование, за да сложи край на широко разпространената неграмотност в анексираните територии, осъществи санитарно-хигиенни реформи навсякъде, подобри жилищните условия в градовете и селата, сложи край на бедняшките квартали и мизерията на пролетариата, който ги обитаваше, научи селяните на по-сложни земеделски методи и разви градското производство в полза и благополучие на техните жители. Всеки, който е видял със собствените си очи, както аз, Елзас-Лотарингия през 1871 г. и 14 години по-късно, не може да не изпитва учудване и възхищение от подобрението, което е станало през този период в образованието, здравеопазването, енергетиката, предприемачеството и просперитета на местното население.“

Около 50 000 французи (3% от населението на двете провинции през 1871 г.), предимно от Лотарингия, отказват да живеят „при германците“ и избират да напуснат родината си, но не изоставят надеждата, че малката им провинция отново ще стане част от великото Отечество. Мечтата им да си върнат загубените земи е лесна за разбиране и трудна за осъждане. Главните идеолози на реванша по това време за повечето французи тази дума е имала само едно значение, са от Лотарингия: волевият политик Раймон Поанкаре и пламенният публицист и оратор Морис Барес.

---

[54] *Дали е така или не, не може да се каже. Бисмарк твърди точно обратното, той е против анексията, която е наложена изрично по волята на Вилхелм I, за Елзас изцяло справедливо по етнически признак, но за Лотарингия е изцяло по стратегически причини. Склонен съм да вярвам на Бисмарк, тъй като цялата му политика до края е обхваната от кошмара за френския реванш и той много добре знае, че рано или късно, Франция ще се реши на война! (б. пр.).*

Произнасяйки реч в Мец, тогава под германско управление, на 15 август 1911 г. Барес заявява: „Да живее Лотарингия! Тя винаги ще обединява французите. В продължение на 40 години най-постоянната мисъл на Франция е насочена към Мец и Страсбург. Не откъсваме поглед от вас. Ние ви наблюдаваме, защото ви обичаме“, побърза да добави ораторът, осъзнавайки, че германските власти ще си направят по същество правилни, но дипломатически нежелани заключения от речта му.

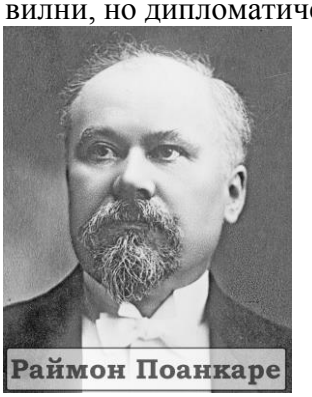

Поанкаре и Барес се превръщат в символи на политиката на непримиримост, която има много поддръжници. Един от тях е Теофил Делкасе, министър на външните работи от 1898 до 1905 г., който укрепва съюза с Русия, постигна споразумение с Англия по колониалните, а след това и по общополитическите въпроси и сключва две тайни споразумения с Италия, като на практика я откъсва от Тройния съюз.[55]

Делкасе губи поста си, защото призивите му за анексиране на Мароко изострят отношенията с Германия, която също има намерения срещу тази все още независима страна.[56]

Германофобската политика на министъра става една от причините за сериозна външнополитическа криза, когато Берлин директно иска оставката му. Искането е безпрецедентно, но министър-председателят Морис Рувие с готовност се съгласява, нетърпелив да се отърве от прекалено „неспокойния“ колега.

Пропагандна картичка: Майка Франция и двете загубени дъщери (Елзас и Лотарингия). Доколко Франция е майка, или мащеха на Елзас, е друг въпрос!

Делкасе се връща на политическата сцена през 1911 г., като министър на флота. В това си качество той подписва руско-френската морска конвенция година по-късно, а през февруари 1913 г. е изпратен като посланик на бреговете на Нева, което не изненадва никого, но мнозина се отнасят предпазливо към това назначение.

Още през 1890 г. руският посланик в Париж, Артур Моренхайм, обръща внимание на речта на Делкасе в Камарата на депутатите, описвайки я по следния начин: „Единственият практичен и реалистичен съюз е съюзът между Русия и Франция, основан не на писмени споразумения, а на общи интереси. Германия е сключила съюз с Ав-

---

[55] *Авторът забравя, че всичко това е извършено не от Делкасе а от крал Едуард VII, който цели на всяка цена да подобри отношенията с Франция, изглаждайки колониалните спорове, да сключи съюз с нея е с Русия и да измъкне Италия, която е твърде хлабаво обвързана с Германия и Австро-Унгария, обещавайки ѝ Триполитания и Киренайка. Самият Делкасе е издигнат и подкрепян твърдо от британския крал. Комичната „велика сила“ е гладна за колонии, но също и за Далмация и Албания, където влиза в конфликт със „съюзника“ Австро-Унгария. Целта на Едуард VII е да извърши обграждането на Германия, подготвяйки Първата световна война, само ранната му смърт му попречи да види плодовете на своята политика! (б. пр.)*

[56] *Нищо подобно, Германия няма колониални амбиции към Мароко, тя иска да запази само инвестициите си в страната! (б. пр.).*

стро-Унгария срещу Русия, и с Италия срещу Франция, но този съюз е безсилен срещу моралното единство на Франция и Русия, които поддържат непоклатимо спокойствие осъзнавайки своята сила.“ Завършвайки депешата до външното министерство посланикът коментира „Дълбокото впечатление, направено от красноречието на младия депутат, очевидно му предсказва блестящо бъдеще.“

Едно от първите посещения на Делкасе като външен министър е в Санкт Петербург. Резултатът е тайното споразумение между двамата външни министри, което потвърждава политическия съюз от 1891 г. и военната конвенция от 1892 г., правейки го постоянен. Разбирайки важността на документа, Делкасе носи оригинала скрит в дрехите си и лично го представя на президента Емил Лубе. Нито кабинетът на министрите, нито министър-председателят, нито парламентът са информирани за споразумението.[57]

Познаването на тези подробности е от съществено значение за разбирането на пътя на Франция към войната. Делкасе прекарва само една година като посланик в Санкт Петербург, предавайки поста си на Морис Палеолог, директор на политическия отдел на министерството на външните работи, приятел и протеже на Поанкаре.

Теофил Делкасе

Но каква година! Назначаването на бившия външен министър за посланик в Русия свидетелства за важността на тази област от френската политика.[58] Назначаването на дългогодишен поддръжник на френско-руския съюз, който не крие своята германофобия, веднага ангажира вниманието на „врага“, срещу когото Париж и Санкт Петербург са съюзени. В Берлин този сигнал предизвиква неприкрито раздразнение. Трябва да се добави, че Делкасе получава поста си от премиера Поанкаре, който отзовава опитния дипломат Жорж Луи. Сазонов, който не крие участието си в аферата, иска отзоваването на „този дипломат“, пише той многозначително в мемоарите си, „защото беше напълно неподходящ за изискванията на поста, който заемаше, с чиито условия и особености не можеше да свикне. Поради това престоят му в Русия послужи като пречка за координираната дипломатическа работа, в общия интерес съюзническите правителствата, особено като имат работа с противници, постигнали пълно съгласие по въпросите на външната политика. За щастие, Жорж Луи скоро беше заменен от най-изявения френски държавник по онова време, Теофил Делкасе. Делкасе успя без затруднения и за много кратко време да заеме полагащото му се място в Петроград (както е в текста – В.М.) и да спечели топлото съчувствие и пълното доверие на руските правителствени кръгове.“[59]

Едно от основните постижения на Делкасе е съгласието на Русия да ускори изграждането на стратегическите железопътни линии по западните си граници, чиято цел е без съмнение, да улеснят мобилизацията срещу Германия. Франция е готова да отпусне още един заем за тази цел и не одобрява желанието на ръководителя на Министерския съвет, (доп. пр. миротвореца) Коковцов да го използва за подобряване на железопътната мрежа на страната като цяло. След приключване на мисията си Делкасе, е удостоен с най-високото руско отличие, ордена „Свети Андрей Първозвани“, въпреки че прекарва там по-малко от година. Поанкаре получава този орден веднага след избирането му за президент на 18 февруари 1913 г.

---

[57] *Типичен пример за тайната дипломация на Антантата, така прави и сър Едуард Грей. (б. пр.)*

[58] *По аналогичен начин Изволски става посланик в Париж. И двамата са като политически двойници. (б. пр.)*

[59] *Причината за смяната е, че Жорж Луи е антиреваншистки настроен и е привърженик на мира. Затова не се харесва на военнопрестъпниците Поанкаре и Сазонов. (б. пр.)*

По този повод, Сазонов коментира: „Да видиш Поанкаре като президент на Френската република, несъмнено беше успокояващо. Оценяваме неговата миролюбие (!!!?), лоялността му към съюзниците му и рядката му сила на духа.“

Напълно неловко е, да се говори за „миролюбието“ на Поанкаре след войната, но Сазонов не се смущава. Между другото, Поанкаре, и Сазонов се опитват, но без резултат да хвърлят съмнение върху автентичността на бележките на Жорж Луи, когато час от тях се появяват в печат през 1924 г.: шилото е излязло от торбата.

Отзоваването на Луи от Санкт Петербург е един от на пръв поглед незабележимите, но важни етапи в пътя на Франция и Русия към войната.

Зад инициативата на Сазонов стоят постоянните и упорити оплаквания на Изволски, който е назначен за посланик в Париж през 1910 г. Когато Луи е временно преместен във външното министерството през 1911 г., посланикът намира общуването си с него за полезно и приятно, той знае много и охотно споделя информация с представителя на съюзническата сила.

Въпреки това, още през февруари 1912 г. Изволски моли Сазонов да му повери преговорите по най-важните въпроси в двустранните отношения, тъй като френският посланик уж дезинформира Париж за позицията на Санкт Петербург и обратно, а руският посланик трябва да се бори с „вредното“ му влияние. Без да навлизаме в подробности, ще отбележим основния момент: Изволски се стреми да дискредитира Луи в очите както на своя шеф Сазонов, така и на Поанкаре, който съвместява постовете министър-председател и външен министър. „Провинението“ на Жорж Луи е че се застъпва за мирна и умерена политика, ни е смята че войната с Германия в името на руските интереси на Балканите, е желателна за Франция и изобщо не е фанатик реваншист.

Жозеф Кайо, за когото ще стане дума по-късно, го нарича „Твърде проницателен“.

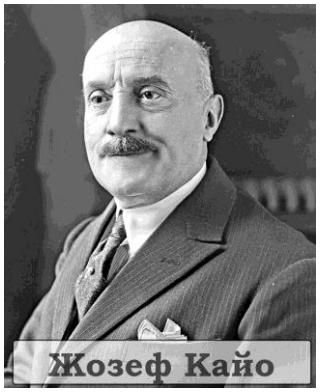

Въпросът за отзоваването на Луи е поставен по доста нетактичен начин, затова той решава да пътува до Париж, за да се изправи срещу Поанкаре и да отправи критики към руския посланик в местния печат. Бунтовният дипломат се завръща за кратко в Санкт Петербург, но съдбата му е предрешена. Назначаването на Делкасе е приветствано в политическите кръгове като триумф за Изволски.

Никой посланик на велика сила в столицата на друга велика сила не е имал такова влияние през онези години. Връзката между френския президент и руския посланик в Париж заема видно място във всяка сериозна книга за шестте причини за Първата световна война. След смъртта на Изволски през 1919 г., Поанкаре се отрича от предишната им близост[60], без да пести злоба, твърдейки, че посланикът „му е приписвал идеите, които е искал правителството му да приеме“. Трудно е да се каже колко силна е била симпатията между тях и това не е важно. Важен е резултатът: те са работили ръка за ръка, за да укрепят двустранния си военен и политически съюз, без да крият срещу кого е насочен и какви са потенциалните му последици.

„Ако Русия започне война, Франция ще направи същото“, заявява Поанкаре през 1912 г., по време на Балканските войни и влошаване на отношенията между Санкт Петербург и Виена. И двете страни разбират, че Германия ще се намеси в борбата между Русия и Австро-Унгария, превръщайки локалната война в общовропейска. Нито министър-председателят, нито посланикът обаче са обезпокоени от тази перспектива. Анализирайки предизвикваща сензация кореспонденция между Сазонов и Изволски, публикувана в Москва през 1922 г. и след това преведена на френски и немски език, истори-

---

[60] *„Гузен негонен бяга“, мъртвият не може да го разобличи! (б. пр.)*

кът Фридрих Щиве заключава: „Наблюдавайки щателното, камък по камък изграждане на стената около Централните сили, неволно се питаме: каква е крайната цел? Дали е просто хитра дипломатическа игра, насочена към победа и подчиняване на противниковия блок? Детайлният анализ на документите показва, че това не е така. Всяка политическа стъпка е предприета единствено от военна гледна точка и крайната ѝ цел не е състезание в дипломатическите умения, а война.“… „Фаталното единство на възгледите между Поанкаре и Изволски“, както се изразява Щиве, е предопределено да даде Константинопол и Проливите на Русия, Елзас и Лотарингия на Франция и война на цяла Европа.

Трогателен пример за сътрудничеството на Изволски с Поанкаре е съвместното разпределение на средствата, получени от Санкт Петербург за подкупване на местния печат, включително и на враждебно настроения към Русия. Още през 1908 г. руското посолството, чрез премиера Рувие прави подобни „вливания“, за да организира проруска пропаганда. Започвайки с Мароканската криза от 1911 г., Изволски иска повече средства за парижкия печат, който дори по мнението на малкото съвестни съвременници се отличава със своята продажност и безскрупулност. Допълнителни субсидии са необходими в отговор на организираните атаки на Жорж Луи срещу посланика, които той обявява за подкопаващи престижа на страната.

Р. Поанкаре и Николай II, юли 1912 г.

През есента на 1912 г. Изволски, в писмо до Сазонов, отбелязва подобрение в тона на вестниците, подчертавайки ролята на Поанкаре в правилното разпределение на субсидиите и съветвайки да не се предприема нищо без неговото съгласие и одобрение.

Министърът на финансите Коковцов моли посланика да гарантира, че французите ще харчат пари за пропаганда в полза на Русия, а не за обслужване на собствените си интереси.[61] Факт е, че същите тези средства са използвани в подкрепа на законопроекта за задължителна тригодишната военна служба, който поддръжниците на реваншизма прокарват, за да се подготвят за война с Германия.

След като вземат основна роля в организирането на предстоящата война, парижките вестници нанасят мощен удар на най-влиятелния противник на реванша – лидера на Радикалната партия, Жозеф Кайо. Той е наречен наследствен министър на финансите, въпреки че за разлика от баща си, е заемал поста седем пъти (1899-1902, 1906-1909, 1911, 1913-1914, 1925, 1926, 1935), или общо повече от седем години. Върхната точка в кариерата на Кайо е неговия мандат като ръководител на кабинета от края на юни 1911 г. до средата на януари 1912 г. Може да се напише цяла книга за бурния му живот, който включва обвинения в държавна измяна, затвор и триумфално завръщане в Голямата политика като сенатор и министър (той самият го прави, отчасти в блестящо написаните си мемоари), но за нас са важни само няколко епизода.

---

[61] *На 13 ноември 1913 г. руският представител на финансово министерство в Париж, Александър Рафалович докладва за даването на сумите на вестниците: „Радикал“ - 120 000 франка, антисемитският „Libre parole“ – 80 000, „Tan“ – 50 000, вестникът на Клемансо „Aurore“ – 45 000, десносоциалистическият „Лантерн“ – 35 000 , „Liberté“ – 30 000, „Фигаро“ и „Галоа“ - по 25 000.*

Поанкаре е бил адвокат, Кайо – финансист. Способен да „брои пари“ в национален мащаб, той се застъпва за прогресивен данък върху доходите (който му спечелва много врагове), за развитието на колониалната експанзия в Африка и за нормализиране на отношенията с Германия. Кайо разбира, че търговията с Германия е по-изгодна от войната и че при желание е възможно да се постигне споразумение с германците, дори в най-трудната ситуация. Той демонстрира това по време на Мароканската криза през 1911 г., когато интересите на Париж и Берлин се сблъскват остро, почти довеждайки Европа до ръба на война. Като отстъпва територия в басейна на река Конго на Германия[62], Кайо осигурява оттеглянето на германците от Мароко и отказа от претенциите им там, превръщайки Франция в господар на тази държава.

„Гордея се, че вписах името си в историята на нашата страна“, казва той. „Донесох ѝ цяло Мароко.“ Сключвайки споразумение с Германия, министър-председателят не само защитава интересите на страната по конкретен въпрос, но и демонстрира независимост от партньорите ѝ от Антантата, факт, който не остава незабелязан.

В последвалото правителство, водено от неговия съперник Поанкаре, няма място за Кайо, но той остава вероятен кандидат за министър-председател, който се сменя няколко пъти годишно. Това не устройва Поанкаре, който става президент на републиката през 1913 г. Според политическата традиция на времето, президентът, със значителни правомощия, се намесва малко в текущата политика, включително външната политика, и действа като своеобразен върховен арбитър между кабинета, Сената и Камарата на депутатите, които вземат основните решения. Може да се каже, че това е позиция за уважаван ветеран, далеч от партизанските битки и страсти на деня.

Поанкаре променя статуквото и консолидира фактическия контрол върху политиката на страната, включително външната политика, в свои ръце. Рене Вивиани, който става министър-председател и външен министър през юни 1914 г., е на практика под негов контрол.

Опонентите избрат личния живот на Кайо, за цел на атаката си. Първият му брак е неуспешен и той има любовна афера. Във Франция тези аферите се смятат за нещо обичайно, дори за публични личности. В случая с Кайо обаче се оказва истинска любов. За ужас на съпругата му Берта, с която също е имал дълга любовна афера преди брака им, министърът се развежда с нея през март 1911 г.

През есента на същата година, като министър-председател, Кайо се жени за любимата си Анриет Рейноар.

„Първата мадам Кайо“, както я наричат вестниците, открадва любовните писма на съпруга си до Анриет и започва да го изнудва, с тяхното публикуване и неизбежния скандал: едно е за любовната афера на един политик да се клюкарства в салоните, съвсем друго е подробностите да се публикуват от жълтата преса. Кайо няма намерение да се отказва от кариерата си и постига споразумение с бившата си съпруга, която срещу значителна сума изгаря писмата в негово присъствие.

Предприемчивата мадам обаче пази снимки на „уличаващите доказателства“, за които враговете на бившия ѝ съпруг плащат скъпо.

---

[62] *Кайо твърди, че по време на кризата Изволски е получил пари от германците и убеждава премиера дори да им отстъпи цялото френско Конго. В Париж се носят слухове, че негов „спонсор“ е италианският посланик Томазо Титони, бивш външен министър, който разполага с голям „таен фонд“. Не може да се проверят тези твърдения, но отбелязвам, че според съвременниците Изволски е имал постоянна нужда от пари и периодично ги е получавал от неизвестни източници. Б. пр. Източниците му са свързани с Британия и Ротшилд.*

През зимата на 1913/1914 г., когато Кайо е министър на финансите в кабинета на Думерг, копия от писмата попадат при Гастон Калмет, редактор на шовинистичния вестник „Фигаро“, който започва да го преследва по настояване на Поанкаре и Делкасе.

На 30 януари Изволски съобщава последните новини на Сазонов: „Делкасе е награден с орден „Свети Свети Андрей Първозвани“. Тук направи най-добро впечатление. Ще имаме много влиятелен поддръжник в негово лице в местните политически кръгове. Политическата му роля далеч не е приключила и не бих се изненадал, ако наследи Думерг и Кайо.“ И продължава: „Не мислете, че страстната кампания на Калмет във „Фигаро“ сериозно вреди на Кайо. Неговите филипики са безцелни и почти не засягат позицията на Кайо или на целия кабинет.“

Дори опитният интригант Изволски обаче не е може да предвиди последвалия ход на събитията. На 13 март 1914 г. Калмет публикува първото писмо на Кайо, придружавайки го с коментар в духа на обидена невинност: „Кълна се в честта си, че за първи път от 30 години на вестникарската ми кариера публикувам лично писмо от много интимен характер против волята на автора му. Достойнството ми страда от това.“

Репутацията на редактора, дори в прес-средите е, меко казано лоша, така че забележките за „чест“ и „достойнство“ са посрещнати с многозначителна усмивка, а политическото значение на действието е очевидно.

Велтман-Павлович, болшевик живеещ в Париж, пише: „Калмет е корумпиран журналист, който води шовинистичната кампания във Франция и едновременно с това е натрупал 13 милиона франка от съмнителни сделки с банда финансови космополити, най-лошите врагове на Франция (германски и унгарски банкери и индустриалци – В.М.). Виждайки провала на политическата си кампания срещу Кайо и възможността възгледите на последния за данъчната реорганизация да надделеят, той отхвърля аргументите срещу прогресивен данък върху доходите и започва да тормози министъра, заплашвайки да публикува личната му кореспонденция. Печата не протестира срещу това изнудване.“

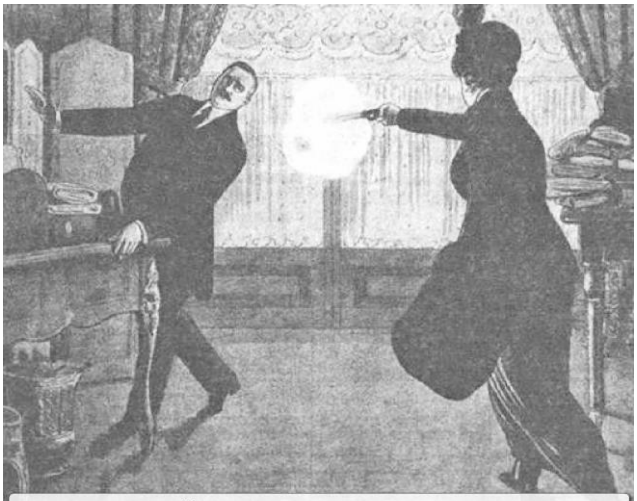
Анриет Кайо застрелва Гастон Калмет

Защо? Защото за обикновения човек, напомпван с реваншистка пропаганда, Кайо е „германски агент, инструмент в ръцете на Вилхелм“ и „враг на богатите“. „Той настоява“, разказва Павлович според парижките клюки, „както в частни разговори, така и на заседания на Министерския съвет, че Германия е много силна военно и по-добре е да се избегне конфликта с тази могъща страна... Именно той, с помощта на социалистите и „германските агенти“, заема поста министър на финансите, за да осъществи престъпния си план и да въведе прогресивен данък върху доходите във Франция.“

Кайо обещава да „разбие мутрата на Калмет“, смятайки го за недостоен за предизвикателство. Анриет, дълбоко разстроена от публикациите срещу съпруга си, решава да действа сама. На 16 март тя взема пистолет „Браунинг“, отива в редакцията на „Фигаро“, иска среща с Калмет и изстрелва шест куршума по него, четири от които уцелват целта си. Редакторът умира същия ден; по-късно ще бъде наречен „първата жертва на световната война“. Анриет е арестувана по обвинение в предумишлено убийство. Съпругът ѝ незабавно подава оставка, с намерението да защити честта на

семейството и политическото си бъдеще. Враговете се радват: преди края на процеса един от двамата основни противници на войната и отмъщението е елиминиран.

Другият е лидерът на социалистите Жан Жорес. „Жорес и Кайо“, обяснява Павлович, „са двамата най-мразени мъже във Франция в очите на десните партии. И е трудно да се каже кого някои десни елементи мразят повече – Жорес или Кайо?“

Процесът срещу „втората мадам Кайо“ разделя страната на две. Повечето ѝ симпатизират като жена, защото действията на Калмет са отвратителни от всяка гледна точка, но всички разбират, че проблемът не е неин, а на съпруга ѝ и неговата политическа позиция. Поради това дори австрийският ултиматум към Сърбия има малък ефект, въпреки че фондовата борса реагира с рязък спад на цените на акциите.

Само отказът на Белград, новините за антируски демонстрации в Германия и безпокойството от отсъствието на президента и премиера от страната, съперничат на сензационния процес отразяван във вестниците. В 22 ч. вечерта на 28 юли, съдебният състав оправда Анриет. Демонстрациите на поддръжниците и противниците на Кайо ескалират в сблъсъци между противници и поддръжници на войната, които завършват с масово сбиване и полицейска намеса. Кайо успява да се включи в надпреварата за премиерския пост, разчитайки на подкрепата на Жорес, който се бори със зъби и нокти, за да предотврати войната. Читателят ще се запита: не се ли отделя твърде много място на любовните авантюри и скандалния процес, когато в другите страни фокусът е върху политическите и дипломатическите интриги?

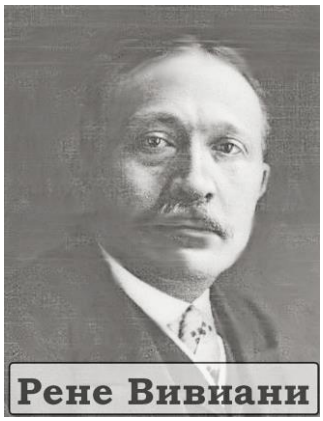

„Аферата Кайо“ е важна по много причини.[63] Кампанията срещу него има политически характер, водена от реваншистите и режисирана от Поанкаре и Делкасе. Целта е да се лиши Кайо от поста министър на финансите и да бъде отстрани от надпреварата за поста министър-председател, който могъл да заеме с подкрепата на Камарата на депутатите и в който ще е практически независим от президента. Кайо предлага сътрудничество със социалистите и коалиционен кабинет, в който Жорес ще бъде министър на външните работи. Те отказват, позовавайки се на позицията на Втория интернационал[64], който забранява на социалистите да участват в „буржоазни“ правителства.

Накрая оплюването на Кайо е организирано с помощта на вестници, щедро подкрепени от финансови интереси, но имащи много по-голяма роля във Франция, отколкото в други страни. Развръзката на скандала съвпадна с австрийския ултиматум и реакцията на Сърбия, когато Франция, както отбелязва Жорж Клемансо, остава „без правителство“: Поанкаре и Вивиани се завръщат от Русия с бойния кораб „Франция“.

В отсъствието на президента, министър-председателя и министъра на външните работи кабинетът не взема никакви решения. Оставен начело, министърът на правосъдието Жан Биенвеню-Мартен, без ясни инструкции, може само да слуша изявленията на посланиците и да говори смътно за желателността на „мирно разрешаване“ на конфликта, което поражда легендата за неговата „помирителна позиция“ и разногласията в правителството. Поанкаре определя политическия курс, докато е в Санкт Петербург,

---

[63] *Например, вестниците разпространяват очевидната пропагандна лъжа, по време на процеса. Г-жа Кайо застреляла Калмет, не заради любовните писма, а защото щял да публикува серия от прихванати германски телеграми, изпратени до съпруга ѝ. (б. пр.)*

[64] *Международната асоциация на социалистическите (неболшевишки) партии, със седалище в Брюксел. Основан през 1889 г., той издига датите 8 март и 1 май, като празници на работническата класа. Разпада се с избухването на Първата световна война.*

координира го със съюзника си и получавайки телеграми от европейски столици по пътя, засилва решимостта си.

Военната страна на въпроса е решена от конвенциите с Русия и споразуменията с Англия, известни на нас, но не и на френските депутати. След завръщането си у дома на 29 юли Поанкаре и Вивиани незабавно свикват Министерския съвет и докладват за пътуването си, но всъщност за решенията, които са взели самостоятелно. Министрите не възразяват. „Пристигането на Изволски“, добавя Полетика, „може само да засили позицията на поддръжниците на войната“.

Военните предприемат действия. На 24 юли, след като получава австрийския ултиматум и го обсъжда с Министерския съвет, ръководителят на Военното министерство ген. Адолф Месими предупреждава началника на Генералния щаб и главнокомандващ в случай на война Жак Жофр за възможността от въоръжен конфликт. Подготовката за мобилизация започва на 25 юли; два дни по-късно влиза в сила „състоянието на непосредствена опасност“.

На 29 юли британският военен аташе Хенри Ярд-Булер обобщава нещата: „Всички предварителни мерки, предхождащи мобилизацията, са изпълнени и сега остава само остава да се натисне бутонът за извикване на необходимите резерви. Всички офицери и войници в отпуск са се върнали или се връщат в частите си възможно най-бързо. Офицерите от Генералния щаб са затрупани с работа и не могат да напуснат постовете си.“

Германците също следят отблизо французите, но впечатленията им са различни. Доклад за 28 юли – денят, в който е обявена присъдата по делото на мадам Кайо, казва следното: „Париж е напълно спокоен, печата е забележително умерен. Няма и помен за мобилизация.“ На 29 юли Берлин се разтревожва, предупреждавайки, че Германия ще трябва да обяви „положение на военна заплаха“.

Вивиани уверява германския посланик, че „мобилизацията е все още далеч“, а на Изволски казва за „решимостта си да действа в пълно единство с Русия“. Няколко часа по-късно, в нощта на 29 срещу 30 юли, посланикът информира Вивиани, а военният аташе Алексей Игнатиев – военния министър Месими, че Санкт Петербург е отхвърлил германското искане за прекратяване на военните приготовления и „можем само да ускорим въоръжаването и да приемем вероятната неизбежност на войната“, както му телеграфира Сазонов. Дискусията е за обща мобилизация. След среща между Поанкаре, Вивиани и Месими, до Санкт Петербург е изпратена телеграма, адресирана до Палеолог (с копие до Лондон), в която се казва, че „френското правителство е готово да изпълни всички свои съюзнически задължения“. Сазонов научава за това от посланика преди отиването си до царя на 30 юли. След като получава съгласието на монарха за обща мобилизация, той информира за това Янушкевич и го съветва да „си счупи телефона си“. Отдавайки неохотно почит на идеологическата реторика, Полетика заключава: „Телеграмата до Палеолог е важен момент в историята за влизането на империалистическа Франция във войната. По същество тя означава решението на френския империализъм да се включи във войната на всяка цена. Следователно всички събития, които се случиха в Париж след решението, записано в телеграмата до Палеолог, са по-скоро технически, отколкото фундаментални.“

Същата вечер са мобилизирани прикриващите войски – пет армейски корпуса, или ¼ от цялата армия. Заповедта за разполагането им на 10 км от германската граница е интерпретирана като проява на миролюбие и желание да се избегнат провокации, но зад нея стои натиск... от индустриалци и металурзи, които се страхуват за фабриките си

в граничната зона. На 31 юли Жофр иска поне частична мобилизация. Министрите се съгласяват, след като получават информация за обявената „военна опасност“ в Германия и навлизането на австроунгарските войски в Белград.

В 19,00 ч. германският посланик Вилхелм Шьон идва при Вивиани с ултиматум. От правителството е поискано да отговори в рамките на 18 часа дали „възнамерява да остане неутрално в руско-германската война“, тъй като Берлин „е принуден“ да обяви мобилизация, което „неизбежно означава война“. Министър-председателят заяви, че няма информация за обща мобилизация в Русия, а само за „предпазни мерки“ и следователно „не иска напълно да се откаже от надеждата да се избегнат крайностите“ и обеща отговор до следващата сутрин. Ако Вивиани беше заявил веднага намерението си да запази неутралитет (което, между другото, Берлин смята за нереалистично), Германия възнамерява да поиска от Франция... „предаването на крепостите Тул и Епинал като залог за неутралитет, които щяхме да окупираме и да върнем след края на войната с Русия“.[65] Как е могла да възникне подобна заблуда ще бъде разгледано в следващата глава. Ако беше обявена, малките шансове за компромис или взаимно разбирателство между Берлин и Париж щяха да се изпарят мигновено.

Вечерните часове на 30 юли са изпълнени със събития. От Санкт Петербург пристига съобщение за обща мобилизация. От Рим – че италианското правителство смята войната на Австро-Унгария срещу Сърбия за агресивна и следователно, въпреки участието си в Тройния съюз, няма да застане на негова страна, запазвайки неутралитет.[66]

Около полунощ френското правителство дава зелена светлина за общата мобилизация, която военният министър телеграфира до командирите на корпусите и „с приповдигнат и сърдечен тон“ информира руския военен аташе за „твърдото решение на правителството да започне война“.

Докато Министерският съвет заседава, се случи друго необикновено събитие: в 21,40 ч. Жорес е застрелян в едно парижко кафене. Ден преди това той се беше върнал от Международния социалистически конгрес в Брюксел, където заедно с Роза Люксембург призовава за обща стачка, за да се предотврати война. Не е изненадващо, че националистическият печат отдавна го е определя, подобно на Кайо, като „германски агент“. При пристигането си Жорес отива при Вивиани и предупреждава премиера да не провокира конфликт. В деня на смъртта си той предупреждава заместника си в Министерството на външните работи, Абел Фери, поддръжник на войната с Германия, че няма да промени позицията си. „Ще бъдете убит на първото кръстовище“, отговаря Фери.

Два часа по-късно предсказанието се сбъдна, особено след като Жорес беше заплашван от дълго време. Убиецът се оказва 28-годишният Раул Вилен, член на реваншистката „Лига на младите приятели на Елзас и Лотарингия“, който веднага е задър-

---

[65] *Това е само едно нереалистично предложение, а не правителствено решение, авторът преекспонира! (б. пр.)*

[66] *Италия използва възможността да се измъкне от ситуацията, неслучайно е наричана „курвата на Европа“. Тя е ненадежден съюзник, отдавна отписан като такъв в Берлин и Виена. (б. пр.)*

жан.[67] Според някои сведения, той първоначално е възнамерявал да убие Кайо. Предвид популярността на жертвата, вестниците единодушно отбелязват „националната скръб“, но мнозина въздъхват с облекчение. Поанкаре изрази съболезнованията си на вдовицата. Вивиани заявява: „От мое име и от това на моите колеги се прекланям пред преждевременно отворения гроб на социалистическия републиканец, който се бореше за такава благородна кауза и който в тези трудни дни, за запазването на мира, подкрепяше с целия си авторитет патриотичните дейности на правителството.“ Тези последни думи са лъжа, както и твърдението на Изволски, че „дори Жорес“ се застъпваше за солидарност с Русия. Посланикът и трибунът се мразеха. Думите на Жорес, произнесени няколко часа преди смъртта му в приемната на Фери, където той се изправя срещу врага си, отекват из целия Париж: „Ето го негодникът Изволски, който постигна своята война.“ Смъртта на социалистическия лидер парализира противниците на войната. „Жорес е убит“, пише Велтман-Павлович, „убит в момент, когато цяла Европа е обхваната от пароксизма на военна треска... Убит в момент, когато мощният му глас трябваше да отекне по-силно от всякога в цяла Франция... Жорес е убит, наближава всеобщата касапница.“ Останалото е въпрос на техника.

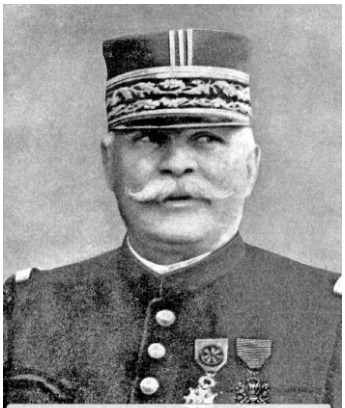
ген. Жак Жозеф Жофр

На сутринта на 1 август Жофр иска мобилизация, заявявайки, че не може да понесе „тежката отговорност на длъжността, поверена ми от правителството“. Кабинетът приема декрет за всеобща мобилизация, но отлага публикуването му, докато не се изяснят всички обстоятелства. Вивиани казва на германския посланик: „Франция ще направи това, което ѝ диктуват интересите.“ Шьон си тръгва с празни ръце, тъй като ултиматумът все още не е изтекъл. В 15,40 ч. е обявена мобилизация (първият ден е неделя, 2 август); в рамките на три часа новината се разпространи из цялата страна. Няколко минути по-късно министър-председателят моли военния министър да отложи телеграмата, но той отговоря, че е твърде късно: „машината е задействана“.

Второто посещение на Шьон също е безплодно: казаха му, че „мобилизацията по никакъв начин не означава агресивни намерения“ и тъй като няма инструкции от Берлин, той поема инициативата да поиска паспортите на дипломатите си, за предстоящото отпътуване на посолството. Часовникът тиктака. В 23,00 ч. Изволски получава телеграмата на Сазонов, в която се съобщава, че Германия е обявила война на Русия. „Веднага го съобщих лично на президента на републиката“, отговоря посланикът, изпращайки копие до Лондон, „който незабавно свика съвета на министрите“. Поанкаре ми заяви най-категорично, че както той, така и целият съвет на министрите са твърдо решени стриктно да изпълняват договорените съюзни задължения на Франция. Президентът обаче добави, че за да обяви война, му е необходимо парламентарно решение, чието свикване ще отнеме поне два дни. Освен това, той се опасява от въпросите за тайните договори със Санкт Петербург, които ще бъдат зададени от социалистите или Кайо. Затова, заключава Поанкаре, „ще е по-добре, ако обявяването на война не е от Франция, а от Германия“.

---

[67] *Съдбата на този човек е забележителна: той прекарва цялата война в затвора, като следствен, и на 29 март 1919 г. е оправдан от съдебните заседатели с мотива, че е „действал от патриотични подбуди“. След освобождаването си Вилен се установява на испанския остров Ибиса. През септември 1936 г., когато започва Испанската гражданска война, той е арестуван и екзекутиран от републиканците по обвинение в шпионаж за франкистките бунтовници. Б. пр. Според Хари Елмър Барнс, убийството е организирано от Изволски, Вилен е вербуван от него.*

На 2 август на френско-германската граница се случват няколко малки схватки, като двете страни се обвиняват взаимно, но войната все още не е обявена. Изволски информира Сазонов: „Това ще даде възможност на правителството да информира камарите (парламента – В.М.), свикани за вторник (4 август – В.М.), че Франция е нападната, за да избегне официално обявяване на война.“

Едва вечерта на 3 август Шьон получава телеграма, силно изопачена при предаването: Германия е обявила война на Франция „по вина на последната“, позовавайки се на нарушения на границата. Нарушения наистина са се случвали, но както по-късно се оказва, не от вида, за който Берлин твърди.

Кайзерът „спасява“ Поанкаре. На следващия ден парламентът гласува почти единодушно за военни кредити. Куфарчето на Вивиани съдържа тайни договори с Русия в случай на въпроси, но такива не са задавани и документите са оповестени публично едва няколко години по-късно. „Общият дух е на най-високо ниво“, докладва военният аташе Игнатиев в Санкт Петербург. Погребението на Жорес се провежда същия ден. Френските социалисти, подобно на своите германски другари, подкрепят правителството и по-късно приемат министерски портфейли.

Преди смъртта си лидерът на социалистите предупреждава Франция да не влиза във войната „в името на руските интереси“, подозирайки тайните споразумения и вярвайки, че кабинетът е загубил независимостта си и следва примера на Санкт Петербург. На свой ред официалната съветска историография, по настояване на Сталин твърди, че Царска Русия е била в „полуколониална зависимост“, предимно икономическа, от Франция и Англия и следователно нямала друг избор, освен да влезе във войната на тяхна страна. Смекчена версия на това мнение понякога се среща и днес.

Нашето историческо проучване показва, че в ръководството на двете страни е имало хора, които са смятали войната не само за приемлива, но и за единствен начин за постигане на глобалните политически цели. Русия не дава заповеди на Франция, а Франция не дава заповеди на Русия. Поанкаре и Изволски, Сазонов и Делкасе (който отново става министър на външните работи на 26 август 1914 г.), Жофр и Сухомлинов разбират, че връщането на Елзас-Лотарингия за Франция в и контролът на Русия над Константинопол и Проливите са възможни в резултат не просто на някаква общоевропейска война, а на една и съща война, неизбежно включваща Германия, която трябва да бъде победена с общи усилия. Те съзнателно се насочват към война, подтиквайки и насърчавайки се взаимно. Нещо повече, самата политика на Берлин допринася за това.

ГЛАВА ПЕТА. ГЕРМАНИЯ: ДРАМАТА НА СЪЮЗА

Когато войната приключва и страстите утихват, политиците и историците си задават въпроса: А какво точно искаше Германия, която обявихме за основен агресор?

Целите на другите са ясни. Сърбия се нуждае от Босна и Херцеговина, за да създаде южнославянска държава[68]; Русия се нуждае от Константинопол и Проливите; Франция се нуждае от Елзас и Лотарингия; Италия се нуждаеше от „неосвободените територии“, населени с италианци, но част от „съюзническата“ Австро-Унгария (Триест, Трентино, но с претенции за чисто хърватски земи и за Албания). Разкъсвани от вътрешни конфликти, Австрия и Турция се стремят да запазят целостта на своите империи и да потушат враждебните вълнения.

---

[68] За да съсздаде сърбославянска шовинистична държава, Сърбославия, защото обявява хърватите и словнеците, също за сърби католици, босненците за сърби мюсюлмани, българите изобщо не са зачетени за хора, и са обявени за южни сърби, албанците в Косово, за албанизирани сърби. Това е триумфът на наглия сръбски шовинизъм, чиято агония, имахме щастието да наблюдаваме през 1990-91 г. и в 1998-99 г. (б. пр.)

Виена все още мечтаеше да напредне към Солун, Константинопол - да си върне загубените земи[69]. България иска реванш за загубата си във Втората балканска война, която я принуди да отстъпи територия на Сърбия, Румъния, Гърция и Турция.[70] Сред великите сили Великобритания и Германия, смятани за център на две противоположни коалиции, нямаха териториални амбиции в Европа. Основната грижа на Лондон беше германският флот - както военен, така и търговски - тъй като той потенциално можеше да се конкурира с „господарката на моретата“.[71]

След като обявява, че „бъдещето на Германия е във водата“, Вилхелм II се стреми да създаде военноморски флот, който да е „номер две“ след британския, но не смята че ще го надмине. Въпреки това, още в началото на века, Първият морски лорд (командващ на флота и началник на военноморския генерален щаб), адмирал Джон Фишър, предлага превантивен удар срещу Германия, без обявяване на война, но кралят го отхвърля.[72] По-късно историците, включително и германски, оценят мащабната програма за строителство на военния флот като грешка на кайзера и грандадмирал Алфред фон Тирпиц.

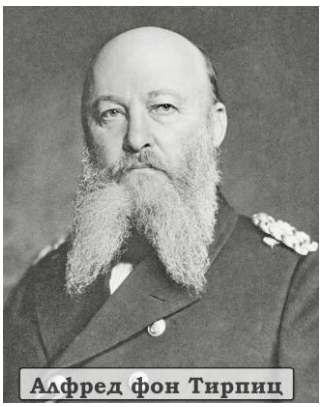

Това е твърде малко, за да победи британския флот на три океана, но твърде много, за да защититят позициите си в Европа, без да си навлече враждебността на Лондон. „Германският флот доказва неспособността си да се мери с британския флот или да защити колониите си“, заявява Валери Брюсов в началото на септември 1914 г. в статията си „Война извън Европа“. „Почти 1/3 от търговския ѝ флот е във вражески ръце; останалите кораби са в най-добрия случай обречени на бездействие. Милиарди марки, от имперски фондове, и от публичните заеми, са изразходвани за изграждането на германския флот. Крахът на тези надежди е първият решителен и много болезнен удар, който сполетява Германия.“

Германската колониална експанзия, започнала през последната третина на XIX век, не може дори да се доближи по мащаб до тази на Англия или Франция. Малкото колонии – Източна Африка (днешна Руанда, Бурунди и част от Танзания), Югозападна Африка (днешна Намибия), Того и Камерун на „Черния континент“, пристанището Киао Чао (днес Циндао) в Китай, част от Нова Гвинея и няколко архипелага в Тихия океан – не представляват заплаха за Англия и Франция нито геополитически, нито икономически, но с избухването на конфликта те се превръщат в лесна плячка. Япония влиза във войната, за да завземе германските тихоокеанските владения.

„Германия не можеше да разчита на помощ от своите колонии“, отбелязва Брюсов. „В сегашното положение на нещата, тя е напълно откъсната от тях и поддържа само малки гарнизони в колониите, предимно местни войски, за местна служба.“

---

[69] *Нищо подобно, Турция тогава няма никакви претенции за Балканите, България е съюзник, и Турция и отстъпва района около гр. Димотика. (б. пр.)*

[70] *България иска да постигне националното си обединение! (б. пр.)*

[71] *Нищо подобно, основната грижа на Англия е бързото икономическо развитие на Германия и страха, че тя ще стане първа промишлена и търговска сила, а не флота, който не представлява никаква опасност за господарката на моретата, не военния, а големия търговски флот я притеснява. (б. пр.)*

[72] *Фишер изразява доста грубо и невъздържано идеите на агресивният британски елит оформящ се от ядрото създадено от Сесил Роудс, лорд Ешер, Натан (Нейтън) Ротшилд, Алфред Милнър, Джозуеф Чембърлеин, Алфред Балфор, Бонар Лоу, либералните империалисти (Аскуит Едуард Грей, Халдейн, после привлечените Чърчил и Лоид Джордж) и крал Едуард VII, чиято основна цел се превръща обграждането на Германия и унищожителна война срещу нея, с перспектива икономически тя никога да не може се се възстанови! (б. пр.)*

За разлика от това, френските „местни“ войски от Северна Африка се отличават в Европа, а британците прехвърлят част от индийската си армия там.

От какво се нуждаеше Берлин? Антантата и съветските пропагандисти са изненадващо единодушни по този въпрос. Например, изданието от 1955 г. на Великата съветска енциклопедия (том 32) твърди, че „Германия, в Първата световна война, цели да постигне господство в Европа, и се стреми да: победи Англия, лишавайки я от колониите и флота ѝ; да победи Франция, Белгия и Холандия, завземайки техните колонии; да отслаби Русия, като ѝ отнеме Полша, Украйна и Балтика и я лиши от естествените ѝ граници по Балтийско море; и здраво да се утвърди на Балканите.“

Човек може само да се съгласи с „господство в Европа“, нещо, към което Берлин се е стремял още от времето на Бисмарк.[73] Най-войнствените довереници на кайзера знаят как да четат карта и разбират, че физически са неспособни да унищожат британския флот, да победят Англия в Европа или да завземат колониите на гореспоменатите сили без съгласието на Лондон, дори ако германските войски настъпят към Париж и принудят Франция към „мир“ подобен на Франкфуртския. Ще обсъдим „световното господство“ в последната глава, когато обсъждаме Англия – единствената сила, която може и се стреми към него в началото на XX век.

Единственото уточнение е, че използваната тук немска дума „*weltmacht*“ не означава „световно господство“, а „световна сила“ или „световна мощ“, аналогично на английската дума „*world power*“. Няма да отричаме, че Германия се стреми към статут на световна сила и с право го е очаква.

За да завършим картината, трябва да разгледаме три клишета, които се използват за обяснение на влизането на Германия във войната и за демонстриране на нейната агресивност. Това са „пруския дух“, „тевтонския милитаризъм“ и „пангерманизма“.

Първите две са трудни за обяснение от историк, поради тяхната нематериалност и субективност. Тук, както и при характеризирането на Франц Фердинанд, едни и същи качества са оценени с противоположни знаци. Имаме „патриотизъм“, „боен дух“, „дисциплина“ и „готовност“. Врагът има „шовинизъм“, „милитаризъм“, „тирания“ и „агресия“. Вярно е, че германските военни са мечтали за война, както и колегите им във всички други страни: „но това им е работата“. Вярно е, че социалният статус и мобилизационният потенциал на германската армия са най-високи сред великите сили. Чърч, редактор на „*American Army and Navy Journal*“, пише през есента на 1914 г.: „Германия е готова; другите не са. Това качество на военната ѝ система заслужава похвала, а не порицание, защото каква е стойността на една армия, ако не е готова, когато удари часът?“

„Германският милитаризъм“ не е нещо, което трябва да бъде „изкоренено“, а нещо, което трябва да бъде възприето от други страни, без да се изключват САЩ.“ „Германия се оказа по-подготвена за война от враговете си“, заключава военният историк генерал Андрей Зайончковски.

Милитаризмът съществува във всички големи и много малки страни. Войнствени идеолози има навсякъде, но през 1914 г. читателите на английски и френски вестници са твърдо наясно само с четирима мъже, разбира се, германци, които въплъщават в техните представи, милитаризма и агресията. Това са кайзерът, философът Ницше, професор Трайчке и генерал Бернхард. Последните двама не заслужават такава оглушителна слава. Бърджис, който изучава история в семинара на Хайнрих фон Трайчке в Берлинс-

---

[73] *Абсолютно невярно, Германия се е стремяла единствено да осигури собствената си безопасност от френския реваншизъм и дума не може да става за господство над Европа. Това можеше да стане единствено ако Русия се беше вслушала в съветите на Бисмарк и беше сключила тесен съюз, тогава Европа щеше да зависи изцяло от Германия и Русия! Но Русия сама си ритна късмета, затова се превърна в пушечното месо за френските и английските интереси! (б. пр.)*

кия университет, си спомня: „Никога не го приемах твърде сериозно и „не бях чул някой да прави това. Той каза много разумни неща, но и някои странни. Никой не цитира разумните неща, а странните са преувеличени до карикатури.“

Генерал Фридрих фон Бернхард написва книгата „Германия и бъдещата война“ (1912 г.) – в която критикува сънародниците си за... „прекомерно миролюбие“ но той е в резерва, а не на активна служба. Въпреки това кайзерът отбеляза: „Трябва да бъдем по-строги с този човек; той сее зло“ и нарежда авторът да бъде „предупреден“.

Германската пропаганда припомни произведенията на френския полковник Артур Буше „Франция ще спечели утрешната война“ и американеца Хоумър Лий „Денят на саксонците“ (американец, станал китайски генерал, който призовава Англия да унищожи германците), но не си осигури световната им слава.

Зловещият призрак на „пангерманизма“[74] дължи съществуването си на дейността на Пангерманския съюз, шовинистическа организация, основана през 1891 г. и наброяваща не повече от 22 000 членове в своя разцвет. Във въображението на съвременниците „пангерманизмът“ се противопоставя на „панславизма“.

След войната прагматични американски историци се опитват да разберат какво точно е това. Един от тях заключава: „Дори по време на възхода на германския национализъм, сънародниците възприемаха членовете на съюза като малка група фанатици без влияние“. Бившият канцлер Бетман Холвег отбелязва, че „прекомерните прояви на пангерманизма са просто ехо от страстните изблици на шовинизъм в страните от Антантата“ и че „Пангерманските идеи създадоха голямо объркване в германските умове и бяха използвани от нашите врагове, за да дискредитират самата същност на германския дух.“ Действителната политическа тежест на пангерманистите не е по-голяма от тази на Антисемитския национален съюз на Франция на Едуар Дрюмон и по-малка от тази на Съюза на патриотите, на реваншисткия агитатор Пол Дерулед, нито един от които не постига световна слава. Е стига толкова.

Нека повторим въпроса: „Какво искаше Германия?“ – тъй като той остава без отговор. Политически, целта е да подобри позицията си в Европа, тъй като Бисмарк и неговите наследници успяват да развалят или поне да усложнят отношенията с почти всички свои съседи. Войната е най-лошото възможно средство за коригиране на тази ситуация, както стана ясно от опита на Франкфуртския мир. Икономически, целта е да се постигнат равни условия с Англия, Франция и САЩ за търговия на германските стоки по целия свят и осигуряване на непрекъснато снабдяване с всичко необходимо на метрополията, включително суровини и минерали. Това е целта, към която се стреми най-амбициозният проект на германския империализъм в началото на XIX век.

---

[74] *Ето какво пише за пангерманизма в Хърватската енциклопедия: идеята за обединяване на германските народи в единна държава с Германия начело, основана на осъзнаването на общия произход и отличителни черти на всички германски народи. Името се появява през XIX век. Институционализира се през 1891 г., когато е основана Общогермански федерален съюз (Allgemeiner Deutscher Verband), който през 1894 г. променя името си на Общогермански съюз (Alldeutsche Vereinigung). На европейския континент пангерманисткото движение обхваща Австрия, Судетите, Елзас и Лотарингия, Люксембург, германската част на Швейцария и Нидерландия, фламандската част на Белгия. Проява на подобен уклон по време на Първата световна война в проекта на Ф. Науман за създаване на Централна Европа (Mitteleuropa), с Германия и Австрия като център на голям икономически и политически съюз. (https://www.enciklopedija.hr/clanak/pangermanizam) Не виждам нищо осъдително в идеите им, освен съпротивата която щяха да срещнат сред фламандците и холандците, които вече в XIX – XX век са отродени германци, въпреки че говорят немски диалект и се самоначичат „Дуч“, диалектен вариант на „Дойч“. Пангерманското движение в Австро-Унгария цели разпадането на империята и присъединяването на австрийските и судетските германци към Германия, като останалите части на империята получат независимост според националния принцип. Англосаксонският британски расизъм и мегаломания на кръга Роудс-Милнър е много по-опасен. (б. пр.)*

През XX век е добавен проекта за Багдадската железница, която според В. В. Готлиб се превръща в „въплъщение на желанието за проникване в Близкия изток“. „Целта на железопътната линия“, обяснява историкът, „е да отклони търговията от Близкия изток, Индия и Далечния изток от Лондон по море, пренасочвайки я по суша към Германия по жп-транспорт, като я удължи до Персийския залив. Сигурното ѝ местоположение във вътрешността на Мала Азия ѝ придава изключително стратегическо значение в предстоящата борба с Великобритания.“ За завършване на строителството и осигуряване на функционирането на жп-линията е необходимо съгласието на Турция, Русия и Великобритания. Въпросът с Турция е решен бързо. Със споразумението от 6 (19) август 1911 г. – подписано в Санкт Петербург, но известно като Потсдамското споразумение, тъй като формализира споразумението между двамата императори, постигнато година по-рано в Потсдам – Русия се ангажира да не се намесва в строителството на линията в замяна на признаване на специалните си интереси в Северна Персия. През юни 1914 г. е постигнато споразумение с Англия: в замяна на нейното „непротивопоставяне“ тя изисква последният участък от пътя, от Басра до Персийския залив, да бъде изоставен, като Германия признава, британското господството в залива. По време на атентата в Сараево споразумението е готово, но провокирането на война с участието на Британия в подобна ситуация е абсурдно. То остава неподписано – очевидно не в полза на Берлин. Едуард Ърл, автор на ценна книга за Багдадската железница, заключава: „Ако споразумението беше постигнато десет години по-рано, то можеше да предотврати отчуждаването между двете страни. Ако беше постигнато по всяко време, различно от самото навечерие на Първата световна война, то щеше да бъде мощен стимул за англо-германското сближаване.“

Ще добавя също, че исканията на Германия за „равенство в колониите“ са насочени предимно към осигуряване на отстъпки в Европа. Съгласно споразумението от 1890 г. с Англия за изясняване на границите на колониалните ѝ владения в Африка, Германия тя се отказва от архипелага Занзибар (1900 кв. км) в замяна на остров Хелголанд (1,7 кв. км) в Северно море, който е превърнат в крепост. Национал-социалистите, които искат връщането на колониите през 30-те години на XX век, използват това, за да повлияят на Лондон и Париж да преразгледат „мира“ от Версай.

Защо Германия е включена сред основните виновници за глобалния конфликт? Основното конкретно обвинение е: че не успя да възпре Австрия от война със Сърбия, но всъщност я провокира, което е част от общ, дългосрочен план. Виена не се съпротивлява, защото е зависима в решенията си и е във „васална зависимост“ от Берлин.

Нека се опитаме да разберем това твърдение. Марксистките историци обясняваха всичко много просто: Австро-Унгария е икономически по-слаба от Германия и следователно политически зависима от нея. Те не можеха да обяснят политиката на Берлин по същия начин: икономическата експанзия изисква мир, а не война – затова използват клишето „тевтонски милитаризъм“.

Подобно едностранчиво тълкуване е игнорира фактори, които са много по-важни по онова време. Династията на Хабсбургите е най-старата в Европа, а церемониалът на Виенския двор е най-пищен и класически, така че Хохенцолерните, Уиндзорите и дори Романови са били гледани с пренебрежение[75], докато Обреновичите и Караджорджевичите са смятани за простолюдие.[76]

В началото на XX век „пурпурният интернационал“, както често са и наричани кралските домове в Европа, наподобяващи едно голямо семейство, загубва своята сплотеност, но много монарси продължават да се смятат не само за „Божии помазаници“, но и за „братя“. Вилхелм II бил приятел с Франц Фердинанд, симпатизира на братовчед си

---

[75] *Никога, Романови не са гледани с пренебрежение от Виена! (б. пр.)*

[76] *Което е напълно вярно, потомци на свинари и разбойници! (б. пр.)*

Николай II, уважава баща му Александър III и австрийския император Франц Йосиф. Той не харесва „вуйчо Бърти“ – британския крал Едуард VII, когото смята за подстрекател на „обкръжаването“ на Германия и го нарича „интригант“.[77]

Но всички те все още са роднини, така че убийството на ерцхерцога е не само загуба на приятел за кайзера, но и атака срещу най-свещеното от всичко – монархическия принцип. Вилхелм и Николай си кореспондират на английски и се наричали „Ники“ и „Уили“ – произношение на английските думи. Може би най-добрата характеристика за тях, както и за известната им кореспонденция, е дадена от немско-американския писател Джордж Вирек, за когото се говори, че е внук на Вилхелм I и следователно друг братовчед на кайзера: „Вилхелм иска да укрепи историческото приятелство на Прусия с могъщия ѝ съсед. Руското разбиране за монарха като Божи помазаник, абсолютната власт на царя и патриархалната структура на руското общество засилва привързаността му. Царят е поне на теория, това, към което Вилхелм се стреми. Може би щеше да е по-добре, ако Николай II беше управлявал Германия, а Вилхелм II беше управлявал Русия. Със сигурност щеше да е по-добре за Русия. Вилхелм притежава всички качества, които липсват на царя – силна воля, способност и желание да управлява лично. С тон на искрена доброжелателност Вилхелм, като член на „пурпурния интернационал“, обръщащ се към друг такъв, пише надълго на Николай за характера на руския народ, дълбоко вкоренената привързаност на селяните към техния „Цар Батюшка“ и пагубността на компромисите с революционните елементи. Това дразни царя, който не се нуждае от уроци по теория на автокрация, особено от външен човек. Единствената последица от писмата е, че царят, осъзнавайки собствената си слабост, става недоверчив и се опитва да се освободи от влиянието на прекалено активния си съсед (и братовчед).“

Бернхард фон Бюлов

Убийството на ерцхерцога е удар не само за династията на Хабсбургите, но и за самата империя. Управляващите кръгове във Виена и Будапеща осъзнават, че Двойната монархия отслабва и е все по-трудно да реагират на външни и вътрешни предизвикателства. Най-големият им страх е да „покажат слабост“, несигурност, нерешителност или зависимост от по-силни държави. Хабсбургите и техните държавници са готови на всичко, за да запазят престижа на династията. Берлин разбира това и ги подкрепя, но не единствено от чувство за монархическа солидарност. Германия просто няма други истински съюзници. Един от най-безмилостните критици на външната политика на Германската империя е принц Бернхард фон Бюлов, бивш външен министър (1897-1900) и канцлер (1900-1909). Неговите мемоари се превръщат в дълъг обвинителен акт, някои дори ги наричат „клеветнически“ срещу кайзера и Бетман Холвег, наследникът на Бюлов.[78]

Осъзнавайки възмущението, което щяха да предизвикат, авторът нарежда мемоарите да бъдат публикувани посмъртно. След като ги прочита, Вилхелм II отбеляза: „Това е първият път, когато виждам човек да се самоубива след смъртта си.“

Кайзерът е изобразен като некомпетентен политик, некомпетентен войник и почти луд; Бетман – като нерешителен, суетен и злобен бюрократ, който не разбира нищо от дипломация. Бюлов твърди, че им е оставил блестящо политическо наследство, от което те не успяват да се възползват. Въпреки това, именно по време на канцлерските му години, Франция преговаря с Англия, Англия преговаря с Русия, Русия води война и след това преговаря с Япония, което в комбинация с френско-руския и англо-японския

---

[77] *И е абсолютно прав в оценката си! (б. пр.)*

[78] *Поради личната отмъстителност и обида, Бюлов е изключително пристрастен, така че не е критерий! (б. пр.)*

съюз, формира Антантата. Срещу кого са се съюзили, е без съмнение. Руско-германското сближаване срещу Великобритания, предвидено в Договора на двамата императори от 1905 г. от залива Бьоркьо, е осуетено от усилията на премиера Сергей Вите и външния министър Владимир Ламсдорф, които се опасяват от конфликт с Франция.[79]

Бетман-Холвег смята това за „тежка неблагодарност за отношението ни към Русия по време на войната с Япония“. Решителната и не особено тактична подкрепа за австрийската анексия на Босна и Херцеговина засилва напрежението между Берлин и Санкт Петербург. Делкасе постоянно възпрепятства подобряването на отношенията между Франция и Германия. Отстраняването му като външен министър може да се счита за най-голямата победа на Бюлов, но и то е подготвено от противоречия във френския кабинет. Токио си спомня речите на кайзера за „Жълтата опасност“ и участието му в Тройната интервенция от 1895 г., когато Германия, Русия и Франция лишават Япония от по-голямата част от придобивките, след успешната войната срещу Китай.

Ще обсъдим Англия в последната глава, но дори и там Берлин има малка надежда. Бюлов, подобно на много германски политици, не харесва австрийците, но Райха няма други съюзници. Следователно не можем да смятаме принцът за дипломатически гений – дори в сравнение с грешките на неговите наследници. В тази връзка ще цитираме наблюдението на Фабр-Люс: „Липсата на единство в целите, повече от всичко друго, допринася за грешките на Германия. Имперската конституция сякаш съдържа всички условия, необходими за осигуряване на стабилна политика, но Бисмарк го няма, императорът стана твърде могъщ, а той е най-непостоянната личност на света. Освен това импулсивният монарх няма сред съветниците си външен министър с твърди традиции и определена политика.

През 1905 г. Едуард VII, е поразен от внезапните промени в курса на Германия (във връзка с първата криза в Мароко. – В.М.), пита Екардщайн (съветник в посолството в Лондон. – В.М.): „И така, кой командва в Берлин?“[80]

---

[79] *Договорът, подписан по инициатива на кайзера на 11 (24) юли 1905 г. на борда на руската императорска яхта „Полярна звезда“ край балтийския остров в едноименния залив Бьоркьо, съдържа задължения на страните за взаимопомощ в Европа в случай на нападение срещу една от тях, от която и да е европейска сила (член 1) и да не сключват отделен мир с един от общите си врагове (член 2). Договорът, чийто срок не е ограничен, е трябвало да влезе в сила след сключването на мира между Русия и Япония; в случай на денонсиране от едната от страните е било предвидено, че другата страна ще бъде информирана една година предварително (член 3). Член 4 гласи, че след влизането на споразумението в сила руският император „ще предприеме необходимите стъпки, за да запознае Франция с този договор и да я насърчи да се присъедини към него“. През ноември 1905 г. Николай II изпраща писмо до Вилхелм II, с което обуславя действието на договора с присъединяването на Франция към него, което на практика е невъзможно. Споразумението не е официално прекратено, но никога не е влизало в сила.*

[80] *Едуард VII е задкулисен играч, провеждащ дипломация в духа на британските империалисти от кръга Роудс-Ротшилд-Милнър, чийто основен член е и той. (б. пр.)*

През 1912 г. лорд Халдейн (британският военен министър. – В.М.) установява, че позициите на кайзера, Бетман и Чиршки открито се разминават една с друга. През 1914 г. германската дипломация представлява пълна анархия: от Чиршки, който приема войната, до Лихновски (посланика в Лондон. – В.М.), който се опитва да поддържа мира, от Шьон, измамен от собственото си правителство, до Пурталес, измамен от противниците си. Освен това, на Вилхелмщрасе (външното министерство) нямат пълен контрол над дипломацията. Бетман Холвег и Шьон ни разказват как Морското министерство се е намесвало в малки и големи дела, определяйки общата насока на политиката, избора на консули и т.н. Анализът на политиката на Германия при Хохенцолерните след Бисмарк води до изненадващо заключение: за разлика от по-слабата Виена, Берлин не напредва, а постоянно маневрира. „Принц Бюлов, некомпетентен стратег, е почти отличен тактик“, пише историкът Владимир Хвостов. „Той се опитва не да преодолява, а да заобикаля трудностите.“

Вилхелм фон Шьон

Политологът Владимир Гурко-Кряжин дава подобна оценка за своя наследник: „В решаващ период от историята на Германия на нейно кормило се оказват напълно некомпетентни политици. Бетман Холвег, с треперещи ръце, изгражда и поддържа, както самият той се изразява, „къщите от карти“ на европейското равновесие, но мощният дух на империализма безмилостно събаря тези крехки структури.“

Пацифистки настроеният канцлер и неговите сътрудници в трагичните години и месеци, предшестващи световната война, приличат на обърканите хора, които се страхуват от неизбежния съдбовен час, и се самозаблуждават, постоянно връщайки назад стрелките на джобните си часовници. Това е написано преди публикуването на мемоарите на Бюлов, който не пести ругатни за „жалкия“ курс на своя наследник.

Бетман Холвег

Гурко-Кряжин[81] го нарича „страхлива политика на изчакване, бързо преминаване от заплахи към половинчати компромиси, преследвайки единствената цел да прогони, дори за кратко, призрака на войната, чиято сянка вече покриваше цяла Европа“. Това може да се отнесе и за Бюлов. Тези черти на германската дипломация са ясно видими в действията ѝ спрямо Виена. Както отбелязва Гурко-Кряжин, „напълно абсурдно и исторически неправилно е да се изобразява Австро-Унгария като някакъв паразит, мирно вегетиращ под закрилата на Германия. Разкритията, появили се през последните години (писани през 1925 г. – В.М.) в Австрия, рисуват ярка картина на виенския милитаризъм, по никакъв начин не отстъпващ по интензивност на този в Берлин, Париж или Санкт Петербург. Ако Германия е принудена да защитава Дунавската монархия, това не се дължи на безпомощността на последната, а на изключителната ѝ агресивност. От 1908 г. Германия следва австрийската политика и често е принудена да се забърква в конфликти, създадени от последната. По време на двете Марокански кризи Виена подкрепя Берлин много умерено, като ясно заявява, че няма да рискува нищо. Кайзерът е информиран за датата на анексирането на Босна и

---

[81] *Владимир Александрович Гурко-Кряжин (1887-1931) е руски и съветски учен, ориенталист, археолог, етнограф, автор на изследвания върху съвременната и нова история на Турция, Иран, Афганистан и други страни от Близкия изток, археолог и етнограф на Кавказ, един от първите организатори на „новото“ съветско „воскотоведение“ (ориенталистика) от 20-те години на XX век. През 1917 г. минава на страната на болшевиките. Прави научна кариера при новия режим, но изпада в немилост пред съветския диктатор Сталин, обвинен е в буржоазен уклон. Умира на 44 години. (б. пр.)*

Херцеговина едновременно с другите монарси. Тогава Германия решително се застъпва за Австрия, но Вилхелм заявява пред Николай, а Бетман пред Сазонов, че ако Двойната монархия започне агресивна война на Балканите без тяхното одобрение, няма да получи никаква помощ.

През ноември 1912 г. Австрия иска да се намеси в Първата балканска война, но кайзерът, подкрепен от Рим, директно заявява на Франц Фердинанд, че в този случай не може да разчита на помощта на Тройния съюз. Многократни изявления през януари и февруари 1913 г. възпират Виена от въоръжен конфликт, в който участието на Русия е неизбежно. Именно този прецедент по-късно е цитиран от онези, които осъждаха кайзера за действията му след атентата в Сараево. „Трябваше само да заявим на Виена“, твърди Бюлов след войната, „че при никакви обстоятелства няма да допуснем разрив в отношенията между Австро-Унгария и Сърбия, преди да сме проучили обстойно сръбския отговор. Ако Австро-Унгария предприеме нападение срещу Сърбия без наше съгласие, тя ще го направи на свой собствен риск и опасност; в такъв случай ние няма да ѝ се притечем на помощ, изоставяйки я на произвола на съдбата.“ „Един мощен съюзник“, повтаря Сазонов, „който можеше да спре това безумно решение с една-единствена дума, както направи през Втората балканска война, този път отказа да изрече и възпираща дума. От Берлин, вместо забрана, дойде откровено насърчение.“[82]

Колко вярно е това и какво го предшества? Историците отбелязват, че през втората половина на 1913 г. балканската политика на Берлин претърпява обрат. Един от документите, показващи това, е тайна инструкция от кайзера до държавния секретар по външните работи от 16 август 1913 г., открита от югославския историк А. Митрович в колекциите на Германския политически архив на външните работи в Бон. В него се казва „Сега най-важната задача на нашата политика може да бъде оставена на заден план: поддържането на мира в Европа“. Документът поставя за цел създаването на блок на Балканите под егидата на Германия, който да противодейства на проантантския Балкански съюз, основно срещу Сърбия, и ако това не се получи, да постигне хегемония в региона, без да се колебае от употребата на сила. Готовността за борба обаче не означава непременно решение за война. Този обрат на събитията е отбелязан и от съвременниците, които не са знаели нищо за инструкцията. Фабр-Люс смята, че основният ѝ мотив е желанието за укрепване на разпадащия се Троен съюз в условията на консолидиране на Антантата. Войнствените изявления на кайзера, които той периодично прави както доброволно, така и по съвет на канцлерите и Тирпиц, също служат на тази цел.

Към средата на 1913 г. Вилхелм II напълно е убеден, че Германия е „обкръжена“ и че френско-руската атака е неизбежна.[83] Това убеждение е подсилено от провала, или поне безсмислието, на компромисната политика на Бетман, избирането на Поанкаре за президент, мрачните резултати от Втората балканска война за Тройния съюз, новините за изграждането на стратегическите жп-линии в западните губернии на Русия и войнствените изявления на парижкия и петербургския печат. Кайзерът е видимо нервен. Под влияние на пангерманистите, престолонаследникът призовава баща си да предприеме действия, без да чака нападение, преди да е станало твърде късно. Започвайки с анексирането на Босна и Херцеговина, Австрия играе по-активна роля в тандема Берлин-Виена, но това не означава че е станал по-влиятелна или решителна. Управляващите кръгове започват да разглеждат външната експанзия като средство не само за поддър-

---

[82] *Напълно невярно, целта на Антантата е разгром на Германия, Австро-Унгария е стръв, за да се вкара Германия във война, т.е. тя няма шансове да се измъкне, дори и да беше оставила Австро-Унгария сама срещу Русия. Британия вече подготвя план „Б“ като използва нарочно вкараното германско оръжие за ирландските бунтовници, така че войната пак щеше да избухне, този път директно с обвинение от Англия. (б. пр.)*

[83] *Което е напълно вярно. (б. пр.)*

жане на международния престиж (както правят всички велики сили), но и за решаване на вътрешни проблеми – опасен курс. Германия няма нужда от последното, но кайзерът и неговото обкръжение са преследвани от това, което Бисмарк нарече „кошмарът на коалициите“.[84] В такава ситуация те трябваше да помислят не само големи, но и второстепенни съюзници. Именно това е темата на преговорите между Берлин и Виена през първата половина на 1914 г., около които са натрупани толкова много измислици.

Най-впечатляващият от тях е „Конопищенският пакт“, за който се твърди, че е сключен между Вилхелм II и Франц Фердинанд, докато кайзерът се възхищава на известните рози на Софи, в имението им Конопище на 12-13 юни 1914 г. Той е измислен от журналиста на „*London Times*“ Уикъм Стийд, приятел на южните славяни.[85]

През февруари 1916 г. той публикува статия, в която твърди, че кайзерът и ерцхерцогът се договарят да провокират Русия към война с цел да я победят и радикално да пренаначертаят картата на Източна Европа: създаване на Полско кралство за най-големия син на Франц Фердинанд и славяно-унгарско кралство за по-малкия, оставяйки на Франц Йосиф само германските земи на Австрия. Стийд намеква, че убийството на престолонаследника е организирано от Виенския двор, който е научил за тези планове.

Според друга версия нападението срещу Сърбия е планирано окончателно в Конопище. Сензацията се оказва трън в очите, но краткотрайна. Още през 1920 г. е публикуван препис от преговорите, написан от дипломата Карл фон Тройтлер, който придружава кайзера. Събеседниците не обсъждат нищо подобно. Те са заети с по-належащи въпроси: слабостта на Турция и евентуалния ѝ конфликт с Гърция; австро-италианското съперничество в Албания; реваншистките планове на България; и позицията на Румъния, която клони към Антантата, въпреки, че член на династията Хохенцолерн заема трона ѝ. Ерцхерцогът говори раздразнено за унгарската аристокрация, която потиска славянското и румънското население. Сърбия изобщо не е спомената. За Русия - само че нямаше от какво да се страхуват. „Вътрешните ѝ трудности са твърде големи“, отбеляза домакинът, „за да ѝ позволят да води агресивна външна политика“.

Той също обявява предстоящата смяна на австроунгарския посланик в Берлин, възрастния граф Ласло Сьогени.

Кайзерът обсъжда Русия и Сърбия с Франц Йозеф, Берхтолд и Тиса в края на март 1914 г., докато е във Виена, но те са по-загрижени за Румъния. Говорейки за военните приготовления на Санкт Петербург, гостът отбелязва: „Имаме всички основания да ги следим отблизо, но не мисля, че основният им мотив са войнствени намерения срещу Австро-Унгария или Германия.“ „Русия е подтикната да направи това от Франция“, отбеляза той, „защото в противен случай няма да получи пари от нея“ (за изграждането на стратегическите жп линии по западните си граници). Тиса отбелязва, че е в интерес на Австро-Унгария да откаже на Сърбия достъп до Адриатическо море (точка, за която Санкт Петербург настоява от години) и предупреждава, че в случай на голяма война Австро-Унгария ще затъне на Балканите и е малко вероятно да се притече на помощ на Германия.

„Може би най-важният резултат от срещата в Конопище“, отбелязва Фей, „е въздействието, което тя оказва върху психологията на кайзера. Убийството на ерцхерцога има дълбоко въздействие върху неговата впечатлителна природа, склонна към внезапни изблици, особено защото е приятел, когото беше посетил у дома само няколко дни порано, и той сега е убит. Изстрелите от Сараево проехтяха, докато споменът за розите в

---

[84] *Вече не е кошмар а реалност! (б. пр.)*

[85] *Изобщо не е приятел, интересно на кои „южни славяни“, единствено на сърбите? Той е човек на Нортклиф, водещ активна дезинформационна, антигерманска кампания, член на британския империалистически елит, просто изпълнява поръчка да се нагнетяват противоречията със сърбите за да се се предизвика Австро-Унгария и сътов. Германия. (б. пр.)*

Конопище е все още пресен, и това особено засили ужаса, с който Вилхелм винаги гледа на терористичните убийства. Ако преди това е възпирал Австро-Унгария да предприеме резки действия срещу Сърбия, сега Сърбия започва да му се струва като гнездо на убийци (б. пр. което е самата реалност) и той неразумно дава на граф Берхтолд пълна свобода да действа срещу нея, както Виена сметне за уместно.“

На 30 юни Чиршки телеграфира от австрийската столица: „Често чувам тук, включително от сериозни хора, желанието най-накрая да бъдат напълно уредени сметките със Сърбия.“ Кайзерът оставя една от известните си бележки в полетата: „Сега или никога.“ Както отбелязва Фей, „с характерната си необузданост той иска Австрия да предприеме решителни стъпки срещу Сърбия възможно най-скоро, докато целият цивилизован свят все още е под яркото впечатление от убийството и съчувства на Виена“. „Възползвах се“, продължи посланикът, който няма инструкции от Берлин, „от всяка такава възможност спокойно, но много убедително и сериозно да предупредя срещу прекалено прибързани стъпки“. „Кой го упълномощи да направи това?“, отговоря монархът. „Това изобщо не го засяга, тъй като е изцяло работа на Австрия какво планира да прави по-нататък“. „Тогава, ако нещата се объркат, ще кажат, че Германия не е искала (да помогне на Австрия. – В.М.). Нека Чиршки, да спре тези глупости. Със сърбите трябва да се разправят, и то сега.“

Бележките на Вилхелм II в полетата на депешите, непредназначени за публично разглеждане, но публикувани скоро след войната, дават достатъчно основания за спекулации. Струва си да се цитира заключението на Фей, подкрепено от задълбочено познаване на ситуацията: „За да се прецени позицията на кайзера през юли 1914 г., няма по-добър материал от бележките, които той е направил в полетата на телеграмите, които са му били представени. Той е възприел тази техника отдавна, имитирайки Бисмарк, който, за да спести време, е посочвал желанията си с бележки в полетата, вместо да пише или диктува дълги инструкции. Но докато бележките на Бисмарк са внимателно претеглени и обикновено са инструкции, бележките на кайзера са най-вече прибързана емоционална реакция към документа пред него. При използването им трябва да се помни, че те често отразяват само първо впечатление и не са заключение, основано на зряло размишление. Те често съдържат противоречия и преувеличения; често не са оказали влияние върху действителния ход на събитията, защото като правило са направени няколко дни след като Министерството на външните работи вече е взело решение по този въпрос. Въпреки това те дават известна представа за манталитета на кайзера и решителното впечатление, което убийството на приятеля му е направило върху него.“ Чиршки не е получил никакви „решителни“ инструкции[86]: държавният секретар Ягов е бил в отпуск, а неговият помощник Алфред Цимерман е посъветвал австрийците „да не отправят унизителни искания към Сърбия“. Тогава посланикът е сметнал че е в право да действа самостоятелно.

На 4 юли Хуго Ганц, журналист от „Франкфуртер Цайтунг“, съобщава на виенското външно министерство думите на Чиршки, че „Германия ще подкрепи Монархията при всички обстоятелства, ако последната реши да действа срещу Сърбия“ и че „колкото по-рано Австрия започне, толкова по-добре. Вчера е по-добре от днес, но днес е по-добре от утре“.

„Оставаше да се види“, отбелязва Полетика, „дали германското правителство споделя мнението на своя посланик във Виена, че уреждането на сметките със Сърбия е „много добре“, или дали „е просто лична гледна точка на Чиршка“.

Политическият секретар на Берхтолд, граф Хойос, тръгва за Берлин, носейки със себе си ръкописно писмо от Франц Йозеф до кайзера и подробен доклад от неговия

---

[86] *Фей посочва, че депешата с коментар „Сега или никога“ е върната във външно министерство едва на 4 юли.*

началник за състоянието на империята и „пансръбските интриги“, завършен преди атентата в Сараево. Понякога се смята, че това е било предназначено да оправдае агресията срещу Сърбия, не само планирана, но и подготвена. Документи от сръбското военно министерство, публикувани в началото на 80-те години на XX век, показват, че Австро-Унгария е започнала да концентрира войски на границата през април-май 1914 г., преследвайки целта да окупира от Сърбия санджака Нови Пазар. Според тези данни на 30 май австрийският генерален щаб одобрява оперативен план за нападение срещу Сърбия, а на 2 юни командирът на войските в Босна, генерал Потьорек, издава тайна заповед за непосредствените приготовления за инвазията.

Австрийските документи не показват, че приготовленията са напреднали дотук или че във Виена е взето решение за война, въпреки че тази опция е в съответствие със стремежите на Хьотцендорф. Както уместно отбелязва историкът Алън Тейлър, „опасно е да се правят изводи за политически намерения от военни планове“.

Наличието на редовно актуализирани и усъвършенствани планове както за отбранителна, така и за настъпателна война срещу всички потенциални противници в Генералния щаб по мирно време говори само за добрата работа на военните, а не за агресивните стремежи на ръководството на страната. Що се отнася до „военен план“ в широк смисъл – план, който „обхваща всички елементи на военната подготовка, осигурявайки постигането на целите си чрез използването на въоръжени сили, подкрепен от всички благоприятни икономически и политически мерки“според генерал Зайончковски, през 1914 г. никоя друга сила не е имала такъв.

В неделя, 5 юли, Хойос и посланик Сьогени представят и двата документа на кайзера[87], който ги прочита веднага. След атентата в Сараево докладът му прави силно впечатление. Вилхелм II приема сериозно думите на австрийския император: „Усилията на моето правителство отсега нататък трябва да бъдат насочени към изолиране и унижаване на Сърбия.“ Императорът казва на гостите си, че Виена може „да разчита на пълната подкрепа на Германия“, особено по отношение на Сърбия, и не бива да се бави с предприемането на решителни действия. „Позицията на Русия“, докладвал Сьогени, „ще бъде враждебна, но той (кайзерът. - В.М.) се готви за това от няколко години и дори да се стигне до война между Австро-Унгария и Русия, можем да бъдем сигурни, че Германия, вярна на съюзническия си дълг, ще го изпълни и ще застане на наша страна. Въпреки това, предвид настоящото положение на нещата, Русия все още не е готова за война и вероятно ще помисли сериозно, преди да прибегне до оръжието.“

Вилхелм предупреждава, че не може да вземе окончателно решение без канцлера. На следващата сутрин той заминава за Кил, откъдето отплава с яхтата си, след като успява да се консултира с Бетман Холвег и военните преди заминаването. Канцлерът телеграфира на Чиршки, че кайзерът „естествено не може да заеме никаква позиция по въпросите между Австро-Унгария и тази страна (Сърбия – В.М.), тъй като те попадат извън неговата юрисдикция. Император Франц Йосиф обаче може да разчита, че Негово Величество, в съответствие със своя дълг на съюзник и старото си приятелство, ще стои лоялно до Австро-Унгария“. Това обещание е известно като „картбланша“, или „празния чек“ издаден от Берлин на Виена. Берхтолд

---

[87] *Срещата дава началото на легендата за „Потсдамската конференция“, състояла се на този ден, с участието на генерали, посланици и финансисти, всеки от които уж е бил попитан от кайзера: „Готови ли сте за война?“ Легендата е измислена от американският посланик в Константинопол, Хенри Моргентау-страши, позовавайки се уж на разказ на германския му колега барон Вагенхайм умира в Константинопол през октомври 1915 г. Моргентау публикува спомените си едва след войната, когато Вагенхайм е мъртав и няма как да го опровергае и изобличи в лъжа.*

и Хьотцендорф го приемат с ентусиазъм, надявайки се, че това ще помогне да се преодолее съпротивата на Тиса и най-накрая да се убеди старият император. „След толкова много откази съюзът трябваше да бъде укрепен чрез демонстрация на лоялност“, пише Фабр-Люс след войната. Докато страстите все още са нажежени, фон Мах твърди: „Ако Германия беше изоставила Австро-Унгария през юли 1914 г., тя несъмнено щеше да отложи съдбоносния ден. Но когато този ден най-накрая настъпи, Германия ще трябва да се воюва сама, защото Австро-Унгария няма да ѝ прости дезертьорството.“

И друго мнение: „Ако бяхме останали настрана, щяхме да бъдем изолирани и опозорени. Щяхме да бъдем мразени от онези, на които бяхме отказали помощ, и презирани от всички останали.“ Не е лошо решение за тази ситуация, но тези думи принадлежат на... британския външен министър Грей и обясняват защо страната му толкова решително подкрепя Франция по време на първата Мароканска криза в началото на 1906 г.

Има и друг фактор, за който Ягов пише откровено на Лихновски в Лондон на 18 юли: „Австро-Унгария, която все повече губи престиж поради липсата на сила за действие, едва ли може сега да се счита за пълноценна велика сила. Тя разбира отлично, че е пропуснала много възможности, но че все още е способна на действие, докато след няколко години може няма да бъде. Запазването на Австро-Унгария, и то възможно на силна Австро-Унгария, както по вътрешни, така и по външни причини, е от съществено значение за нас. Колкото по-решителна се покаже тя, колкото по-енергично я подкрепяме, толкова по-скоро Русия ще запази спокойствие.“ Изчислението е разбираемо, но неправилно. Хора с много различни възгледи смятат „картбланша“ за фатална грешка на кайзера. Монжела, който му симпатизира, посочваше следните причини: надценяването на монархическата солидарност на Николай II; подценяване на военните приготовления на Франция и Русия; и сигурността, че Англия ще остане настрана от конфликта на континента.

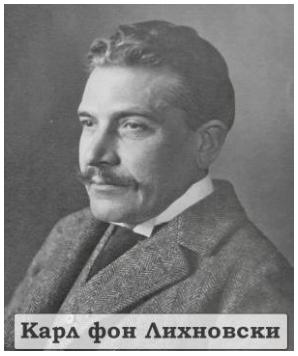
Карл фон Лихновски

Готлиб фон Ягов

Според неутралния Фабр-Люс, императорът е уверен, че Антантата ще приеме локализираното „наказание“ за Сърбия и ако не стане, Германия ще възпре Австро-Унгария да предприеме фатална стъпка. Обективен, но не и симпатизиращ на Вилхелм, Гуч заявява: „Той разбираше, че подкрепата на австрийските искания може да предизвика лавина, но в онези съдбовни дни не предприе ефективни стъпки, за да я спре. Вилхелм II и Бетман са слпци, които насърчават съюзник да поеме по опасен път и не изискват участието им в изготвянето на ултиматума, от който зависеше съдбата на света.“ Бюлов се оказа най-непримиримият: „Лидерите на германската политика не искаха световна война, но най-глупаво си въобразяваха, че ще могат да извършат австрийска наказателна експедиция, за да „дадат урок на Сърбия“, без да доведат нещата до европейска война.“

На 12 юли посланик Сьогени изпраща депеша на Берхтолд, която заема важно място в книгите за предисторията на Първата световна война. Ще посоча най-често цитираните фрази от нея. „Император Вилхелм, както и всички други водещи фигури тук, не само твърдо стоят като верни съюзници на Монархията (Австро-Унгария. – В.М.), но и най-решително ни насърчават да не пропускаме настоящия момент и да действаме с най-голяма решителност срещу Сърбия, за да възстановим веднъж завинаги реда в това гнездото на революционери и заговорници... Водещите германски кръгове – и не на последно място самият император Вилхелм, почти ни притискат да предприемем реши-

телни, дори военни действия срещу Сърбия... Германското правителство счита настоящия момент за най-подходящ политически.“

След това посланикът цитира добре познатите мнения на кайзера за неподготвеността на Русия и неутралитета на Англия. Тази депеша се смята за едно от основните доказателства, доказващи агресивните намерения на Берлин.

Но още в средата на 20-те години на XX век изследователите отбелязват подробности, които коригират тази картина. Първо, посланикът не се е срещал с императора след 5 юли, а Чиршки във Виена не е получавал никакви нови инструкции от 6 юли – инструкции, „по-войнствени“ от телеграмата на Бетман за „съюзническия дълг“ и „старото приятелство“. Второ, има независими свидетели, които твърдят, че 73-годишният Сьогени, който вече е заема поста 22 години, е меко казано, не съвсем обективен поради възрастта си и преувеличеното настроение на Берлин. Въпросът за неговото пенсиониране вече е решен, както ерцхерцогът е казал на кайзера в Конопище.

До 18 юли подробното съдържание на ултиматума не е известно в Берлин. Германия отказва да участва в неговото изготвяне или редактиране.

Бетман Холвег се завръща в столицата от имението си едва на 25 юли, а императорът – два дни по-късно. Началникът на Генералния щаб Молтке заминава на почивка в Карлсбад (сега Карлови Вари), знаейки, че ведомството му е в пълен ред. Гранд-адмирал Тирпиц прекарва лятото в Швейцария. Отсъствието им от столицата по-късно е представено за хитра маневра.

Но дори Полетика, който е строг към Германия, отбелязва, че „в никакъв случай не всички телеграми от германските дипломатически представители в чужбина са препращани до Вилхелм (много от тях в съкратена форма) и той ги е получавал със значително закъснение. Съдейки по публикувани документи, Вилхелм е получавал информацията за развитието на политическата ситуация със значително закъснение.

Хайнрих фон Чиршки

Съдейки по броя на телеграмите, изпратени му от външното министерство, канцлерът е бил малко по-добре информиран“. Ягов, Цимерман и Чиршки остават начело, като се фокусират върху „наказването“ на Сърбия и „локализирането“ на конфликта.

Отсъствието на висшите служители, според Полетика, не играе съществена роля, тъй като основните решения са взети на 5-6 юли. Окончателният текст на ултиматума е изненада за Берлин.

На 20 юли Ягов моли Виена да го съобщи предварително, но Берхтолд нарежда това да не се прави. Той също игнорира съвета на колегата си, да уведоми Италия. След като получава документа от Сьогени вечерта на 22 юли, ден преди да бъде представен, според по-късните си показания, министърът заявява, че „формата и съдържанието на нотата изглеждат ненужно сурови“, но посланикът отговоря, че „е твърде късно да се направи каквото и да било“. Може да се предположи, че ретроспективно Ягов, е преувеличил неспособността си да се намеси и да принуди австрийците да смекчат ултиматума или поне да удължат срока за отговор. Но очевидното желание на Виена да действа самостоятелно, изобщо не отговаря на тезата за нейната „васална зависимост“. Канцлерът, който е в имението си, очевидно научава за това сутринта на 23 юли, а императорът, който плава на яхтата „Хоенцолерн“, научава за това изцяло по радиото.

Първият „рязък ход“ на кайзера е да нареди на флота да се върне от Северно в Балтийско море, от борда на яхтата си на 25 юли, след като научава за сръбската мобилизация и прекъсването на отношенията с Австро-Унгария. Канцлерът се опитва да го разубеди, но кайзерът му казва, че мобилизацията в Белград „може да предизвика мобилизация в Русия и със сигурност ще предизвика мобилизация в Австро-Унгария. В

такъв случай трябва да събера бойните си сили на сушата и в морето. В Балтийско море няма нито един кораб!!“

На 27 юли ръководството на страната е в Берлин и същата вечер се среща с императора в Потсдам, за да обсъдят перспективите за евентуално посредничество. Някои смятат, че това е било искрено, други – че е заблуда.

На 28 юли Австро-Унгария, без предварително споразумение със съюзника си, обявява война на Сърбия, като едновременно с това отхвърля друго мирно предложение от Англия, предадено през Берлин. Вилхелм II получава сръбския отговор на ултиматума едва същата сутрин и пише в полето: „Отлична работа само за 48 часа. Това е повече, отколкото можеше да се очаква. Голям морален успех за Виена, но с това всеки претекст за война изчезва. След това никога не бих дал заповед за мобилизация.“

В инструкции до Ягов от същия ден императорът отбелязва, че „желанията на Дунавската монархия като цяло са изпълнени. Няколко резерви, направени от Сърбия по отделни точки, е напълно възможно да бъдат уредени чрез преговори. Но тук най-унизителната капитулация е обявена на целия свят и в резултат на това всеки претекст за война изчезва. Това обаче е само лист хартия, чиято стойност е много ограничена, докато съдържанието му не бъде изпълнено. За да станат тези красиви обещания реалност и факт, трябва да се използва нежно насилие. Това трябва да се постигне, като Австрия окупира Белград и го задържи, докато исканията бъдат действително изпълнени, за да се накарат сърбите да изпълнят обещанията си. На тази основа съм готов да сътруднича с Австрия в полза на мира. Безусловно ще отхвърля всякакви предложения за противното или протести от други държави.“

Екстравагантната идея на Вилхелм, известна в литературата като „план за презастраховка“ или „Стоп в Белград!“, днес изглежда или глупава, или провокативна. Кайзерът се позовава на прецедента на частичната окупация на Франция през 1871 г. от германските войски, за да се гарантира, че тя ще плати репарациите. Сърбия, да не говорим за нейните съюзници, обаче не е победена и методите на световната политика се променят забележимо.

Сред малцината, които приемат идеята сериозно, е британският външен министър Грей, но той играе своя собствена многостранна игра на „посредничество“.[88]

Бетман Холвег започва да бомбардира Виена с телеграми, изисквайки отговор на „плана за презастраховка“.

„Разбира се, ние сме готови да изпълним дълга си по съюзния договор, но не можем да позволим на Виена лекомислено и без да се съобразява със съветите ни да ни въвлече в световен пожар“, заявява в една от тях.

След като печели време, Берхтолд отхвърля предложението, позовавайки се, че военните действия вече са в разгара си. Последва вълна от мобилизации, скъсване на дипломатическите отношения, обявяване на война, благородно негодувание и твърдения за собствена праведност. Ще разгледаме това по-подробно в последната глава, където ще обсъдим ролята на Англия.

Ролята на Двойната монархия в инициирането на конфликта е очевидна, въпреки че нейните високопоставени лица, дипломати и военни се опитват да „прехвърлят вината“ върху Германия, което е напълно в съответствие с позицията на Антантата.

Ревизионистите съсредоточават критиките си върху тази теза, опитвайки се да докажат, че Берлин се е намесил единствено от чувство за „лоялността към Нибелунгите“. Факторът „съюз“ или по-скоро смъртният страх да не остане без съюзници, сам във

---

[88] *Грей е главният коварен манипулатор в играта. Той дърпа нишките на заговора. Основната идея на великият английски рибар, специалст по „риболов с муха“ е да вкара германския шаран в мрежата, чрез австроунгарската стръв. (б. пр.)*

враждебна среда, изиграва значителна, ако не и решаваща, роля в решенията на Вилхелм II и Бетман Холвег.

Разбира се, те се ръководеха не само от идеалистични мотиви (въпреки че не бих ги отрекъл напълно), но и от политически и стратегически изчисления, които се оказват фатално погрешни, съотв. за неутралитета на Англия и възможността за „локализирането“ на войната, ограничавайки я до Източна Европа.

И все пак, още през януари същата година, руският посланик Бенкендорф пише от Лондон до Сазонов: „В Берлин знаят отлично, че Франция, която сякаш винаги е готова да воюва с Германия, ще се присъедини към нас.“

Нека си припомним фразата, приписвана на Наполеон: „Грешката е по-лошо от престъплението.“ Последващата оценка на действията на германските лидери зависи д от политическата ситуация.

Знаем за Версайската присъда от 1919 г. През 1925 г. Гурко-Кряжин говори за „обърканите политици, напомнящи на приказен герой, уплашен от духовете, които самият той ги е призовал“.

През 1930 г. Полетика сравнява Централните сили с „дебел и глупав шаран, който се хваща на въдицата“[89], но пет години по-късно оттегля думите си, заявявайки: „Самата Германия, представена от управляващите си класи, искаше да разпали война и направи всичко по силите си, за да постигне тази цел.“

Според учения, това „трябва да се помни особено сега, когато германският фашизъм разпространява сред широките маси на Германия идеята за реваншистка война за ново разделение на света“.

Накрая, през 1964 г., изразявайки „съжаление“, че ревизионистката гледна точка е намерила своето място в съветската историография, Полетика твърди: „Германия реши да наложи и наложи световна война на Антантата, но го направи толкова грубо, че не успя да прикрие участието си в разпалването на войната“.

Трите цитата от един и същ автор илюстрират как се е променила ситуацията.[90]

И още нещо. През юли 1972 г. От Белоруският държавен университет, където преподава Николай Павлович Полетика, му дават отрицателна характеристика заради решението му да емигрира от СССР (в Израел). Сред греховете на историка е, че е „преувеличил вината на Русия и е омаловажил ролята на германския империализъм в разпалването на войната“.

ГЛАВА ШЕСТА. ТУРЦИЯ И ИТАЛИЯ: ДРАМАТА НА САТЕЛИТИТЕ

В началото на века, Турция и Италия заемат уникално място в голямата европейска политика. Можем да ги наречем „второстепенни велики сили“. Формално статутът на велика сила по това време се е признава защото другите велики сили са поддържали дипломатически отношения с тях на посланическо ниво, а не на ниво дипломатически агент, един вид равнопоставеност. Например, Япония постига това за първи път едва през 1906 г. и то само от своя съюзник Англия.

---

[89] *Доп. пр. ...въдицата на великият английски рибар!*

[90] *Напълно ясно, „академичният“ историк винаги трябва да прави компромиси със съвестта си и да пропагандира, това което му се наложи от управляващата идеология. Ако откаже, ще бъде обявен за „ревизионист“ и лишен от възможността за академична кариера, а в условията на Сталиновия кървав деспотизъм, може да завърши дните си в Сибир, или скоропостижно в някое от подземията на НКВД! (б. пр.)*

Посланическият пост в Константинопол е почетен и труден, въпреки че действителното му политическо значение постепенно намалява с течение на времето. Посланическият пост в Рим дълго време се е смятал за подобен на добре платена почивка или почетно пенсиониране, в много страни, включително Русия, но след това „увеличава стойността се“. Това отразява променящите се позиции на двете страни в световната политика: значението на Турция намалява, докато това на Италия нараства.

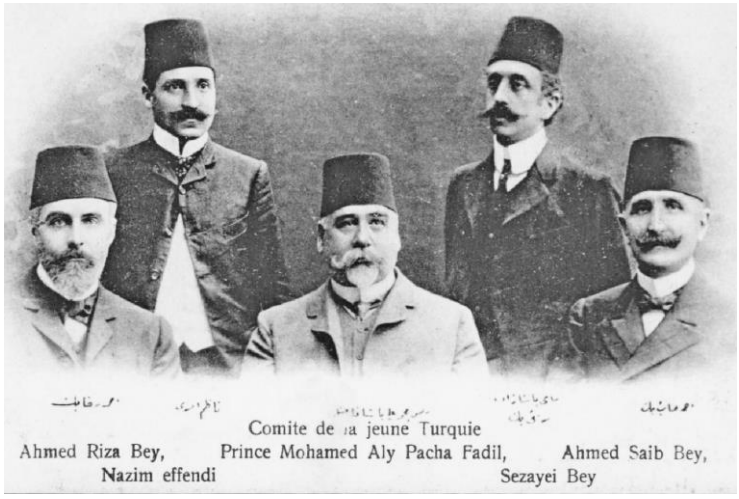

Младотурски активисти

Османската империя остава „Висока Порта“ но търпи поражение след поражение в локални конфликти, започвайки с Руско-турската война от 1877-78 г., и губи все повече от територията си. Катастрофалният изход от Първата балканска война през 1913 г. довежда Валери Брюсов до следното заключение: „Турското господство в Европа е приключило. Те очевидно все още ще запазят малка територия на Балканския полуостров, запазена поради съперничеството на силите помежду си. Но значението на Турция като европейска сила отсега нататък може да се счита за приключило.“

Парчета от Турция откъсва всеки, който може, включително Италия. Но въпреки това, тя все още е сила, с която трябва да се съобразяват. Турция влиза първа във войната, така че нека поговорим първо за нея.

През лятото на 1908 г. турската буржоазно-реформаторска партия „Единение и напредък“, с подкрепата на млади офицери, свалят султан Абдул Хамид II, наречен „Кървавия“, и извършват революция, за която се подготвят близо двадесет години. Провъзгласена е конституционна монархия, приета от новия султан Мехмед V, и започва под либерални лозунги модернизацията, но осъществявана с авторитарни методи.

Министерският кабинет и парламентът (Меджлис), организирани по европейски стил, са чисто декоративни. Богатият и суетен велик везир (ръководител на правителството) и министър на външните работи Саид Халим паша се задоволява с церемониална роля. Истинската власт попада в ръцете на „младотурците“, както е наричано ръководството на партията им в Европа.

Възползвайки се от поражението на Турция във войната с Италия за Триполи през 1911–1912 г., консервативната, пробританска Партия на свободата и съгласието извършва военен преврат в Константинопол през юли 1912 г. и сваля младотурците от власт. Управлението им обаче е краткотрайно поради поражението в Първата балканска война, което води до почти пълната загуба на Европейска Турция (до линията Мидия-Енос). На 23 януари 1913 г. правителството се сменя отново. Конституционният „декор“ се запазва, но фактическият контрол над страната е концентриран в ръцете на „триумвирата“. Той се състои от военния министър и началник на Генералния щаб Енвер паша, който се смята за Наполеон на Турската революция; военноморски министър и губернатор на Константинопол Джемал паша; и министър на вътрешните работи Талаат паша. Младотурците получават трудно наследство, особено в икономиката.

Страната отдавна живее в дългове, и постоянен бюджетен дефицит, последвани от нови заеми. Заемите, разбира се, не се отпускат лекомислено. Кредиторите – британски,

френски, германски, италиански и американски, сега контролират всички най-печеливши пера в държавния бюджет: монополите върху тютюна и солта, гербови такси и митата, поземлените данъци, акцизите върху алкохолните напитки и т.н. Инфраструктурата и транспортът, включително железопътните линии, също се контролират от чужденците. И накрая, ниските вносни мита водят до доминиране на евтините чуждестранни стоки на вътрешния пазар, което устройва както производителите, така и местната „компрадорска[91]“ буржоазия, която печели пари не чрез развитие на националната икономика, а чрез обслужване интересите на великите сили. Етнически тази категория е доминирана не от турците, а от гърците, арменците и евреите.

За да се допълни картината, трябва да споменем корупцията, злоупотребите и непотизмът[92], които са проникнали в целия държавния апарат от горе до долу. Това е истинска „полуколониална зависимост“ от Париж, Лондон и Берлин, несравнима с тази, която се опитват да припишат на Русия или Австро-Унгария.

„Напразно младотурците говорят изискан френски“, шегува се Брюсов през 1913 г., „напразно мечтаят да открият университет с всичките му факултети в Константинопол, напразно организират дворцови преврати и свалят министър-председатели по много европейски начин – Европа не иска да ги признае за свои.“ Той директно определя „изгонването на турците от Европа“ като цел не само на руската, но и на общоевропейската политика.

Младотурците вярват, че пътят към отслабване на икономическата зависимост минава през дипломатически и военни успехи, а това изисква мобилизиране на населението чрез нова национална идея. През 1908 г. е провъзгласена такава национална идея: „османизъм“, предназначен да обедини всички народи на империята.

Както обаче отбелязва В. В. Готлиб, „нетурските елементи не откликват на ласкателни убеждавания. Балканските войни, по време на които гърци, българи, сърби, албанци, поданици на Портата, демонстрират своята лоялност към нейните врагове, и опровергават доктрината за османизма. Тази доктрина е заменена от нова – тюркизмът, който провъзгласява превъзходството на турската раса.“

Триумвиратът разчита на войнствения национализъм, който скоро след избухването на войната води до едно от най-страшните престъпления на XX век – арменския геноцид. През 1921-1922 г. главните му виновници Талаат и Енвер, както и бившият велик везир Саид Халим, са убити от арменските патриоти.

Докато финансите, данъчното облагане и образователната система на Турция са под контрола на французите и британците, германците засилват позициите си в транспорта, промишлеността, политиката и армията.

В. В. Готлиб уместно описва ситуацията: „Влиянието на кайзера вече е голямо при Абдул Хамид. То е голямо не защото кайзерът се въздържа да се присъедини към другите сили в налагането на реформи на султана (относно подобряването положението на християнското население на Турция – В.М.), а защото осигурява обучението на турските офицери, предоставя субсидии на Портата и дипломатическа подкрепа. Събитията от 1908 г. далеч не намаляват, а напротив, засилваха доминиращото влияние на Рай-

---

[91] *„Компрадор“ е португалски термин, възникнал в португалската колония Макао и в Югоизточен Китай през XIX век. Първоначално означава местните хора, които са прислужници на португалските колонисти изпращани по пазарите да продават стоки от името на своите господари. Терминът е любим на марксистките историци и го използват в смисъл на продажна буржоазия, обслужваща чужди интереси. Днес като „компрадори“ и „компрадорски“ се наричат онези национални политици, интелектуалци и социални групи, които обслужват, съзнателно или в ролята на „полезни идиоти“, една от основните цели на неолиберален глобализъм – унищожаването на националната държава. Доц. д-р Борислав Цеков, Консервативен форум „Труд нюз“(https://trud.bg/a/articles/кдмпрадопскиятпарламент). (б. пр.)*

[92] *Шуробадажнащината. (б. пр.)*

ха (т.е. Германия). Западните финансисти и търговци, които проникват в Турция, избират своите основни поддръжници (компрадори) от местната гръцка и арменска средна буржоазия. По-късно пристигналите, германците подкрепят и разчитат на компрадори от зараждащата се турска буржоазия. Младотурците, които идват на власт в резултат на буржоазната революция, също започват да подкрепят националните компрадори. Това ги обвърза с Берлин и те не само не са способни, но и не желаят да променят тази ситуация... Райхът може да твърди, че единствен сред европейските сили не е завзел никаква територия от Османската империя. Като една от най-младите империалистически държави, тя не играе съществена роля в системата от капитулации, толкова мразена от младотурците. Нещо повече, тъй като Антантата провежда политика, чиято крайна цел е разделянето на Турция, Германия е била принудена да положи усилия, за да запази предишната си позиция."

Младотурският триумвират – пашите Талаат, Енвер и Джамал

Л. фон Сандерс в Турция

Остава малко какво да се добави. Първо, според американския учен Едуард Ърл, „икономическите перспективи на Турция никога не са били по-добри, отколкото непосредствено преди избухването на войната", главно благодарение на Багдадската железница. Второ, турският офицерски корпус, воден от Енвер, се възхищава на германската армия. Това води до „инцидента с Лиман", който сериозно помрачава международния хоризонт в навечерието на Новата 1914 година.

През пролетта на 1913 г., след преврата в Константинопол, „младотурците" молят Германия да им помогне да реорганизират армията си. Кайзерът се съгласява и още през лятото съобщава намеренията си на „августейшите братовчеди" „Ники" и „Джордж", т.е. Николай II и Джордж V. През ноември за Турция заминава военна мисия от 42 офицери, водена от генерал Ото Лиман фон Сандерс, който е назначен за командир на 1-ви корпус, разположен в столицата, член на военния съвет и началник на военните академии.

На аудиенция преди заминаването си, императорът казва на генерала: „Трябва да се занимавате само с армията. Прогонете политиката от турския офицерски корпус. Намесата в политиката е най-голямата им грешка. В Константинопол ще се срещнете с адмирал Лимпус, който ръководи британската военноморска мисия. Поддържайте добри отношения с него. Той работи във флота, вие в армията. Всеки от вас има своя отделна сфера на дейност.“

Въпреки това Сазонов веднага протестирал, виждайки в действията на Берлин, посегателство върху Проливите.[93] В печата започва антитурска и антигерманска кампания. Лиман обаче е само един от многото чуждестранни съветници, поканени от „младите турци“. Германският генерал Колмар фон дер Голц е на служба в Портата от 1909 г.; французите се опитват да въведат ред във финансите, жандармерията и съдилищата. Британският адмирал Артър Лимпус успешно ръководи модернизацията на флота.

През пролетта на 1914 г. това разтревожва Сазонов, който се опасява от „загубата на господстващо положение в Черно море“, моли британците да не прекаляват, докато Черноморският флот не бъде адекватно укрепен.

След като изчакват, британското правителство отговаря, че не позволява на своите офицери „да постъпят на служба в османското правителство, ако смята, че турският флот е предназначен за действия, враждебни на Русия“. Това е последвано от посъществен аргумент: в противен случай „модернизацията на турския флот несъмнено ще бъде поверена на Германия“.

Ханс Вагенхайм

Мисията на Лиман пристига в Константинопол в разгара на британските усилия, така че Лондон предлага, за ужас на Сазонов, да ограничи въпроса до „устно искане“ от тримата посланици, което е направено на 15 декември. Демаршът представлява намеса във вътрешните работи на Османската империя и предизвикателство към Германия.

В навечерието на Нова година германският външен министър Ягов извиква посланика Ханс Вангенхайм от Константинопол в Берлин, за да обсъди ситуацията с него и руския посланик Сергей Свербеев, който не споделя войнствените настроения на своя началник. Заедно дипломатите изготвят отговор до Санкт Петербург, в който се посочва, че назначаването на Лиман за командир на корпуса е временно и служи само за запознаване със състоянието на нещата. Документът, договорен с „младотурците“, е изготвен в помирителен и извинителен тон.

На 28 декември (10 януари) Пурталес го връчва на Сазонов, но министърът продължава да изразява недоволство. Няколко дни по-късно генералът се отказва от командването, но под името Лиман паша е назначен за генерален инспектор с чин фелдмаршал. Той си свършва работата достойно, както демонстрира церемониалният преглед на турската армия шест месеца по-късно. „Това, което през януари 1914 г.“, пише американският посланик Хенри Моргентау, „беше недисциплинирана, дрипава тълпа, сега маршируваше в стъпка „пачи крак“, облечена в каки униформи.“

Представителите на страните от Антантата единодушно бойкотират прегледа. „Аферата фон Сандерс“, заключава Фей, „дава ярък пример за това как с добрата воля на двете страни може да се намери изход дори от критична ситуация. Нейното задоволително разрешаване е доказателство, че войните не са неизбежни.“

„Германия не е виновникът за кризата“, пише посланик Бенкендорф до Сазонов от Лондон през януари, предупреждавайки срещу прибързани действия, „още по-малко може би е Турция.“ Причината за това се крие в германо-турското споразумение. Това

[93] *Гузен негонен бяга! (б. пр.)*

споразумение създава най-голяма солидарност между тези две сили. В случай на конфликт, за Германия е въпрос на чест и достойнство да се вдигне на оръжие в защита на Турция. От това стигам до заключението, че предприемането на действия срещу Турция означава директно насочване към война.“

Опитният посланик преувеличи близостта между Константинопол и Берлин: „младотурците“, имайки предвид френските заеми и британския флот, все още не са направили окончателен избор, претегляйки кой от противостоящите блокове ще им предложи повече. Но руските дипломати приемат ситуацията много сериозно, както се вижда например от следния пасаж в доклад до външно министерство от Константин Гулкевич, временно управляващ посолството в Константинопол, от 18 (31) януари 1914 г.: „Не мога да поема отговорност за факта, че за толкова кратък период от време като две седмици (разговорът е за привеждането на Черноморския флот в бойна готовност – В.М.), може да възникне някакъв нов инцидент, който против нашата воля може да ни принуди да предприемем активни действия. Например, настоящият режим в Турция се държи със сила, ръководена единствено от енергията на дузина души. Внезапен терористичен акт, който да елиминирал Талаат, Халил, Джемал, Енвер и др., ще предизвика анархия в столицата, изискваща незабавната поява на нашия флот в Константинопол. При такива обстоятелства дори две седмици ще бъдат твърде дълго време.“

Не знам какво се крие зад тези думи. Но те звучат ужасяващо, особено когато си спомним за атентата в Сараево.[94]

Лидерите на младотурците разбират, че наближава европейска война и страната им най-накрая може да се превърне в обект на Голямата политика. През юли 1914 г. бившият финансов министър Джемал, смятан за франкофил, пристига в Париж. Турция предлага услугите си, включително присъединяване към Антантата, в замяна на искането за връщане на егейските острови, които са отстъпили на Гърция, но това е отказано. В същото време Енвер донася проект на договор от Берлин: Германия обещава подкрепа на Портата за отмяна на капитулациите, постигане на споразумение с България „за разделяне на териториите, които ще бъдат завладени на Балканите“, и връщане на Егейския архипелаг, ако Гърция се противопостави на Централните сили. От Турция се изисква да участва във войната с Русия.

На 2 август е подписан тайният договор; четири дни по-късно той е допълнен със споразумение с България. С избухването на конфликта Турция, със съгласието на Берлин, обявява „строг неутралитет“ и... военно положение, започвайки обща мобилизация. Въпреки това, при липсата на военно положение, пътят към компромис не е напълно затворен.

Министърът на финансите Джавид иска от френския посланик Морис Бомпар да даде на Портата гаранции за териториална цялост за 15-20 години и отмяна на капитулациите, като противовес на германските обещания. Великият везир казва на британския му колега сър Луис Малет, че се страхува от Русия и иска защита от Антантата, а Джемал предал на посланика списък с възможни условия. Енвер дори предлага на руския военен агент 5-10-годишен съюз и помощ срещу Австрия на Балканите, обещавайки да изтегли войските от кавказките граници и да отстрани германците от армията.

В Петроград не се доверяват на турците, вярвайки, че те просто печелят време и се опитват да създадат раздор между Русия и „балканските славяни“[95].

---

[94] *Напълно е ясно какво иска да каже, замисълът за Сараевският атентат, който очевидно е руски, преди това да се изпробва в Турция. (б. пр.)*

[95] *В Петроград дори не са в състояние да проумеят, че вече „балкански славяни“ няма, има единствено сърби, които са техните протежета. (б. пр.)*

Те обаче не бързат да воюват с тях, за да не разпръскат силите си. Сазонов нарежда преговорите да продължат „в доброжелателен дух, дори само за да се печели време, като се избягват всякакви обвързващи изявления“.

Генералният щаб първоначално изключва паралелни операции срещу Централните сили и Турция. Тази предпазливост е продиктувана от липсата на готовност за завземане на Проливите, както, че България, Румъния и Гърция все още не са взели решение. Англия и Франция също не възразяват срещу неутралитета на Турция, но не са готови да платят за него нито с отказ от капитулациите, нито с териториална компенсация, което може да привлече по-перспективни съюзници.

Нещо повече, на 31 юли първият лорд на британското адмиралтейство (министър на флота) Уинстън Чърчил нарежда реквизирането на двата бойни кораба (дрендноути), построени за Турция в британски корабостроителници и вече платени. Инициаторът на акцията откровено пише: „Не можехме да си позволим да действаме без тези два отлични кораба. Още по-малко можехме да ги видим използвани срещу нас. Така броят на британските кораби щеше да бъде намален с два, вместо увеличен с два.“[96]

Правната незаконност на действията не притеснява Чърчил: както се казва, „Международното право е това, което другите нарушават“. Но дори той признава, че прогерманската партия в Константинопол вече имаше мощен коз. Готлиб заключи: „Ако Англия умишлено иска да разгневи турците и да ги тласне в лагера на кайзера, не може да избере по-ефективен начин на действие.“

Турция е доведена до ръба на войната от инцидента с германските крайцери „Гьобен“ и „Бреслау“, които в началото на август отплават от Средиземно към Мраморно море през Дарданелите. Британските и френските кораби ги преследван от дистанция, но не направят опит да ги спрат, или потопят, въпреки молбата на Сазонов, загрижен за безопасността на Черноморския флот. „Тъй като братството по оръжие“, отбеляза Готлиб, „не елиминира нито едно от фундаменталните противоречия, съществували между съюзниците, то всъщност не отслаби съпротивата на западните сили, срещу желанието да осъществят вековната мечта на царското правителство.“ Именно затова на „Гьобен“ и „Бреслау“ е позволено да достигнат бреговете на Златния рог в турската столица.

Корабите са обявени за „закупени“ от Германия и им са дадени нови имена, екипажът е облечен в турски униформи и дори частично е подменен. Но това не е подвежда никого. Съюзниците разбират, че везните в Константинопол се накланят към война и решават да дадат шанс на турците да поемат инициативата.

Младотурците продължават да правят аванси към силите на Антантата, но последните гарантират целостта на Турция само за времето на конфликта, като ясно показват, че след това тя ще бъде разделена. Те нямат нужда от съюз с военно слабата Порта.

На 9 септември турското правителство, под бурно ликуване на местния печат, обявява отказа си от капитулациите. Посланиците на Великите сили бързат да подадат официален протест, но Берлин и Виена признават свършения факт още същия ден. Англия оттегля военната си мисия. На 27 септември Турция затваря Дарданелите, като поставя мини и баражни мрежи. На 11 октомври Германия ѝ отпуска заем от 100 милиона златни франка. На 29 и 30 октомври турска ескадра, включително новопреименува-

---

[96] *Истинската причина са действията на Чърчил са настойчивите искания на Русия, която няма подобен клас кораби във флота си. Другата причина е да вкарат Турция в съюз с Германия, тъй като Британия иска да окупира арабските територии на империята (Месопотамия, Арабия, Палестина, Йордания), и третата е просто да си присвоят двата кораба, както цинично си признава Чърчил. (б. пр.)*

ните „Гьобен“ и „Бреслау“, обстрелват Одеса, Севастопол, Феодосия и Новоросийск, без да е обявена война. Това е направено под натиск от Берлин и Виена, за да се блокира всяко възможно отстъпление. На 1 ноември руският, британският и френският посланици в Константинопол обявяват скъсването на отношенията и искат паспортите си.

В Петроград Сазонов каза на турския шарже д'афер: „Сега е твърде късно да се водим каквито и да било разговори.“ „Триумвиратът“ се включва изцяло, приемайки оставките на несъгласните министри, към които се присъединява и самият велик везир. Правителството игнорира предупреждението на собствения си посланик в Париж, който пише: „Измамната примамка за евентуален военен успех може да доведе само до нашето унищожение. Антантата е готова да ни унищожи, ако ѝ се противопоставим. Германия не се интересува от нашето спасение. В случай на поражение тя ще ни използва като средство за задоволяване на апетитите на победителите; В случай на победа, тя ще ни превърне в протекторат.“

Прокламацията към народа, обявяваща влизането на страната във войната, е високопарна: „Идеалът на нашият народ ни води към унищожаването на нашия московски враг, за да установим естествените граници на нашата империя, която ще включва и обединява всички клонове на нашата раса.“

Манифестът на Николай II от 20 октомври (2 ноември), обявяващ война, заявява: „Безразсъдната намеса на Турция във военните операции само ще ускори съдбоносния ход на събитията за нея и ще отвори пътя на Русия да реши историческите задачи, завещани ѝ от нейните предци по бреговете на Черно море.“

Италия е член на Тройния съюз от създаването му през 1882 г., въпреки че представянето ѝ като искрен съюзник на Австро-Унгария е меко казано, проблематично. Обединението на Италия, завършено през 1870 г., се извършва за сметка на Австрия, която губи част от територията си. Въпреки това, дори до 1914 г.

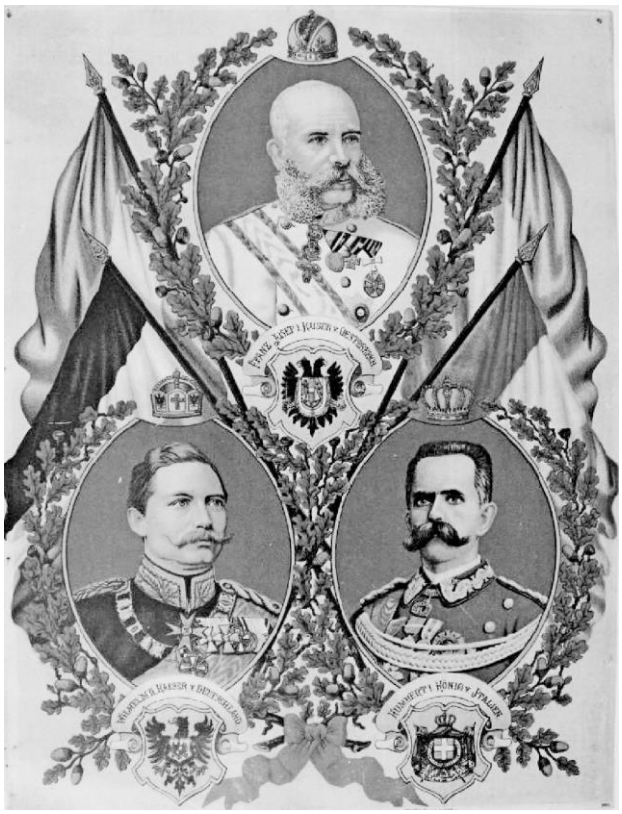

Тройният съюз: Франц Йосиф, Вилхелм II и Умберто I

Италия все още претендира за земи, частично населени с италианци, като Трентино и Триест, които в Италия са наричани „иредента“ или „неосвободените територии“. Австро-Унгария няма намерение да се разделя с тях при никакви обстоятелства. Във външната политика Виена се стреми да предотврати експанзията на Рим на Балканите. Италианците желаят дриатическо море като свое „вътрешно езеро“ и в крайна сметка мечтаят за господство над Средиземно море.[97]

Готлиб пише: „Пагубно е за Италия да допринася за възхода на Австрия. Истинските интереси на Италия изискват поражението на Австрия.“

---

[97] *Бисмарк много точно описва грамадното разминаване между грандоманският италиански шовинизъм и реалните възможности на комичната „велика сила“ Италия: „Такъв голям апетит при такива лоши зъби“. (б. пр.)*

От пролетта на 1914 г. националистът Антонио Саландра оглавява италианското правителство. Неговата позиция към противоположните блокове е много проста: той трябва да избере този, с който съюзът ще осигури най-големи възможности за външна експанзия. Въпреки формалното членство в Тройния съюз, Италия вече е сключила две тайни споразумения с Франция в началото на 1900 г., по силата на които двете страни си гарантират неутралитет в случай на война. Берлин и Виена очевидно не знаят за това, но са наясно, че на Италия не може да се разчита. Основната полза от нея е, ако остане неутрална.

Италия като джудже в съюза

Реакцията на Рим след атентата в Сараево е сдържана. „Възмущението от това престъпление, тук се смесва с чувство за избавление от несигурна опасност“, докладва посланик Анатолий Крупенски на Сазонов на 17 (30) юни. „Поради неговите (на ерцхерцога – В.М.) неприятелски чувства към Италия и войнствените му наклонности, тук смятат, че със смъртта му шансовете за мир се увеличават.“

Сан Джулиано (министър на външните работи – В.М.) ми каза: „Престъплението е ужасно, но каузата на мира няма да пострада.“

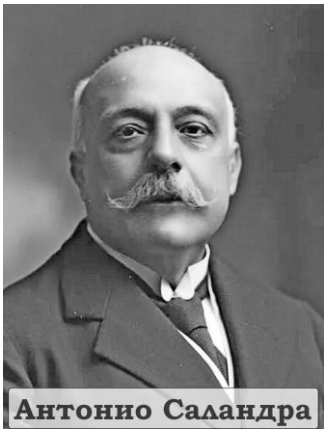

Антонио Саландра

Но по-лоша и по-обидна е демонстрацията в голямо римско кино, където публиката, след като научава за трагедията в Сараево, иска да се свири Кралския марш. Оркестърът го изпълнява под аплодисменти на публиката. „Ето колко много хората тук обичат Хабсбургите“, заключи посланикът.

Виена отправя ултиматум към Белград, без да се консултира с Рим и го информира едновременно с другите държави. Берхтолд, който поема курса към война, прави това съвсем умишлено, за да попречи на Италия да се намеси с „мирно посредничество“. Австрийците изобщо не виждат в Италия съюзник, тя е съперник, ако не и прикрит враг. Берлин също запазва мълчание.

Саландра и Сан Джулиано предпочитат „да не знаят нищо“, избягвайки отговорността, въпреки че подозират за подготвяните решителни стъпки.

„Мълчаливата игра“ на Австрия дава на италианците още един коз. Член I от Договора за Тройния съюз гласи: „Страните се задължават да обменят мнения по политически и икономически въпроси от общ характер, които могат да възникнат.“ Съгласно член VII Виена и Рим обещават да променят „статуквото на Балканите или османското крайбрежие и островите в Адриатическо или Егейско море“ чрез „временна или постоянна окупация“ само по предварително взаимно съгласие. Освен това споразумението трябва да се „основава на принципа на взаимно обезщетение за всяко териториално или друго предимство“, получено от другата страна.

Накратко, Австрия няма намерение нито да предупреждава Италия, нито да споделя с нея намеренията си. На това основание Римският кабинет счита австрийския ултиматум за нарушение на договора, а войната срещу Сърбия обявява за агресивна.

„Като се има предвид отбранителният и предпазлив характер на Тройния съюз, Италия не е задължена да помага на Австрия, ако тя се окаже във война с Русия“, телеграфира Сан Джулиано на 24 юли до посланиците си в Берлин и Виена за понататъшно предаване, добавяйки: „Въпреки това, че ние не сме задължени по този въпрос, не изключваме възможността ако сметнем за необходимо да участваме във вероятната война, ако това отговаря на наши жизненоважни интереси.“

Както отбелязва Готлиб, „Италия едновременно се отказва от задълженията си по договора и иска произтичащите от него ползи.“[98]

На 3 август Италия обявява строг неутралитет. След като получава телеграма за това от крал Виктор Емануил II, кайзерът отбелязва срещу името му: „Негодник“.

Вилхелм не очаква „августейшият му брат“ да участва активно във войната, но разбира политиката, която Рим е избрал. По-твърдата италианска позиция спрямо Антантата поне може да задържи някои френски дивизии на границата, което е особено важно през първите седмици на войната. „Историята ще отмъсти на Италия за нейното предателство“, пише Молтке, началник на германския генерален щаб, на австрийския си колега на 5 август. „Нека Бог ви даде победа сега, за да можете по-късно да си разчистите сметките с тези негодници.“

Официалната и полуофициалната пропаганда избягват подобни изрази, но могат да говорят за „номинално участие“ на Рим в Тройния съюз. След като обяви неутралитет, Италия веднага започна пазарлъци и с двете коалиции. И двете ясно заявяват, че ще се плаща само за участие във войната. Началото на конфликта върви добре за Германия. „Ако съдбата беше продължила да подкрепя кайзера“, шегува се Готлиб, „Рим вероятно щеше да открие, че тази война е кръстоносен поход на европейската цивилизация срещу руското варварство и френската неморалност. Но командира император се спъна на Марна.“

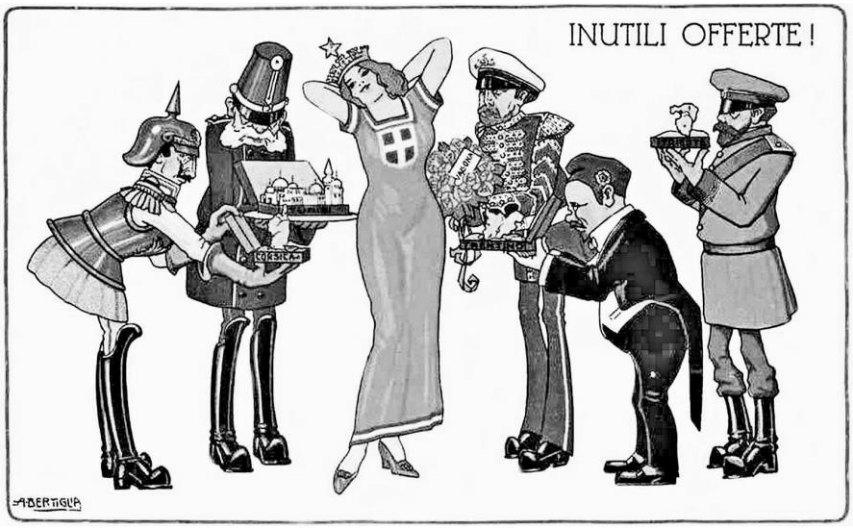

Италия - курвата на Европа

Още на 30 септември, в доклад до краля, Саландра изключва възможността за присъединяване към Тройния съюз, а от останалите варианти предлага присъединяване към Антантата, но не преди пролетта, за да се даде време за подготовка. Франция и Русия не възразяват срещу това Италия да си върне Трентино и Триест от Австрия, но Саландра иска да спечели нещо без война – например Савоя, която стана френска през 1859 г. Италианците искат гаранции, преди да се откажат от неутралитета; съюзниците настояват за обратното. След битката при Марна, която германците не успяха да спечелят, което е равносилно на поражение, цените на италианските акции се сринаха в столиците на съюзниците. Граф Сабини, търговският аташе в посолството в Париж и довереник на премиера Саландра, води поверителни преговори с френските политици през целия този период, включи-

[98] *Поради тази напълно безпринципна използваческа политика, е наречена „курвата на Европа“. (б. пр.)*

телно с Клемансо, който не е член на кабинета и следователно има свобода на действие. Тези преговори не дават резултати, така че ще пропуснем подробностите. След смъртта на Сан Джулиано на 16 октомври, Саландра реформира кабинета, като привлича няколко поддръжници на Антантата, включително новия външен министър Сидней Сонино.

Премиерът нарича политиката му „свещеният егоизъм за Италия“. На дипломатическия жаргон на времето това е послание към заинтересованите страни, че пазарлъкът е уместен, но ще бъде труден. Берлин разбра намека и изпраща принц Бернхард фон Бюлов, бившият канцлер и външен министър и признат майстор на Голямата политика, за посланик в Рим. За „изгаряне на мостове“ – ако не участие във войната, то поне открита демонстрация на враждебност към Антантата, той беше готов да обещае на италианците не само дял от плячката, но дори и австрийско Трентино. „Трябва да осигурим сътрудничеството на Италия, а това е непостижимо без вашите териториални жертви“, казва Бюлов на австроунгарския посланик в Рим при първата им среща. Следващите месеци, прекарани в безплодни дипломатически битки (изчерпателно описани в книгата на Готлиб) между Берлин, Рим и Виена, демонстрират, че Тройният съюз е мъртъв (доп. пр. и отдавна е станал Двоен). С влошаването на позицията на Австро-Унгария на Източния фронт, италианците все по-настоятелно изискват териториални „компенсации“, преди да предприемат каквито и да било действия. Германия настоява Австро-Унгария да направи компромис. Накрая, на 8 март 1915 г., Коронният съвет, председателстван от Франц Йосиф, решава да приеме италианските искания и да започне обсъждане на компенсации за сметка на австрийската територия. Но е твърде късно: пет дни по-рано, по указание на Сонино, посланикът в Лондон, маркиз Гулиелмо Империали, започнал официални преговори с Грей. Френските Ница и Корсика вече не се обсъждат, но е предложена подялба на германските колонии.

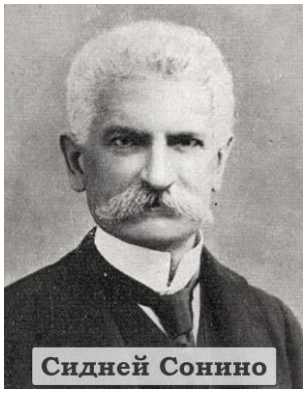
Сидней Сонино

Първите седем месеца от войната носят огромни загуби на всички страни. Както Тройният съюз, така и Антантата са заинтересовани от „свежи“ армии, дори и те да са с ограничена военна стойност. Италианците се смятат за далеч по-сериозен съюзник от румънците, българите или гърците. Франция, претърпява особено тежък удар, е готова да „купува ново пушечно месо“, където е възможно. Русия не иска Италия да стане прекомерно силна на Балканите, където планира да създаде южнославянска държава под сръбска егида и руска защита. Пазаренето за земи на източното крайбрежие на Адриатическо море и островите около него се оказва ожесточено, но на 26 април 1915 г. Лондонският договор между Рим и силите на Антантата достигна кулминацията си. Италия се съгласи да влезе във войната при условие за различни териториални „компенсации“ в края на конфликта. Въпреки това, тя никога не получава повечето от тях (освен отстъпките в Австрия – Трентино, Триест с п-в Истрия и германоезичния Южен Тирол).

„В понеделник, Петдесетница, 23 май 1915 г.“, завършва изследването си Готлиб, „когато австроунгарският посланик е информиран за обявяването на война, в Рим цари спокойствие на умора и предчувствие, с изключение на няколко демонстрации, организирани пред дипломатическите мисии на страните от Антантата. Но в правителствените канцеларии на Европа цари вълнение. Десетмесечна дипломатическа борба е причинила сериозни и непоправими щети на съюза между Виена и Берлин. Отношенията между Русия и Запада, вече подкопани от турските сътресения, се обтягат още повече. Италия става съюзник на Антантата при условия, които не я правят приятелска сила на Франция и Русия.“

ГЛАВА СЕДМА. ВЕЛИКОБРИТАНИЯ: ДРАМАТА НА ГЛОБАЛИЗМА

В началото на XX век Британската империя заема уникално място в световната политика. Нейните владения, включително самоуправляващи се доминиони като Канада и Австралия, обхващат всичките пет континента. До последната четвърт на XIX век Англия остава водещата „работилница“ на света, заемайки водеща позиция в науката, и в промишлеността, докато първенството ѝ, не започва да бъде оспорвано от Германия и САЩ. Британският граждански флот доминира в световната търговия, подсилен от най-мощния военноморски флот в света. С верига от аванпостове, простиращи се от Гибралтар до Сингапур и Хонконг, империята наричана „Господарката на моретата“, ефективно контролира много повече територия, отколкото официално притежава.

По-малко известно е, че британците контролират телеграфните кабели, прокарани по океанското дъно. Преди изобретяването на телевизията и интернет, и с радиото, все още в начален стадий, това означава господство в глобалната информационна сфера.

С избухването на войната те откъсват Германия от Америка и контролират информацията, която са от полза за Антантата, да преминава към Новия свят. Може само да се чудим, че предвид едностранчивата информация за събитията и яростната пропагандна война, водена от Лондон, САЩ остават поне формално неутрални до началото на 1917 г.

В създаването на положителен имидж, британците изпреварват и останалия свят, универсализирайки думите „джентълмен“ и „парламент“ и представяйки собствената си форма на управление като най-съвършената. Ако това не е „световно господство“, тогава какво е?

До 1902 г. Великобритания не е обвързана с никакви съюзи с взаимни задължения. Първият ѝ такъв договор е с Япония, която е далеч и все още не представлява конкурентна заплаха, но е подходяща като аванпост в Далечния изток и противовес на основния ѝ стратегически противник, Русия.

Вторият основен противник, Германия, е балансиран с помощта на Франция. През 1904 г. Лондон и Париж сключват серия от писмени споразумения, уреждащи спорни въпроси, отнасящи се до колониите. Но основният резултат е неписано споразумение за възможни съвместни действия срещу Берлин. В дипломацията това се нарича „взаимно разбирателство“. Започва със съвместно противопоставяне на германските интереси в Мароко по време на кризата от 1905 г. и завърши със световната война.

В началото на века британската дипломация се смята за най-добрата в света, или поне за най-ефективната. Нейното ядро се състои от кариерни служители на външното министерство чийто кариерен таван е постът „постоянен заместник-секретар“. „Постоянни“, защото не се сменят с министъра, който се назначава измежду членовете на парламента, представляващи управляващата партия.

Висшето ръководство на външното министерство и посланиците в столиците на великите сили, разбира се, могат да повлияят на началника, но не определяха стратегическия курс. Много зависи от министъра. Той можеше да скрие истинските мотиви и цели на политиката на страната дори от най-близките си сътрудници. Той може да не информира колегите си от кабинета, министър-председателя или военния министър, или дори парламента, за чието разглеждане са представени всички официално сключени договори, за поверителни преговори и „взаимни разбирателства“.

Той може да си затвори очите за военните „взаимни разбирателства“ под претекст, че те са извън неговата компетентност. И в критичен момент той може да извади документи от сейфа си – например, размяна на ноти или писма с посланика на една от силите и да обяви „морални задължения“, призовавайки империята към решителни действия, дори влизане във войната.

И така се оказва. Сред главните действащи лица в световната драма от 1914 г., министърът на външните работи на Британската империя, 52-годишният сър Едуард Грей, който заема поста си от декември 1905 г., се откроява значително.

Любител на провинциалното уединение, запален рибар и ценител на природата, той е член на Либералната партия в Камарата на общините в продължение на 20 години преди назначаването си за министър на външните работи, но никога не е служил в правителството, с изключение на тригодишен мандат като парламентарен заместник-секретар по външните работи от 1892 до 1895 г.

Освен това Грей няма опит в живота и работата в чужбина и не говори френски, което е необходимо условие за всеки дипломат. Съюзът с Токио и „сърдечното споразумение“ с Париж са негово наследство, но по време на неговия мандат Антантата е формализирана, както и настъпва забележимо подобрение в отношенията със САЩ.

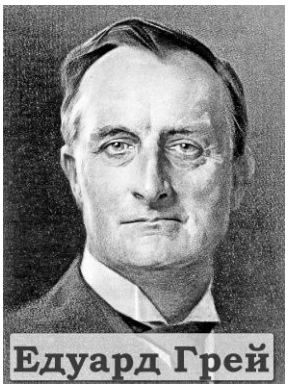

Въпреки че министърът е заобиколен от високопрофесионални дипломати като постоянния му заместник сър Артър Никълсън, бивш посланик в Санкт Петербург и един от малкото британски русофили, Грей има значителна лична роля в световната политика. Оценките на неговите съвременници са още поизненадващи. „Грей не знае нищо за външните работи“, пише публицистът Хенри Брейлсфорд през октомври 1906 г. „Силата му се крие в приятния му външен вид, добрите обноски и способността му да демонстрира здрав разум и честност пред Камарата на общините.“

Четири години по-късно влиятелният либерал лорд Уиърдейл описва своя партиен другар като „невеж и обикновен човек, неспособен на външна политика“.

Членът на парламента Марк Нейпиър смята министъра за „тъпак и скучен оратор“, въпреки че има личен чар.

Журналистът Хамилтън Файф го нарича „глупав, необразован, добронамерен английски джентълмен, негоден за поста си и неспособен да се измъкне от отровната мрежа на интригите, в която се е превърнала европейската дипломация. От момента, в който е назначен за министър, този нещастник, никога не е порицаван в Камарата на общините и все още е уважаван. Малцина осъзнаваха колко детински са неговите идеи за света и околните народи, скрити зад благородния му външен вид и дълбокия, меланхоличен поглед“.

Американският историк Хари Елмър Барнс, който заедно с Файф, е автор на едни от най-добрите изчерпателни трудове за причините за Първата световна война, споделя това мнение. Грей, пише той, „не е изтънчен дипломат като Изволски, Делкасе или Поанкаре, но е един от най-крайните примери в историята за бедствието, което сполетява една държава, когато тя поверява външната си политика на фундаментално добронамерен и лично честен човек, но иначе наивен, невеж, глупав и нерешителен дипломат“.[99]

Нека се спрем и се запитаме: как се случва така, че в продължение на 11 години, от края на 1905 г. до края на 1916 г., външната политика на Британската империя се ръководи, ползвайки се с обширните правомощия и доверието на крале и министър-председатели, от „един невеж и обикновен човек, неспособен на външна политика“?

Възможно ли беше подобно нещо? Некомпетентни и безотговорни хора, като австрийския граф Берхтолд, понякога се оказват начело на държавата, но последиците от действията им са катастрофални.

---

[99] *Това е просто удобната маска която крие истинската същност на Грей – хитър, двуличен, коварен, изкусен манипулатор и артист, следващ бавно и последователно своята цел – унищожаването на Германия! (б. пр.)*

Грей обаче води империята от победа към победа – поне в съответствие с курса, избран от неговите „либерални империалистически“ съратници. Един от тях, Уинстън Чърчил, е сред малкото, които високо ценят талантите на Грей. Може би онези, които смятат Грей за „крал, поддържан от свитата си“ – тоест човек, зависим от своите подчинени и съветници – са прави?

Разбира се, той разчита на тяхната информация и се консултира с тях, но лично води най-важните преговори с чуждестранните посланици и съставя ноти от тези разговори, които изпраща до британските посланици в съответните им столици. Той контролира потока от информация между външното министерство и кабинета, доколкото е възможно, като позволява да преминава само това, което смята за необходимо. Така „свитата“ знае мястото си, а „кралят“ – своето.

От началото на войната противниците на Грей, започвайки с кайзера, го обвиняват в лъжа и лицемерие, в двойна игра и използване на двойни стандарти: едните за съюзниците, другите за враговете. Подобно на много английски държавници, Грей не е е чужд на морализиращата реторика, заради което е наречен „съвременният Макиавели“. Неговите сънародници – които, е трябвало да знаят по-добре, са изумени и протестират: откъде този „провинциален джентълмен“ владее свръхестествена сръчност в дипломатическите интриги, изискан цинизъм и дори презрение към собственото си правителство, парламент и народ?

Дори такъв враг на англичаните като ирландския патриот Роджър Кейсмент, екзекутиран от тях през 1917 г. за опит за вдигане на бунт, казва: „Ако не вярва на това, което казва, трябва да го смятаме за негодник. Познавайки лично сър Едуард Грей, съм уверен, че той е, по душа, добър и добронамерен човек. Вярвам, че вярва на всичко, което казва.“

Душата на другия е тъмно място. Никога няма да разберем какво се е случвало в ума и душата на архитекта на британската външна политика. Можем само да следваме древната максима: „По делата им ще ги познаете.“

Значителна част от дипломатическата дейност на Грей излиза извън времевата рамка на нашето изследване, така че ще обобщим основните моменти. Той съсредоточава усилията си върху укрепването на Антантата, разчитайки на Франция да „покрие“ Англия в Средиземно море, Русия в Балтийско море и Япония в Далечния изток, ако е необходимо. Отношенията със съюзниците са формализирани или чрез споразумения по чисто специфични въпроси, или чрез устни споразумения и „морални ангажименти“, които формално запазват „свободната ръка“ на Лондон, както правителството изисква от Грей и отношенията с Русия са ясен пример. Той иска да постигне ситуация, в която Англия можеше да влезе във войната под правдоподобен претекст, когато това е изгодно, и може да остане извън конфликт, който е неизгоден, без да губи репутация.

Хърбърт Аскуит

„Провинциалният джентълмен“ успешно използва тази тактика през първите си месеци като министър. През зимата на 1905/06 г., по време на първата Мароканска криза, той уверява Франция, че Англия няма да я остави сама срещу Германия, но не документира това и информира колегите си от кабинета много пестеливо. Той дава зелена светлина за „разговори“ между представители на генералните щабове на двете страни, заявявайки, че съдържанието им не засяга Министерството на външните работи, камо ли други ведомства, и по никакъв начин не обвързва двете правителства за взаимната военна помощ. „Какво са решили те (военните – В.М.) никога не съм знаел“, пише „откровено“ Грей на министър-председателя Хърбърт Аскуит през

април 1911 г. „Нашата позиция е, че правителствата са напълно свободни, но военните знаят какво да правят, когато им се каже.“

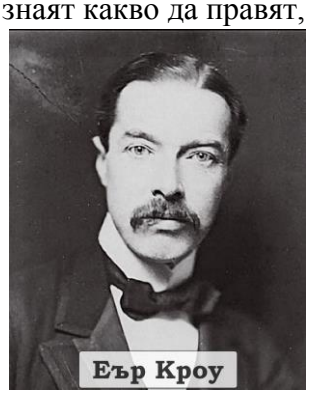
Еър Кроу

Едва в края на ноември 1912 г. съюзът е официализиран под формата на тайни писма, разменени между Грей и неговия дългогодишен партньор в преговорите, френския посланик Пол Камбон. Англия се съгласява, че „ако някое от правителствата има сериозни основания да очаква нападение от трета сила, което не е провокирано от самото него, или някакво събитие, заплашващо общия мир, то трябва незабавно да обсъди с другото дали двете правителства ще действат заедно, за да предотвратят такова нападение и да запазят мира, и ако е така, какви мерки са готови да предприемат съвместно. Ако тези мерки включват военни действия, плановете на Генералните щабове трябва незабавно да бъдат взети предвид и след това правителствата ще решат до каква степен те ще бъдат приложени“.

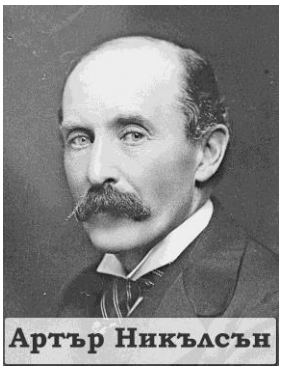
Артър Никълсън

Камбон, както е обичайно в дипломатическата практика, потвърждава съдържанието на писмото в отговора си. Истинското значение на това обещание остава тайна за повечето британски министри до май 1914 г. и за членовете на парламента до обявяването на войната. „Не обещахме да подкрепим Франция във войната“, обяснява Грей в мемоарите си. „Напротив, ние запазихме свободата да не участваме. В същото време запазихме и свободата да помагаме на Франция, ако тя желае.“[100]

Поанкаре, който е начело на френското правителство по време на тази кореспонденция вижда в нея „писменото споразумение от общ политически характер“, което желае – това се отнася о за цитирания по-горе пасаж. Увереността в подкрепата на Лондон му дава сили.

Халдейн

Историкът Херман Луц, който по време на живота на Грей написва щателно документирана книга, която се чете като обширно опровержение на мемоарите на министъра, смята, че той следва примера на германофобското си обкръжение. Той конкретно посочва четирима души, всички от които заема длъжността постоянен заместник-министър в различни периоди. Грей работи първо със сър Чарлз Хардинг, след това с Никълсън, когото италианският външен министър Сан Джулиано смята за „фанатичен и непримирим противник на Германия“. И двамата са били посланици в Санкт Петербург, а по-късно стават лордове. Подсекретарят (третият по ранг служител в отдела), сър Еър Кроу, е обсебен от идеята за „германската заплаха“, за което представя меморандум на Грей през 1907 г.

Интересното е, че Кроу е роден в Германия, където баща му служил като дипломат, и за първи път посещава Англия на 17-годишна възраст, докато майка му, и съпругата му са германки.

Политическият секретар на подсекретаря, сър Уилям Тирел, също се страхува от „тевтонския ботуш“. Но нека не прехвърляме вината върху тях.

Грей не е имал фундаментални разногласия със своите подсекретари, с изключение на критиките на Кроу към началника му за липсата на внимание към „германската опасност“. Той сам взема ключовите решения, заедно с Аскуит, Чърчил и държавния

---

[100] *Самото му изречение е пълна двусмислица! (б. пр.)*

секретар по военните въпроси лорд Халдейн, а понякога дори ги е поставя пред свършен факт.

На 25 февруари 1914 г. руският посланик в Лондон, граф Александър Бенкендорф, правнук на началника на жандармите от времето на Пушкин, пише писмо до Сазонов, както винаги, на френски: син на руски генерал от немски произход и френска аристократка, той е прекарва почти целия си съзнателен живот, преминавайки 31 граници, и е владеел слабо руския език. През XIX век дипломатите на Руската империя кореспондират със Санкт Петербург и помежду си на френски, но Александър III, който чете всички доклади на посланиците, нарежда да се прекрати тази практика. Николай II следва примера на баща си. Почти единственото изключение е направено за опитния Бенкендорф, който представлява империята в Лондон от 1902 г., след като преди това е служил в Копенхаген (важността на този пост се определя от факта, че императрица Мария Фьодоровна, съпруга на Александър III, е датска принцеса).

Кроу, Чърчил Грей

„Личните писма“ на посланиците са представени на царя, точно както официалните им доклади, но в тях авторите са по-свободни да се изразяват, не само анализирайки ситуацията, но и споделяйки собствените си впечатления и прогнози. Ще цитирам най-важната част от писмото на Бенкендорф – характеристика на Грей: „Той е постоянно обезпокоен, въпреки всичко, от заплахата на германската хегемония; наблюдава германските успехи с тревога. Изглежда много понерешителен, отколкото е в действителност. Умът му е от различно естество. Ако понякога взема бързи решения, то е само след дълго обмисляне. Той има много силно чувство, че е стълб на Антантата тук, и роден неин защитник, тъй като цялата му политика и цялото му бъдеще са обвързани с нея. Той не обича да повтаря предложенията си, и не отправя заплахи, освен ако няма твърди решения за бъдещия ход на действията, и особено, преди Тройният (б.пр. вс. Двойният) съюз не се постави ясно в позиция на очевидна вина, което е от съществено значение за британското обществено мнение. Както видяхме, той вече е близо до момента в който ще постави капан за Тройния съюз.“

Посланикът иска Грей да не бъде принуждаван да сключва официален съюз с Русия, който ще трябва да представи на Парламента, който дори не желаеда се съгласи на съюз с Франция. Санкт Петербург иска гаранции, така че на 15 април Сазонов пише на Бенкендорф: „Разбира се, при настоящите обстоятелства не може да се говори за съюз между нас и англичаните, подобен на съществуващия между Русия и Франция, но това не означава, че всяко споразумение, сключено с цел съвместна защита на нашите жизненоважни интереси, които са застрашени от установяването на германската хегемония в Европа, не е желателно или възможно. Англичаните, пропити със старото си островно недоверие, не бива да губят от поглед неотложната необходимост, която ще ги принуди да вземат активно участие в борбата срещу Германия в деня, когато последната предприеме войната, чиято единствена цел ще бъде да наруши в своя полза, европейското равновесие. Ще е по-добре, от всички тези гледни точки, да се предпазят веднъж завинаги от безкрайните опасности, свързани с тази възможност, чрез акт на политическо

благоразумие, който ще пресече нарастващата амбиция на Германия в зародиш? Този акт, според мен ще спечели много, ако не се пази в тайна, Англия може благоразумно да предостави всички гаранции, които общественото ѝ мнение и традициите на дипломацията ѝ ще изискват. Рискът, свързан с подобна политика е нулев, а предимствата са очевидни. Предстоящите преговори на крал Джордж с френските държавници може да послужат за очертаване на първите етапи по пътя към бъдещо англо-руско споразумение“.

На 21 април 1914 г. британската кралска двойка пристига в Париж. Грей, нарушавайки навика си, ги придружава, което говори за важността на посещението. Имаме разкази от първа ръка за „обмяната на идеи между френските и британските държавници“. Официалният доклад за разговорите на Грей с министър-председателя и министъра на външните работи Думерг съобщава, че „при установяване на резултатите от политиката, провеждана от двете правителства съвместно с Русия“, те „стигнаха до съгласие за необходимостта тези три сили да продължат да насочват постоянните си усилия към запазване на мира и поддържане на равновесието“.

По молба на Изволски, Поанкаре настоятелно настоява гостите да сключат поне военноморска конвенция с Русия, която ще позволи „да се освободят някои британски сили за енергични действия не само в Балтийско и Северно море, но и в Средиземно море“, чиято защита е поверена на Франция. Грей се съгласява с предложението да съобщи текстовете на тайните френско-британски споразумения на Санкт Петербург и признава желателността на военноморска конвенция. Френските дипломати поверително съобщават на Изволски, че са „учудени от ясната и категорична готовност на Грей да поеме по пътя на по-тясно сближаване с Русия“. Те са убедени, че резервите му спрямо Аскуит и другите членове на кабинета са само формални и ако не е предварително уверен в съгласието им, щеше да се въздържи от подобни конкретни предложения. Грей е уверен в съгласието на Аскуит, Халдейн и Чърчил, а останалите не го притесняват.

Връщайки се в Лондон, той не докладва нищо на колегите си за резултатите от пътуването си в продължение на няколко седмици (!), въпреки че правителството се събирае ежедневно, за да обсъжда бюджета и ситуацията в Ирландия, където кървавите антибритански протести продължават (поради тях, в Берлин смятат влизането на Великобритания във войната за малко вероятно).

Грей докладва само на Аскуит, който, „без да ангажира кабинета засега, отговоря, че не вижда непреодолими пречки пред изпълнението на проектите, обсъждани в Париж“. Тези думи са предадени на руския и френския посланици. Както се казва, мъдрият човек е достатъчен. „Въпросът се отнася до предложени военни споразумения между Русия и Англия, подобни на съществуващите между Англия и Франция“, пише Бенкендорф. „Последните ще ни бъдат съобщени при най-строга конфиденциалност от двете правителства, след което императорското правителство ще направи подобно предложение на британското правителство. Трудно е да се предположи, че всички (британски – В.М.) министри веднага ще се съгласят с това без никаква съпротива. Твърдото мнение на истинските лидери в кабинета обаче ще надделее, в което не се съмнявам.“

„Съмнявам се“, продължава посланикът, „че е възможно да се намери по-солидна гаранция за съвместни военни действия в случай на война от самата идея за Антантата, каквато се е появила, подкрепена от съществуващото споразумение за военните мерки.“

Достатъчно умно, но Сазонов продължи да настоява. Посланикът, който е много по-възрастен и по-опитен, внимателно поправя министъра, успокоява го и го съветва да не бърза. Фраза от едно от летните му писма може да се счита за такова „успокоително“: „В очите на обикновения човек от улицата единствената война, която е популярна тук, е войната с Германия. Върху тази основа разчита и Грей в действията си. Той е

уверен в нея, затова ние със сигурност сме заинтересовани да му съдействаме, когато е възможно.“

Едва на 13 май министърът информира правителството за Парижките споразумения, като едновременно с това преразказва споразумението си от 1912 г. с Камбон, и получава съгласие за преговори с Русия. Шест дни по-късно Сазонов представя на царя нота, в която се посочва, че Британското адмиралтейство е упълномощено „да започне преговори с френски и руски военноморски аташета в Лондон за уточняването на технически условия за сътрудничеството между военноморските сили на Англия, Русия и Франция“.

„Много важна новина“, отбелязва Николай в полето. На 19 май Грей и Камбон предават на Бенкендорф копия от писмата си. „Въпреки еластичността на формулите и липсата на точност на термините, говорим за активно сътрудничество“, подчертава посланикът в доклада си до Сазонов. „Аз съм на мнение, че желязото трябва да се кове, докато е горещо, и адмиралтействата трябва да се свържат помежду си възможно най-скоро, без забавяне.“

В Санкт Петербург има опасения, че Грей няма да изпълни обещанията си, дадени в Париж, позовавайки се на неспособността да убеди колегите си. Британският министър, уверява партньорите си, че всичко е наред, но чака подходящ момент да прокара проекта през правителството, когато членовете му са заети с други, по-належащи въпроси. Военноморската конвенция остава неподписана, защото информация за нея изтича в печата още в средата на юни, предизвиквайки тревога в Лондон и раздразнение в Берлин. В Камарата на общините Грей повтаря изявлението на Аскуит от предходната година, че „в случай на европейска война Англия няма споразумение, което да обвърже свободата на решението за участието във войната“. Той каза на германския посланик Лихновски: „Между Англия, Франция и Русия, не съществува съюз и военна или военноморска конвенция.“ Но многозначително добавя, че „отношенията между трите правителства въпреки това са толкова близки, че през последните години те постоянно „обсъждат всичко“ и връзките между правителствата са толкова близки, сякаш сме в съюз.“ Достатъчно за мъдрите (б. пр. твърде ясен, дори очеваден намек, който Лихновски, доста ограничен човек, изобщо не разбира).

Конвенцията трябва да бъде забравена, но тя вече няма голямо значение. Политическите отношения между силите достигнат ново ниво, въпреки изострянето на въпроса за сферите на влияние в Афганистан и Персия. Британските дипломати не забравят спецификата дори при преговорите по глобални въпроси.

Ходът на събитията е фатално ускорен от изстрелите в Сараево, въпреки че, както отбеляза Фей, „почти никой в Англия не разбира каква сериозна заплаха представлява за Европа убийството на двама души в далечна Босна“. Но Грей разбира. В мемоарите си той твърди, че симпатиите му са на страната на Австрия, но позицията на Виена е тревожна.

На 9 юли той казва на Бенкендорф, че новините оттам „не го радват“. Министърът също оценява „впечатленията си за намеренията на Берлин“ като „не особено благоприятни“ и следователно „е важно да се проявява максимална предпазливост в ежедневните отношения с Германия и да се избягва и най-малкият инцидент“. „Накратко, намирате ли ситуацията за сериозна?“, попита посланикът. „Грей отговаря, че допуска това ужасно престъпление, внезапно да доведе до всеобща война с всичките ѝ катаклизми, въпреки, че я избегнахме с такава трудност миналата година, от което му настръхва косата“.

Британският министър има предвид посланическата конференция в Лондон, председателствана от него в края на 1912 и началото на 1913 г., която предотвратява ескала-

цията на Първата Балканска война в общоевропейска война. Грей подкрепя ролята на върховен арбитър в „континенталните“ спорове.

На 12 (25) юли, денят, в който изтича австрийският ултиматум към Сърбия, Сазонов телеграфира на Бенкендорф: „При сегашното положение на нещата позицията, която Англия ще заеме, е от първостепенно значение. Докато все още има шанс да се предотврати европейската война, на Англия ще ѝ бъде по-лесно от другите сили да упражнява умерено влияние върху Австрия, тъй като във Виена тя се смята за най-безпристрастната и следователно е по-вероятно гласът ѝ да бъде чут. Следователно е силно желателно Англия ясно и твърдо да заяви, че осъжда действията на Австрия, които са неоправдани от обстоятелствата и изключително опасни за европейския мир. В случай на по-нататъшна ескалация на ситуацията, която може да доведе до съответните действия на Великите сили“, заключи министърът, имайки предвид войната, „очакваме, че Англия няма да се поколебае категорично да застане на страната на Русия и Франция.“

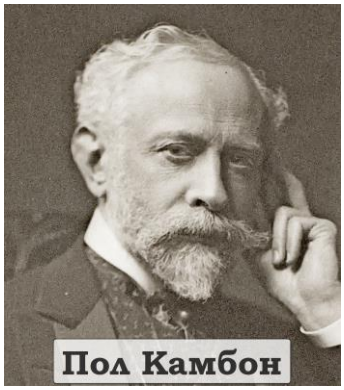

Грей не е против и този път да играе ролята на посредник, но няма намерение да поучава Австрия, както иска Сазонов.[101] Той просто призова Белград да предостави възможно най-задоволителен отговор, а Виена да даде повече време за отговор.

Френският посланик Камбон се опита да убеди министъра да посредничи между Австрия и Сърбия, които принадлежат към различни „теглови категории“ във Великата политика, така че дори взаимните отстъпки ще доведат до загуба на престиж за Виена. Компромисът между Австрия и Русия, като две велики сили е различен. Затова на 25 юли Грей казва на Бенкендорф, че „докато възникват усложнения между Австрия и Сърбия, английските интереси са засегнати само косвено, но че той допуска, австроунгарската мобилизация, да задейства мобилизацията на Русия и от този момент нататък ще възникне ситуация, от която силите са били заинтересовани.“[102] С други думи, казано направо, ще възникне опасност от голяма война. Грей предлага да се прибегне до посредничеството на силите едва след като Австрия нападне Сърбия и Русия обяви мобилизацията си, но не и преди това. Това изненадва френския посланик, който отбеляза, че „след като Австрия нахлуе в Сърбия, ще бъде твърде късно“ – както наистина се оказа.[103]

Министърът се придържа към позициите си и продължава дискусиите с посланиците, без да предприема никакви активни стъпки. Дори такъв апологет на Антантата като пристрастния американския историк Бернадот Шмит признава: „Неговите (на Грей – В.М.) публични декларации за необвързаност, от една страна, и неговите частни уверения към Франция, от друга, насърчават и двата континентални съюза да заложат: единия на британския неутралитет, другата на британската подкрепа.“[104]

Бенкендорф телеграфира до Санкт Петербург на 25 юли, следното: „Грей също ми каза абсолютна сигурност, че в този случай (австрийско нападение срещу Сърбия и обявяването на мобилизация в Русия – В.М.), Англия, ще запази пълната си свобода на

---

[101] *Причината е, че не иска да плаши Виена, което може за охлади нейния ентусиазъм и да не се стигне до желаното от Лондон, въвличане на Германия в конфликта. Като опитен рибар, той много внимава да не изплаши шарана, насочил се към стръвта. (б. пр.)*

[102] *Виртуозна и фина покана към Русия да започне мобилизация. Руският шаран също трябва да бъде внимателно подведен, както и френския. (б. пр.)*

[103] *Т.е. Грей предлага мирни инициативи, за които е сигурен че са безсмислени и неизпълними. Неговата цел е война сега, но започната от Русия и Франция, а не миротворчество! (б. пр.)*

[104] *Абсолютно точно казана, дори от такъв негодник и пропагандатор като Бернадот Шмит. (б. пр.)*

действие.“ В лично писмо до Сазонов от същия ден посланикът се изразява по-оптимистично: „Въпреки че не мога да ви дам никаква официална гаранция за военното сътрудничество на Англия, не съм наблюдавал нито един жест, нито от Грей, нито от краля, нито от някое влиятелно лице, който да показва, че Англия сериозно обмисля възможността да остане неутрална.“

На 24 юли Грей обяснява на Лихновски, че Англия не желае да се намесва в австро-сръбския спор и не си позволила да съди кой крив, кой прав, но че австро-руският спор засяга всички сили, защото ще доведе до война. Посланикът иска „умиротворяващо влияние“ върху Санкт Петербург. Както отбелязва Фей, министърът „не е склонен да изпълни желанието на Лихновски и да окаже натиск върху Русия, защото знае, че

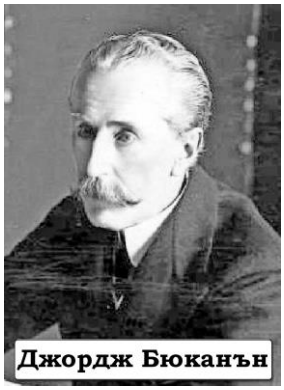
Джордж Бюканън

това ще предизвика недоволство както в Русия, така и във Франция. В същото време той не иска да изпълни желанието на Русия и да окаже натиск върху Австрия, опасявайки се, че това ще предизвика недоволство във Виена и Берлин. Затова Грей избира по-предпазлив среден път“. На 25 юли той очертава следния план на Бенкендорф: „в случай на мобилизация на Австрия и Русия, Германия, Франция, Италия и Англия, като се въздържат от незабавна мобилизация, незабавно ще предложат на Австрия и Русия своите приятелски услуги“, за да разрешат конфликта.

След войната министърът твърди, че Централните сили са отхвърлили всичките му предложения, но това не е вярно. Чрез посланик Бюканън в Санкт Петербург, Грей предлага Русия и Австрия „да влязат в директни обяснения“, въпреки че Бенкендорф отбелязва, че „в момента нямат шанс за успех“. Поанкаре отхвърля идеята, заявявайки, че подобни преговори са „изключително опасни“. „В какъв смисъл „изключително опасни“?“, пита Фей и отговоря. „Разбира се, не за мира в Европа. Но за политиката на Поанкаре, който се нуждае от Тройното съглашение, обединено в единен фронт срещу Германия и Австро-Унгария, да избегне всякакви мирни споразумения с която и да е от тях и да им нанесе дипломатическо поражение или да ги принуди да започнат война срещу превъзхождащите сили на съюзниците? В продължение на две години той полага всички усилия да укрепи Тройното съглашение и да попречи на който и да е от съюзниците му, да сключи отделни споразумения с Германия или Австро-Унгария.“

Разговорите проведени в Санкт Петербург от 25 до 28 юли между Сазонов и австрийския посланик Сапари, започват по инициатива на германския посланик и не дават резултати. Идеята за посредничество на четирите сили не е приветствана от никого. Убедено в ненадеждността на Италия, германското правителство разбира че балансът на силите ще е 1:3, но въпреки това се съгласява.

В събота, 25 юли, Грей е на почивка в провинцията, затова Лихновски му изпраща бележка по куриер, с която го уведомява за решението. Кайзерът, намиращ се в морето, не одобрява хода на министрите си, но е изправен пред свършен факт. Връщайки се в столицата, той се съгласява на посредничество при условието „Спиране в Белград!“. Ситуацията обаче вече е променена коренно. Бенкендорф се обявява против подхода на четирите сили, изразявайки опасения, че Берлин ще приеме „че Франция и Англия не подкрепят Русия“. Сазонов също признава само посредничество между Виена и Белград.

В неделя, 26 юли, когато Австро-Унгария прекъсва отношенията си със Сърбия, и последната обявява мобилизация, а Русия навлиза в „подготвителен период за война“, Грей изпраща телеграми до Париж, Берлин и Рим, с предложение за нова конференция на посланиците, по време на която Австрия, Сърбия и Русия да се въздържат от военни действия. Лихновски подкрепя предложението, но Бетман Холвег и Ягов го отхвърлят

като „арбитражен съд“, в който Германия ще бъде малцинство и чиито решения вероятно ще са неприемливи за единствения ѝ съюзник, чиято чест е заложена на карта. Освен това, както отбеляза Фей, преговорите „ще се проточат няколко седмици, докато междувременно Русия активно се готви за война. Естествено конференцията ще се провали, и войната вече е започнала, а Германия ще загуби много от военните предимства, на които се радва благодарение на способността си да мобилизира войските си по-бързо.[105] Междувременно тя се надява с бързината частично да компенсира численото превъзходство на френската и руската армии.“

Решението на Бетман и Ягов е повлияно и от закъсняла телеграма до външното министерство, съдържаща бележките на кайзера, в които той се изказа против посредничеството.

Същия ден от Лондон пристигнаха по-окуражаващи новини. Германският военноморски аташе телеграфира: „Английският крал заяви на принц Хайнрих (братът на кайзера – В.М.), че Англия ще остане неутрална, ако избухне война между континенталните сили.“[106]

Кайзерът се хвана за тази сламка. Дори на 29 юли той казал на Тирпиц, който посочва двуличната игра на Лондон: „Имам думата на краля, това ми е достатъчно.“ Вярата в „пурпурния интернационал“ отново подвежда монарха. Той осъзнава, че тези думи не означават нищо едва на 30 юли, когато Грей отказва да преговаря, както ще обсъдим по-долу.

На 27 юли Берлин осъзнава, че по думите на канцлера „ако отхвърлим всички споразумения за посредничество, ще бъдем държани отговорни от целия свят за пожара и ще бъдем поставени в позицията на действителни подстрекатели на войната. Това създава невъзможната ситуация за нас в собствената ни страна, да поддържаме вид, че сме били принудени да започнем войната“.

Германия обаче е недоволна от британските предложения, а Виена изобщо отказва да ги изслуша, позовавайки, че войната на Сърбия вече е обявена.

На 29 юли Никълсън пише: „Възможностите на дипломацията в момента са изчерпани“.

„Разговорите на Грей с Лихновски и Бенкендорф на 27 юли“, смята Полетика, „са последните значими събития в работата на Грей по подпалване на войната. От 27 юли всички преговори на Грей и предложенията му за уреждане не представляват интерес“. Министърът може да си измие ръцете по въпроса, тъй като предложението му се е провалило. Възниква обаче въпросът: колко искрено е било то?

Един от първите, които се усъмниха в искреността на Грей, дори по време на войната, е професор Бърджис, който вижда един-единствен, ясен план в действията му още от самото начало на кризата. Той преувеличава, тъй като стратегията на британския министър предвижда точно ненамеса и продължаване на действията, докато конфликтът не прерасне в открита война, за което съзнателно или несъзнателно, другите сили активно го улесняват и окончателното решение да не остане в ръцете на Англия.

Луц правилно посочва, че само незабавни решения на най-високо ниво могат да променят ситуацията – например решителната декларация на Англия за участие във войната на страната на Антантата, която ще спре Германия.

Според Полетика, Грей „все още прави „мирни“ предложения наляво и надясно, постоянно говорейки за мир, с цел да скрие истинската позиция на Англия от врага засега, създавайки впечатлението, че полага безпрецедентни усилия за постигане на мир-

---

[105] *Пределно ясно е, че поредната уловка на Грей цели единствено печелена на време, през което Русия и Франция да извършат подготвителните си мерки за войната, като се заблуждават Германия и Австро-Унгария! (б.пр.)*

[106] *Английският крал, нагло лъже братовчед си, директно в очите! (б. пр.)*

но уреждане на конфликта, скривайки предстоящата опасност от масите, поставяйки Англия в положение на страна под атака и накрая, забавяйки, ако е възможно, изясняването на окончателната позицията на страната, докато кабинетът не вземе „твърдо решение“.

От 27 юли задачата да се осигури „твърдото решение“ на кабинета, с други думи, съгласието му за война, става най-важната и най-чувствителна грижа за Грей и той посвещава цялата си енергия на нея.“ Поддръжниците на войната с Германия са консерваторите в опозиция и „либералните империалисти“ – малцинство в управляващата Либерална партия. Това „огромно малцинство“ – Аскуит, Грей, Халдейн, Чърчил (б. пр. и Лойд Джордж) заемат ключови позиции в правителството и в Съвета за имперска отбрана, чиито членове, за разлика от други министри, са своевременно информирани за споразумението Грей-Камбон и за „разговорите“ на Генералния щаб.

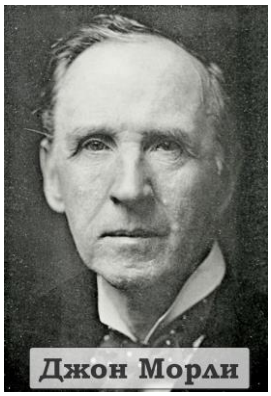

По-голямата част от парламентаристите са противопостав войната, което отразява мнението на избирателите: откакто идват на власт през 1906 г., либералите се радват на подкрепата на работниците и дребната буржоазия. Опонентите им подигравателно ги наричат „малките англичани“ за разлика от империалистически настроените „велики британци“. Нито обикновените англичани, нито дори министрите са готови да воюват в „защита на малката, невинна Сърбия“ или дори „срещу тевтонския милитаризъм“.

Деловите среди също не са съгласни: въпреки, че елиминирането на Германия да обещава големи ползи в дългосрочен план, войната може да причини сериозни и бързи щети на външната търговия и доставките на родината майка.[107]

Властите имат основателни причини да се страхуват от войната и свързаните с нея „спешни мерки“, които ще предизвикат социални катаклизми сред недоволните групи, от градската беднота до ирландците. Либералите стартират мащабна програма за социални реформи в страната, надявайки се да надминат Германия в тази област, но избухването на войната ги принуждава да се откажат от нея.

По-късно радикални поддръжници на тези реформи твърдят, че „либералните империалисти“ и консерваторите умишлено са въвлекли Англия в конфликта, за да осуетят реформите, които мразят. Грей може да разчита на парламентарна санкция, ако постигне споразумение с консерваторите и демонстрира единна правителствена позиция.

На заседание на кабинета на 27 юли той предлага на колегите си бързо и решително „да решат дали ще вземем активно участие в общоевропейския въпрос редом с двете велики сили на Антантата или ще останем настрана и ще запазим абсолютен неутралитет“. Ако бъде избран последният вариант, министърът заплаши с оставка.

Знаем това от спомените на лорд Морли, председател на Тайния съвет (заместник министър-председател) и лидер на либералите пацифисти. Грей получава открита подкрепа само от приятеля си Чърчил; дори Аскуит и Холдън не бързаха да разкрият картите си. Единадесет министри се противопоставят на войната, докато още трима заемат неутрална позиция, чакайки да видят коя страна ще надделее. Министърът на финансите Дейвид Лойд Джордж уверява и двете страни, че е с тях „от все сърце“, но дори и с неговото участие „военната партия“ наброява само пет души. Дискусиите продължават до 3 август и почти се стига до правителствена криза. Кабинетът се разделя на фракции, които обсъждат отделно преди общите събрания. Но докато „миротворците“ губят време в разговори, „военнолюбците“ предприемат действия.

---

[107] *Тук авторът греши, основната причина за войната идва точно от деловите среди около фамилията Ротшилд и е точно тази. (б. пр.)*

Още на 24 юли, след среща, на която Грей прочита австрийския ултиматум без коментар, Чърчил заяви, че „може да избухне война“. Флотът е в пълна бойна готовност в Портланд, и през 1914 г. традиционните големи маневри са заменени с пробна мобилизация. „Ни за миг през последните три години не сме били толкова напълно готови“, твърди Чърчил. Но според Полетика той „преувеличава“: „Само мобилността не е достатъчна. В разгръщащата се криза той смята за своя основна задача „да гарантира, че дипломатическата ситуация не изпреварва военноморската и че Големият флот[108] ще бъде във военната си база, преди Германия да разбере дали ще влезем или не във войната, и преди самите ние да сме взели решение“ (думи на Чърчил. - В.М.). Всъщност това означава, че докато сър Едуард Грей ще заблуждава Германия с надеждата, че Англия ще остане неутрална, Чърчил поставя вече мобилизирания английски флот в начална стратегическа позиция за удар. Всички мерки, предприети от Чърчил през онези дни – съсредоточаването на бойни ескадри в Средиземно море (Гибралтар е мобилизиран на 30 юли) и в Китайско море, патрулни и минно-почистващи флотилии, укрепването на бреговата отбрана, съоръженията за съхранение на петрол, военните складове и др., съсредоточаването на хидроплани и отплаването на флота от Портланд във военна база на Оркнейските острови Скапа Флоу, преследват именно тази цел.

Лойд Джордж и Чърчил

Преведено в сухопътен мащаб, тези мерки са еквивалентни на обща мобилизация и съсредоточаване на армиите на границата.“

Санкт Петербург е своевременно информиран за тези действия от военния аташе в Лондон. Чърчил си приписва заслугите за бързото предприемане на действия без санкцията на Камарата на общините, която, „след като едва избегна опасността, продължава да смята, че участието на Великобритания в континенталната война е престъпна лудост.“ Той продължава тази тактика и по-късно. Чърчил преувеличава германската военна мощ и омаловажава британската, изисквайки увеличаване на разходите за отбрана, а с избухването на световна война неуморно отстоява правотата си: „Предупредих ви.“

По-късно замислял ли се е някога, че ускорява нов конфликт, като поддържа постоянно състояние на „военна тревога“, и унищожава остатъците от доверие в международните отношения, подстрекавайки Хитлер към контраблъфове и авантюри?

В борбата си срещу собственото си правителство британските „либерални империалисти“ отново са подпомогнати от Берлин.

Сутринта на 30 юли Грей получава депеша оттам, съдържаща уверение на Бетман Холвег: „Можем да уверим британския кабинет, при условие че позицията му ще бъде неутрална, в случай на победоносна война ние самите не се стремим към териториално разширение в Европа за сметка на Франция. Можем допълнително да ви уверим, че неутралитетът и неприкосновеността на Холандия ще бъдат уважавани от нас, стига да бъдат уважавани от нашите врагове. Що се отнася до Белгия, не знаем към ответни операции могат да ни принудят действията на Франция в евентуална война. Но при условие че Белгия не заеме враждебна позиция, ние също се готови да дадем уверение, че

---

[108] *Флотът в териториалните води, защитаващ Острова.*

след края на войната целостта на Белгия няма е да бъде засегната.“ Канцлерът обяснява на британския посланик Едурад Гошен, че не може да даде такава гаранция по отношение на френските колонии. Лондон очаква подобен демарш, но изявлението на Бетман се оказва една от онези грешки, по-лоши от престъпление. Грей, както се очаква, отговори с телеграма, изпълнена с благородно възмущение, адресирана до посланика, за да бъде предадена на канцлера и на историята: „Предложението да поемем обещание за неутралитет при такива условия не може да бъде подкрепено нито за миг. В момент, когато френските колонии се отнемат и когато Франция е побеждавана, той ни моли да обещаем да останем настрана, докато Германия не започне да отнема френска територия в допълнение към колониите. От материална гледна точка подобно предложение е неприемливо, тъй като Франция може да бъде победена, и да загуби позицията си на велика сила и подчинена на германската политика, без да ѝ бъде отнета каквато и да е територия в Европа. Но независимо от това, да сключим такава сделка с Германия за сметка на Франция е позор за нас, от който доброто име на страната ни никога няма да бъде изчистено.“

Едуард Гошен

На следващия ден Сазонов, чрез Бюканън, благодари на министъра „за приятелския и твърд тон, който той възприема в преговорите с Германия и Австро-Унгария, благодарение на който надеждата за мирно решение на настоящата ситуация все още не е загубена“. „Приятелският“ тон, разбира се, е насочен към Антантата. Трудно е да се каже на какво е разчитал Бетман Холвег, ако е разчитал сериозно на нещо. Но Грей е има голям коз. На 31 юли той казва на Лихновски, че „ако войната стане обща и Франция бъде въвлечена в нея, Англия няма да остане незаинтересована“. Това предупреждение е издадено без санкцията на правителството, което все още не е „готово да поеме официални задължения“, както министърът информира Бенкендорф. Едновременно с това, телеграма от руския военен аташе генерал-лейтенант Николай Ермолов достига до Генералния щаб: „25 000 военноморски резервисти са повикани за една нощ. Ескадрите напуснаха Портланд и източните брегове“. На сутринта на 1 август Грей се обажда на Лихновски и „пита дали аз (посланикът – В.М.) смятам за възможно да му дам уверението, че ако Франция остане неутрална в руско-германска война, ние (Германия – В.М.) няма да нападнем Франция“. Възползвайки се от тази неуловима възможност, Лихновски незабавно телеграфира до Берлин. Същата вечер Грей повтори искането си от предишния ден, питайки дали Германия възнамерява да уважава неутралитета на Белгия, на което не е получен ясен отговор (Франция е обещала).

Полетика, строг критик на дипломацията на Грей, смята това предложение, отново направено без санкция от кабинета за „пазарене“ и дори потенциално „предателство“. Мисля, че министърът просто иска да разбере докъде стигат германските искания, или по-скоро докъде са загубили ума си в Берлин, и едновременно с това да получи друг отговор оттам с неприемливи условия. Освен това той печели време, за да могат „либералните империалисти“ да постигнат споразумение с консерваторите. Грей не греши в изчисленията си, защото в отговор Бетман Холвег изпраща още един дипломатически „шедьовър“: „Германия е готова да приеме английското предложение, ако Англия гарантира с всичките си въоръжени сили (!) безусловния неутралитет на Франция в германо-руския конфликт и този неутралитет до окончателното разрешаване на този конфликт. Въпросът дали конфликтът се счита за приключен се решава единствено от Германия. Настъплението на нашите войски към френската граница вече не може да бъде променено. Гарантираме обаче, че няма да преминем френската граница преди 7,00 ч. сутринта в понеделник, 3 август, ако съгласието на Англия бъде получено преди

това.“ В замяна на неучастието на Англия във войната, Лихновски е готов да обещае запазването на неутралитета на Белгия и неприкосновеността на френските колонии.

Грей отговаря, че „категорично отказва да даде обещание за поддържане на неутралитет при такива условия и може само да каже, че ние (Англия – В.М.) трябва да сме със свободни ръце“. Това означава, че Англия сама ще диктува условията на неутралитета и когато сметне за необходимо. Късно същата вечер в Берлин пристигнали две телеграми, обозначени с „i“ и „t“, за сключване на сделката: едната до кайзера от крал Джордж, в която се посочва, че е възникнало „недоразумение“ и Лихновски е разбрал погрешно Грей; втората от самия Лихновски, в която се посочва, че Грей не е направил никакво положително предложение. Вилхелм написал в нея: „Г-н Грей, е лъжливо куче, страхуващо се от собствената си низост и фалшива политика, което не желае открито да ни се противопостави, но очаква да го принудим да го направи“[109] и дава заповед за преминаване на границата с Люксембург.

Междувременно французите изпадат в паника. Камбон иска „официални ангажименти“ от Грей дори по-решително от Бенкендорф и е посрещнат по същия начин. На 31 юли Хенри Уилсън, началник на операциите в Генералния щаб и един от главните архитекти на военните планове срещу Германия, съветва френския военен аташе, генерал Луи Пануз, да „окаже натиск върху Камбон да отиде при Грей тази вечер и да му каже, че ще прекъсне дипломатическите отношения и ще се върне в Париж, освен ако не се присъединим към тях (към французите – В.М.)“. Тези думи са взети от дневника на самия Уилсън.

Кроу представя меморандум на своя началник: „Аргументът, че няма писмени връзки, които да ни обвързват с Франция е строго погледнато, правилен. Нямаме договорни задължения. Но Антантата е създадена, укрепена, изпитана и възхвалявана с убеждението за изковани морални връзки. Цялата политика на Антантата е безсмислена, ако не означава, че в справедлив конфликт Англия ще застане на страната на своите приятели. Това съвестно се очаква от нас. Сега не можем да откажем, без да изложим доброто си име на сериозна критика.“

Грей не се нуждае от напомняния, но е трудно да се позовава на „обстоятелства на честта“ и военни конвенции пред министри и депутати, които не знаят за тяхното съществуване или не разбират напълно съдържанието им и обхвата на техните задължения.

На 1 август влиятелният лондонски вестник „Дейли Нюз“ посочва руския император като главен виновник за войната, представяйки го като покровител на терористи и убийци.[110] „Нека обявим неутралитета си пред целия свят“, се казва в статията. „Това е единствената ни надежда, няма друга. Нека заявим, че докато не бъдем нападнати, няма да участваме в това световно безумие и няма да дадем и капка кръв за царя или Сърбия. Можем да спасим Европа от война дори в последния момент. Но можем да направим това само като кажем на царя, че той ще води собствената си война и ще понесе последствията от собствените си действия. Ако британското правителство направи това, то ще окаже на човечеството най-голямата услуга в историята. Ако не, то ще извърши най-голямото престъпление срещу човечеството в историята“.

Същия ден, след заседание на кабинета, Грей залива Камбон с ледена вода: „Настоящата ситуация е такава, че Германия се съгласява да не атакува Франция, ако Франция остане неутрална във войната между Русия и Германия. Ако Франция не може да се възползва от тази ситуация, то е защото е обвързана от съюз (руско-френския – В.М.), в който ние не сме страна и чиито условия не знаем. Това не означава, че няма да помогнем на Франция при никакви обстоятелства. Това означава, че Франция трябва да вземе

---

[109] *Изключително точно и вярна оценка за Едуард Грей. (б. пр.)*

[110] *Формално е наистина така. (б. пр.)*

собствено решение в настоящия момент, без да разчита на нашата помощ, която в момента не можем да обещаем. Що се отнася до въпроса за задължението да помогнем на Франция, аз (Грей – В.М.) посочвах, че нямаме никакви задължения. Многократно съм уверявал Парламента, че ръцете ни са свободни.“

Това е върхът на цинизма, меко казано. Камбон заявява, че отказва да предаде казаното на Париж и иска разрешение да информира, че все още няма отговор. Грей казва, че изпращането на експедиционни сили на континента е изключено.

„Чест! Дали Англия изобщо знае какво е чест?“ — възкликва гневно посланикът след този разговор. Консерваторите и германците помагат за запазването на Антантата. На сутринта на 2 август лидерите на опозицията се събрат в Лондон и отправят писмо до Аскуит, предлагайки безусловна подкрепа „във всички мерки, счетени за необходими в резултат на намесата на Англия във войната, защото ще е фатално, пагубно за честта и сигурността при настоящите обстоятелства да се колебаем за подкрепата на Франция и Русия“.

В този ден кабинетът се съгласява, едва след ожесточен дебат, на обещанието да защитава брега на Френския канал (Ламнаша) от германците. Остава само да се убеди парламента. „Нощта на 2 срещу 3 август“, пише Полетика, „Грей прекарва в частни преговори между Аскуит и „пацифистите“. На тях им е дадено да разберат, че ако либералният кабинет се разпадне, ще бъде сформирано коалиционно правителство и те ще бъдат отстранени, тъй като има консервативната подкрепа и осигурено парламентарно мнозинство в полза на войната.“ Четирима министри, включително лорд Морли, подават оставките си. На срещата на 3 август Аскуит ги приема. Същата сутрин в Лондон пристига новина за германския ултиматум към Брюксел. Позовавайки се на напредването на френските войски по река Маас като подготовка за нахлуване в Белгия, Берлин изразява „опасения“, че страната няма да се защити и обявява неизбежността на влизането на германските войски на нейна територия. В рамките на 12 часа на Белгия е даден избор дали да се съгласи да минат или „приятелски“ или като врагове. Крал Алберт и неговите министри отказват ултиматума и се обръщат към Лондон за помощ. Лихновски иска Германия вече да не изисква неутралитета на Белгия. Грей отказва. Аскуит иска мобилизация. Няколко часа по-късно Грей говори в Камарата на общините. „В изключително ясна и добре аргументирана реч“, пише Бенкендорф, „той каза, че два много важни въпроса в кризата пряко засягат достойнството и жизненоважните интереси на Англия и ще се ограничи до разглеждането на тези два въпроса.“ Първият е Франция. Министърът прочита писмото си до Камбон от 1912 г., но пропуска нарочно последния и най-важния параграф за военното сътрудничество.

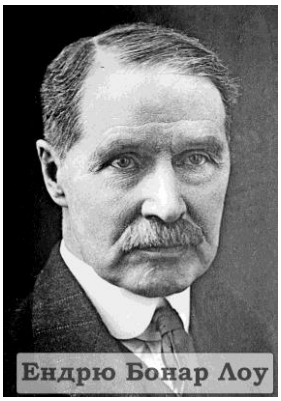

„Англия“, преразказа думите му посланикът, „има дълг на честта да защитава френското крайбрежие с оръжие в ръка, защото Франция, считайки брега си за напълно сигурен след споразумението с Англия (Споразумението на военноморските щабове от 10 февруари 1913 г. – В.М.), е прехвърлила целия си флот в Средиземно море, поради което френското крайбрежие остава без никаква защита. Англия не може и няма да позволи нападение срещу тях.“

Белгия е едва на второ място. Грей „каза, че нарушаване на неутралитета на Белгия означава компрометиране на нейната независимост.“ В последния момент му са направени предложения, целящи да купят английския неутралитет с компенсация. Той отхвърля това предложение като неподлежащо на обсъждане. „Речта е приета с почти единодушен ентусиазъм“, продължава руският посланик. Лидерът на консерваторите и бъдещ министър-председател Ендрю Бонар Лоу „уверява правителството, от името на

своята партия, в пълното доверие и одобрение на принципите и заключенията на речта“. Лидерът на лейбъристите и бъдещ министър-председател Рамзи Макдоналд „заявява, че правителството греши и че интересите на Англия изискват неутралитет“, но „отказва да гласува, признавайки, че явното мнозинство е против него“.

Гласуване не се провежда, заменено от бурни аплодисменти от депутатите. „Уверен в консервативния вот“, обяснява Бенкендорф, „той (Грей – В.М.) трябваше да осигури гласовете на либералите или поне да гарантира, че те ще прекратят активната си опозиция. Той се въздържа от обсъждане на интересите на Русия, като същевременно очертава неизбежните последици от евентуална германска победа. Това води до най-свирепото предизвикателство към Германия. Речта е произнесена с твърд тон, ясно показващ ангажимента за война, но война, в която Англия ще бъде принудена да влезе не по силата на обстоятелствата, а по силата на позицията си в света и своите интереси.“

Последните думи заслужават специално внимание. Посланикът заявява директно, че Англия е подтикната към война от драмата на глобализма, а не от необходимостта да се защитава.

След германския ултиматум към Белгия и речта на Грей в парламента, двамата министри оттеглят оставките си, но Морли и министърът на търговията Джон Бърнс се оказват непримирими. На 4 август, в 9,30 ч. сутринта, Грей телеграфира до Берлин, изисквайки отговор дали възнамеряват да уважават неутралитета на Белгия. Скоро пристига вест, че германски войски са навлезли на нейна територия. Германия може ефективно да напредва към Франция само през Белгия, заобикаляйки късата и силно укрепена френско-германска граница.[111] Грей изпраща втора телеграма, определяйки краен срок за отговор – полунощ берлинско време или 23,00 ч. лондонско време и нарежда да се подготви нотата за обявяването на войната.

Същата вечер става трагикомичен инцидент. Британското външно министерство получава непроверена информация, че Германия е обявила война на Англия. Нотата е спешно препечатана и предадена на Лихновски заедно с паспортите на дипломатите. Веднага щом служителят се връща, от Берлин пристига нешифрована телеграма: Бетман Холвег казва на британския посланик, че няма да има отговор на ултиматума, но не е обявена война. Дипломатите решават да спазят благоприличието да вземат неправилния документ от Лихновски и го заменят с правилния. Неприятната мисия е поверена на Харолд Никълсън, син на постоянния вицеминистър и бъдещ изтъкнат дипломат.

Около полунощ той пристига да види посланика, който вече си е легнал, като категорично забранил да бъде събуждан. След като си осигурява аудиенция, по-младият Никълсън казва, че „малка грешка се е промъкнала в текста“. Лихновски мълчаливо посочва полуотворения пакет с паспортите, той дори не е прочел бележката, разбирайки съдържанието ѝ. Последният разговор между британския посланик Гошен и канцлера, според неговите спомени, е по-драматичен. Бетман „казал, че стъпката, предприета от правителството на Негово Величество, е ужасяваща до крайност. Заради еднаединствена дума „неутралитет“, която толкова често остава незабелязана във военно време, заради едно късче хартия, Великобритания отивала на война с приятелска сила, чието единствено желание е да остане приятелска. Тази последна, ужасяваща стъпка прави всичките му усилия в тази посока безполезни и политиката му се проваля и срутва като къща от карти.“

---

[111] *На 23 април (6 май) 1914 г. действащият руски военен аташе в Белгия и Холандия, капитан принц Давид Накашидзе, подава до Генералния щаб следния меморандум „За нарушаването на неутралитета на Белгия и Люксембург от германските войски“, в която точно предвижда хода на събитията: преминаването на германците в района на Лиеж-Намюр-Люксембург и неспособността на белгийската армия да им се противопостави.*

Британците веднага публикуват думите за „късче хартия“, изречени в момент на отчаяние, представяйки ги като „тевтонското“ отношение към всякакви международни договори и задължения. Оттогава тази фраза се е превръща в общо клише за цялата политика както на Втория, така и на Третия райх.

„Германският ултиматум към Белгия“, отбелязва Полетика, „спасаво „миротворческото“ лице на Грей в последния момент“. Значението на нарушението на белгийския неутралитет е силно преувеличено. То служи само като претекст за влизането на Англия във войната, влияейки върху министрите, парламента и вестниците.

Това елиминира необходимостта да се разглежда сериозността на нарушението от 1914 г. на договора от 1839 г., който никога не е представян за разглеждане в британския парламент, никога не е бил ратифициран и следователно няма правна сила за Лондон. Грей се позовава на него, защото е има нужда. Той казва на Бенкендорф: „В Англия ние вярваме в светостта на договорите. Ако позволим дори един да бъде нарушен там, където могат да бъдат използвани нашите оръжия, цялата конструкция ще се срути. Европа съществува на основата на договорите.“

На това Луц правилно отбелязва, че Англия при управлението на Грей многократно е нарушавала едностранно международните договори, започвайки с Мадридската конвенция от 1880 г. за Мароко, и без предварително уведомяване на останалите страни. „Той не се смята за лицемер“, пише Луц, докато Грей е жив. „Ни най-малко. Той бил искрено възмутен от подобно несправедливо предположение. Той просто живее под влиянието на необичайно фина самозаблуда, която периодично му позволява да вижда черното като бяло и бялото като черно, с чиста съвест и незамъглено зрение, защото така избира да го вижда. Не! Субективно Грей не е лицемер; субективно е искрен. Той само създава впечатление за такъв на външния свят.“[112]

Личността му не е лишена от трагедия. Както отбелязва Бенкендорф в писмо до Сазонов на 6 април 1915 г., „Грей почти никога не губи съзнанието, че във времето на колебания в английското обществено мнение и всички министри, именно той е този, който основно въвлича Англия във войната.“

Отхвърляйки идеологическите рамки и лозунги, британският историк и публицист Фредерик Конибеър провежда собствено разследване през първите месеци на войната, разчитайки единствено на официални публикации. Той формулира причините за влизането на Англия в глобалния конфликт по следния начин: „Грей несъмнено е също толкова лицемеререн през последната седмица преди войната, колкото и през предходните осем години. Той иска война с Германия с три цели: 1) да унищожи флота ѝ, преди да се разрасне; 2) да завземе външната ѝ търговия; 3) да завземе колониите ѝ.“

Думата „Грей“ тук, трябва да се разбира като „британския империализъм“ чийто интереси той представлява.

На 4 август Райхстагът се събира. Канцлерът заявява, че Германия е принудена да влезе във войната и моли депутатите да гласуват за необходимите мерки и кредити. Думите му за Белгия и Люксембург, чиито протести „трябваше да бъдат игнорирани“, предизвикват вълнение в чужбина: „Ще се опитаме да поправим несправедливостта, която сме извършили, веднага щом бъдат постигнати нашите военни цели. Всеки, който обаче, като нас води безкомпромисна война, трябва да мисли само за това как да си проправи пътя.“ Бюлов смята речта за „чудовищна и неописуемо глупава“, но парламентът единодушно одобрява всички предложения на правителството без дебат.

Само представителят на социалдемократите, Хуго Хаазе, бъдеща фигура в революцията от 1918 г., иска да говори. Заявявайки, че войната е „следствие от империалистическата политика“ на всички страни, срещу които социалистите са се борили и за

---

[112] *Луц се заблуждава много, най-точно кайзера характеризира Грей – подъл, коварен измамник и виртуозен лъжец! (б. пр.)*

които отказват да поемат отговорност, той каза: „Днес ние решаваме не за или против войната, а само за мерките, необходими за защита на страната ни.“ Социалдемократите подкрепят правителството при условие, че „когато целта за самозащита бъде постигната и нашите врагове бъдат принудени към мир, войната ще приключи с договор, който ще направи възможни приятелските отношения със съседните народи. Ние изискваме това“, подчерта Хаазе, „не само в интерес на международната солидарност, която винаги сме защитавали, но и в интерес на самия германски народ.“ В онези дни никой не си е представял, че войната ще продължи толкова дълго и ще отнеме толкова много животи.

ЕПИЛОГ

Нашето историческо разследване е завършено. Нека направим равносметката. Защо европейските сили влязоха във войната, какви бяха целите им и как възнамеряваха да ги постигнат?

Сърбия, разчитайки на подкрепата на Русия, иска обединението на южните славяни в единна държава (б.пр. Сърбия иска да анкесира Словения, Хърватия, Войводина, Босна и Черна гора под своята тиранчина власт, за никакво обединение не става дума!!!), което изисква война с Австро-Унгария, и Турция (Б. пр. неясно, защо с Турция при условие че те нямат обща граница след 1913 г.)

Убийството на престолонаследника, организирано от заговорниците, водени от Димитриевич Апис , има за цел да нанесе фатален удар на Австро-Унгария, принуждавайки я или да капитулира, или да влезе във война. Сръбското правителство, включително министър-председателят Пашич, е наясно със заговора но не му се противопоставя.

Австро-Унгария се стреми да запази целостта на своята империя, която се разпада по шевовете поради вътрешни етнически напрежения. Ръководството на страната смята за необходима локална война срещу Сърбия, надявайки се, че тя няма да ескалира в общоевропейски конфликт. Основните поддръжници на военното решение са министърът на външните работи Берхтолд и началникът на Генералния щаб Хьотцендорф, които се застъпват за териториално разширение към Адриатическо море (б.пр. по-точно за подялба на Сърбия с България и окупация на Албания, евентуално със свое пристанище в Солун, който вероятно щеше да раздели с България).

Целта на Русия е да получи въоръжен контрол над Черноморските проливи и Константинопол и да постигне господстващо положение на Балканите за сметка на Австро-Унгария (б. пр. и България). Управляващите кръгове, включително император Николай II, великият княз Николай Николаевич, външният министър Сазонов и военното ръководство, разбират, че тази цел може да бъде постигната само чрез общоевропейска война и са готови да го направят.

Франция с възхода на Поанкаре като министър-председател, а след това и президент, иска да си върне отнетите провинции Елзас и Лотарингия, осъзнавайки, че това е възможно само чрез европейска война и поражението на Германия. Знаейки, че войната е немислима без участието на Русия, Париж се стреми да въвлече Санкт Петербург в конфликта, задача улеснена от усилията на Поанкаре и посланик Изволски.

Германия е единствената велика сила без конкретни цели в предстоящата война. Тя се стреми да укрепи позициите си в Европа, които се са влошени от края на XIX век поради небалансирана външна политика и грешките на нейното ръководство, включително кайзер Вилхелм II.

В конфликта със Сърбия Берлин подкрепя Виена, страхувайки се от загубата на единствения си съюзник, но няма реален контрол върху нейната политика.

Италия и Турция, поради своята геополитическа зависимост, могат да се надяват да постигнат целите си само като се присъединят към един от блоковете.

Италия, член на Тройния съюз, отказва да застане на страната на омразната Австро-Унгария и се присъединява към Антантата, след като ѝ са обещани териториални придобивки.

Турция, стремяща се да запази разпадащата се империя, застава на страната на Централните сили, виждайки в съюза с тях единствената надежда за запазване на статуквото.

Великобритания е единствената велика сила с глобална визия за събитията. Действията на външния министър Грей не се обясняват с „нерешителност“, а с политически изчисления, насочени към ескалация на конфликта, което да лиши Германия от нейния флот, колонии и способността ефективно да провежда външноикономическа експанзия – стратегическата цел на британската политика. Като обявява готовността си да влезе във войната своевременно, Лондон можеше да възпре Берлин от обявяване на война на Русия и на Франция.

Неизбежна ли е Първата световна война? Марксистите отговорят с категорично „да“, позовавайки се на икономическо съперничество и разчитайки на съмнителната теза, че империалистите не могат да не се бият помежду си, защото това им е от полза.

Разбира се, войната не избухва от нищото, но причините ѝ не са единствено икономически (това се отнася единствено за Англия).

Русия може да развива износа си нормално без въоръжен контрол над Черноморските проливи. Във Франция има мнозина, които разбират, че е по-изгодно да търгува с Германия, отколкото да води война, а напомнянията за Елзас и Лотарингия могат да бъдат полезни като аргумент в чисто икономически спор.

Дори англо-германското съперничество, което е основната причина за конфликта, не изисква непременно прибягване до оръжие, както демонстрира Багдадското железопътно споразумение.

Фабр-Люс твърди: „Действията на Германия и Австро-Унгария правят войната възможна, действията на Антантата я направиха неизбежна.“ Бих го казал по друг начин: „Икономическото съперничество направи войната възможна, действията на политиците я направиха неизбежна.“ Ако има желание, споразумението винаги е възможно – но само ако има взаимна воля.

Ето защо след Втората световна война известният съветски дипломат Андрей Громико често повтаря: „По-добре десет години преговори, отколкото един ден война“.

Сега нека анализираме резултатите от войната спрямо целите на страните.

Великобритания е най-големия тактически победител. С цената на големи икономически, политически и военни усилия тя постига целите си, въпреки че ръководството ѝ подценява потенциала за германско възраждане и възможността за нов сблъсък с Германия.

Сърбия, въпреки тежките изпитания, включително окупацията на цялата ѝ територия, също постига основната си цел и стана основа на следвоенното Кралство на сърби, хървати и словенци (Югославия от 1929 г.). Тази държава се разпадна пред очите ни. (Б. пр. но руският автор, не казва защо се разпадна! Заради дивият сръбски шовинизъм!)

Победата на Франция е пирова. Войната се води на нейна територия, нанасяйки колосални икономически, демографски и морални щети на страната, а репарациите, получени от Германия, са използвани за изплащане на военни дългове към САЩ.

Поражението на Франция през 1940 г. е предопределено от илюзорния характер на победата ѝ през 1918 г.

Положението на Италия като цяло нито се е подобрява, нито се е влошава, което поражда мита за „открадната победа“ и проправя пътя за идването на власт на радикалната фашистка партия, водена от Бенито Мусолини.

Германия, изтощена, деморализирана, но не победена, е принудена от победителите да сключи „Версайския мир“, който подготвя почвата за нова война в Европа. Победоносните сили отказват да преразгледат договора, като разчистват пътя за идването на власт на национал-социалистическата партия на Адолф Хитлер и правят новата война неизбежна.

Това е темата на следващата ми книга от нашата поредица. Австроунгарската и Османската империи се разпадат в резултат на войната. На тяхно място се появяват редица нови държави – Чехословакия, Полша, голяма Румъния и Унгария в границите на „Трианон“, които стават източник на конфликти, довели до нова война.

Русия излиза от войната пред останалите сили в резултат на революцията. Дали е излязла победоносна или победена, зависи от вас да решите[113], но Константинопол и Проливите вече са забравени завинаги.

Резултатът от Първата световна война е превръщането на САЩ във велика сила не само икономически, но и политически. Противно на твърденията на сензационалистите, Вашингтон няма нищо общо с планирането и започването на войната, но успява да се възползва напълно от нейните ползи, включително от отслабването на Германия и Франция, елиминирането на Русия и започването на нов конфликт в Европа.

Може да се съгласим с историка Анатолий Уткин: „Първата световна война представлява колосален регрес в световната история.“ Възможността и заплахата от конфликт възникват заради засилването на политическото и икономическо съперничество между силите. Виновниците за войната обаче не са държавите или народите, а конкретни личности, притежаващи колосална мощ, чиито действия съчетават безотговорност, авантюризъм и студена пресметливост. Това осъзнаване води до силно обществено отхвърляне на тайната дипломация, но не спаси човечеството от нови войни.

ЛИТЕРАТУРА

♦ *Готлиб В. В.* Тайная дипломатия во время Первой мировой войны. — М.: Соцэкгиз, 1960.

♦ *Игнатьев А. В.* Внешняя политика России. 1907—1914. Тенденции. Люди. События. — М.: Наука, 2000.

♦ Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и Временного правительств. Серия III. Том I. Сокращённое издание. 14 января — 4 августа 1914. М.: Соцэкгиз, 1935. (Полное издание состоит из пяти томов.)

♦ *Полетика Н. П.* Сараевское убийство. — Л.: Красная газета, 1930.

♦ *Полетика Н. П.* Возникновение мировой войны. — М. —Л.: Соцэкгиз, 1935.

♦ *Полетика Н. П.* Возникновение Первой мировой войны. — М.: Мысль, 1964.

♦ *Фей С.* Происхождение мировой войны. — Т. 1—2. — М.: Соцэкгиз, 1934.

Иная точка зрения на события:

♦ *Туполев Б. М.* Происхождение Первой мировой войны // Мировые войны XX века. Кн. 1. Первая мировая война. Исторический очерк. — М.: Наука, 2002.

♦ *Уткин А. И.* Первая мировая война. — М.: ЭКСМО, 2002.

[113] *Излиза разгромена, руският автор не иска да признае истината! (б. пр.)*